

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TÜRK FEYLESOFLARI ANTOLOJİSİ

I

Farabî — İbnî Sina — Şahabeddin Sühreverdî —
Kınalızade Ali — Mevlâ Hasen-ül-kâfi—Lütfü Paşa
— Koca sekban başı — Mehmed Nahifî efendi —
Mustafa Paşa — Mevlâna (Nahifî) — Bedreddin
Simavî — Eşref Rumî — Erzurumlu İbrahim Hakkı
— Bursalı İsmail Hakkı.

Basan ve Dağıtan
YENİ KİTAPCI
Ankara Caddesi Numara 85

1935

— Önsöz —

Bu kitap “Türk tefekkürü tarihi,, inde tetkik ettiğim feylesofların eserlerinden alınmış parçalardan meydana getirilmiş bir felsefe antolojisi. Türk feylesofları antolojisi iki küçük ciltde bitecektir. Birinci cild meşşâî ve işrakî okullarına bağlı olan feylesoflarla başlıca türk mutasavvıflarının ve siyaset nazariyesine ait yazı yazan müelliflerin eserlerinden alınmış parçalardan meydana gelmiştir. İkinci ciltde “Muhiddin Arabî,, ile ona bağlı olan başka mutasavvıfların parçaları, hukuk felsefesine ait (fakihler, siyasetçiler ve feylesoflardan) örnekler, ve tanzimattan sonra yetişen feylesoflardan bazı örnekler bulunacaktır.

Farabîye ait parçalar Profesör İzmirli İsmail Hakkı B.in ve Kivameddin Efendinin tercümulerinden (kelimeler bir dereceye kadar türkçeleştirilerek) alınmış, birçok parçalar yeniden katılmıştır. Yusuf Ziya B. in “Şahabeddin Sühreverdi,, den 1923 de yapmış olduğu tercümeden de (yeni dile göre değişiklikler yapılarak) parçalar alınmıştır. Eski türkçe metinler de, yazarların üslubuna dokunmamak üzere, olabildiği kadar sadeleştirilmiştir.

1935

H. Z. Ülken

FARABÎ

[Ebu Nasr Mehmed Farabî, Turkistanda Farab şehrinde doğmuş (870), Bağdatta ve Harran da okumuş eserlerini Turkistan ve Halepte yazmış; Şamda ölmüştür (950). Başlıca eserleri (İhsa-ül-ulûm), (Maani-ül-akl), (Uyun-ül-mesail), (Fusus-ül-hikem), (Araihil medinet-ül-fazıla), (risale-fîs-siyase), v.s.. dir].

1. Maani-ül-akl (*Aklın manaları*)

Akıl kelimesi birçok şeylere delâlet eder. Evvelâ: Halkın akıllı insan dediği şeyle kasdettiği akıldır. 2) Mütakellimler «bu akla muvafıktır, bu değildir» diye kasdettikleri şeydir. 3) Aristonun kitabı Bürhanda zikrettiğidir. 4) Kitab-ül-ahlâkın altıncı makalesinde zikrettiğidir. 5) Kitab-ün-nefs-de zikrettiğidir. 6) Mabaad-üt-tabia kitabında zikrettiğidir.

5) Aristonun (Kitab-ün-nefs) de zikrettiği akıl dört kısma ayrılır: Aklı bilkuvve, aklı bilfiil, akli müstefad, akli faaldir. Bilkuvve 'denilen akıl, nefs kuvvelerinden bir kuvvedir. Yahut diğer tabirle müstaid olan şey demektir. Onun zatı maddeye benzer. Meselâ bir cisim üzerinde ışığın gölgeler bırakması gibi ki nefis de haricî suretleri almağa kuvve halinde müstaid bulunur.

Fakat o diğer cismanî maddelerden ayrılır. Çünkü cismanî maddeler suretleri yalnız satıhlarında

kabul ederler. Suretler onların derinlerine nüfuz edemezler.

Aklı bilkuvve de mevcudların suretleri husule geldiği zaman (yukarda zikrettiğimiz misalde olduğu gibi) o zaman aklın zâtı bilfiil tahakkuk etmiş olur, ki buna (aklı bilfiil) deriz. O aklın içerisinde maddeden münezzehe olan (mâkulât) teşekkül ettiği zaman, buna (bilfiil mâkuller) denir. Mâkullerde bilfiil akıl, âkil ve makûl birleşirler ve aynı şey olurlar.

Bilfiil mâkuller olmazdan evvel« bilkuvve mâkuller» olan şeyler, nefsin dışında maddelerin suretleridir. Aklı müstefad, aklı bilfiilin sureti ve aklı faalin maddesidir. Akıllar mertebesi en nihayet aklı faale ulaşır.

6) Aristonun kitab-ün-nefs(üçüncü makale) de zikrettiği aklı faale gelince; o madde ile asla birleşmiyen ve maddeye muhtaç olmayacak olan mütehayyiz surettir. Aklı faal, aklı bilkuvveyi aklı bilfiil haline getiren, bilkuvve mâkulleri bilfiil mâkuller haline çıkaran kuvvet (iktidar) dir. Aklı faalin kuvve halindeki akla nisbeti güneşin göze nisbetinin aynidir; O suretle ki göz karanlıkta kaldıkça hiç birşey göremiyecek, fakat güneşe çıktığı zaman onun görme kuvvesine malik olduğu meydana çıkacaktır.

2. Felsefe öğrenmezden evvel bilinmesi Lâzımgelen şeyler

Felsefe öğrenmezden evvel dokuz şeyin bilinmesi lâzımdır.

Birincisi felsefede mevcud olan fırkaların isimleridir. İkincisi bunlardan herbirinin kast ve niyetinin bilinmesidir. Üçüncüsü : Felsefeye başlamazdan evvel bilinmesi lâzımgelen ilim bilgisidir. Dördüncüsü ; felsefe öğrenmekten gayenin ne olduğudur. Beşincisi : Felsefe istiyenin tutmuş olduğu yolun bilgisidir. Altıncısı : Aristonun kitaplarından herbirinde kelâm tarzını nasıl kullandığıdır. Yedincisi : Aristonun kitaplarında igmaz (kolaylık) kullanılmasının sebebi. Sekizincisi : Kendisinde felsefe ilmi bulunan kimsenin benimsemiş olması lâzımgelen hal hakkındaki bilgidir. Dokuzuncusu : Aristonun kitaplarını öğrenmek isteyen kimsenin muhtaç olduğu şeylerdir.

1. İlk önce felsefedeki muallimlerinin adile tanılan fırka (Fusagorcu) fırkasıdır. Bulunduğu şehrin adını alan fırka (Ehli korina)[1] dır, bunlar Eshabı Aristifos [= *Aristippes*] durlar. Felsefenin öğretildiği yerin adile tanılan felsefe (Eshabı Krusifis) veya (Eshabürrevak) dır[2]. Çünkü bunlar

[1] Les Cyrénaïques.

[2] "Korusifis,, Revakî okulunun ikinci kurucusu olan (Chrysippe) dir. Bu Okulu asıl kuran (Zenon) un burada adı geçmiyor.

derslerini Atena heykelinin revakında görürlerdi. Mensup olanların ahlâk ve tedbiri noktasından isim alanların fırkası eşhabı Diyocanis olup kilâp (kelbiyun) diye maruftur[1]. Çünkü bunlar şehirlerde halka tahmil edilmiş olan kaidelerin, yakın olanlar ve kardeşlere muhabbet, başkalarına karşı gayzın terkedilmesini istiyorlardı ve bu yaradılış yalnız köpeklerde vardı. Mensup olanların felsefe öğrenmekteki maksat ve gaye hususunda gördükleri rey noktasından (Efiguris) in[2] eşhabıdır ki bunlara lezzet fırkası denir. Çünkü bunlar felsefenin gayesi lezzetin araştırılması olduğuna kanidirler. Mensup olanların felsefede gördükleri reyler noktasından isim alan ceryandır ki (Foren) e[3] mensup-turlar ve bunlara (mania) derler. Çünkü halkı ilim öğrenmekten menederler. Mensup olanların fiillerinden dolayı isim alan ceryandır ki bunlara (meşsaun) derler. Bunlar Aristonun ve Eflâtunun eşhabıdır. Çünkü bu ikisi yürürken halka ders verirlerdi.

3. Felfese öğrenmezden evvel bilinmesi lâzım gelen ilimlere gelince: Eflâtun, eşhabı bunun hendede ilmi olduğunu söylerler; ve bunun için Eflâtunun binası kapısına mühendis olmıyan bizden içeriye girmesin diye yazdığını delil olarak gösterirler. Hendede kullanılan bürhanlar, bürhan-

[1] Diogène de Sinope olup «Cyniques» lerdendir.

[2] Epicure.

[3] Pyrrhon (scepticisme).

ların en doğrularıdır. (Esofrastis) [1] mensupları ise felsefeye ahlâkın ıslahı ilmile başlamak lâzım olduğunu söylerler. Onlara göre kim nefsinin ahlâkını ıslah etmezse onun için doğru bir ilim öğrenmeğe imkân yoktur. Buna şahit olarakda Ef-lâtunun faziletkâr olmıyan faziletin ne olduğunu anlıyamaz sözünü gösterirler. Fakat onun talebesi (Enronikos)[2] felsefeye mantık ilmile başlamak lâzım geldiğini söyler. Çünkü o bütün eşyada doğruyu yanlışdan ayıran alettir.

3. Uyun-ül-mesail

1. İlim, mutlak tasavvur (güneş, ay, akıl, nefis gibi)ve tasdik ile beraber tasavvur (âlem sonradan çıkmıştır v. s. gibi) olmak üzere ikiye ayrılır. Tasavvur ancak ondan önce gelen bazı şeylerin tasavvuru ile mümkündür. Meselâ uzunluk, genişlik ve derinlik düşünülmeksizin cismin tasavvuru mümkün değildir. Fakat önce gelenlerin tasavvuruna bağlı olmıyan tasavvur da vardır : Vücup, vücut, imkân gibi; çünkü bunların kendilerinden evvelki bir şeye ihtiyaçları yoktur.

[1] Aristonun yiğeni Théophraste olacak.

[2] Andronicus olması lâzım. Bu zat milâttan sonra 50 yıllarında Aristonun eserlerini neşretti. Farabî bu iki feylesof arasındaki 3 asırlık zamanı farketmemiş gibi görünüyor.

2. Tasdik hususunda : Baş tarafı bilinmeden sonra gelenin idraki mümkün olmaz. Meselâ ben âlemin sonradan çıkmış(muhdes)olduğunu söylesem evvelâ bizim için âlemin meydana getirilmiş olduğunu ve her meydana getirilen (müellef olan) şeyin de muhdes olduğunu bilmek lâzımdır. Akılda zâhir olan ilk ahkâm şudur ki birbirini nakseden iki hükümden biri sadık ise diğeri ya sadık veya kâzip olur. Kül cüzünden büyüktür.

3. Mevcudlar iki kısımdır. Birincisi zatına itibar edildiği zaman (vücudu vacip) zarurî değildir buna vücudu mümkün derler. İkincisi zatına itibar olunduğu zaman vücudu (zarurî)vaciptir. Buna (varlığı vacip) derler.

4. Vacibilvücudun varlığı için illet yoktur. Ve onun varlığının gayri caiz değildir. Ve o eşyanın varlığı için ilk sebeptir. Onun varlığının ilk varlık olması ve bütün eksiklerden arınmış bulunması gerektir. Onun bütün varlıkların en tamamı olması, madde ve suret, fiil ve gaye gibi illetlerden arınmış olması icap eder.

5. Vacibilvücudun cisim gibi mahiyeti yoktur. Cinsi, faslı, haddi yoktur. Ona bir burhan yoktur. Belki o bütün eşyaya burhandır. Kendi kendine(bizatihi)varlığı öncesizdir(ezelî). Ona asla yokluk karışamaz. Varlığı bilkuve değildir. Bulunmaması kabil değildir. Bir halden diğer hale geçemez. Vahittir, yani hakikati bu aşağı âlem (masüva) için değildir. Bir yerde

durması(tahayyüz) yoktur. Cisim değildir. Mikdar, zaman, mekân halleri yoktur. Zıddı yoktur, yalnızca iyilik (hayr mahz) dır, yalnızca us (aklı mahz) dır. Ma'kulü mahzdır. Hakimdir, haydır, âlimdir, kâdirdir.

6. Eşyanın kendisinden çıkması kasd tariki ile olmayıp, tabiî olarak ta değildir. Yani marifet ve rızası yok değildir. Eşyanın kendisinden çıkması kendi kendine âlim olmasından,vücutda iyiliğe başlangıç bulunmasından dolayıdır. İlmi,bildiği bir şeyin varlığına illettir [1]. O, bütün eşyanın varlığına illettir. Yani ona ebedî varlık verir.Yokluğunu defeder. Yoksa ma'dum (yok) iken ona mücerret varlık vermiş demek değildir. Vacibilvücut yaratıcıdır.Yaratma,varlığı kendiliğinden olmayan bir şeyin varlığının devam ettirilmesini mebdein zatından başka birillete bağlanmayacak surette,muhafaza etmektir.Kendisinden çıkmış olan ilk yaratılmış(aklı evvel)dir.Ondan,feleki âlâ ile nefis hâsıl olur.Böylece sırasile mücerred akıllar, nüfus felekiye, eflâk meydana gelirler. Nihayet (aklı faal) a ulaşır. Aklı faal bir cihetten nütusu arziye (nebatiye, hayvaniye, insaniye) nin varlığına sebep olur. Diğer cihetten eflâk vasıtasile erkânı erbaanın varlığına sebep oluyor.

7. Büyük yaratıcıların ilki tek bir şeydir. Ve bu da (ilk akıl) dır. (İlk yaratıcı)de arazların çokluğu vasıtasile olur.Çünkü o kendi kendine vücudu mümkün olmak itibarile vacibilvücuttur. Çün-

[1] Orta zamandeki meşhur tekviîn delile başlangıç görülüyor.

kü o kendi zatını bilir ve evveli bilir.

8. Çokluk aklı evvelden husule gelir. Çünkü o vacibilvücuttur ve sonuncu aklın âlemdir. Aklı evvelden aklı sani hasıl olur. Çünkü o varlığı mümkündür ve feleki âlânın zatını maddesi ve sureti ile bilir.

9. Aklı saniden aklı ahir ve feleki ahir husule gelir.

13. Hareket, hareket etmiyen muharrike ulaşır. (Gayrimüteharrik muharrik) inde vahit olması vaciptir. Onda hiçbir veçhile çokluk yoktur.

Uyunulmesail [psikolojiye ait maddeler)

Madde 22.— Nefs bedenden evvel mevcut değildir : Ki Eflâtun buna muhaliftir. Nefs bir cesetten diğer cesede istihale etmez : Tenasüh ehli buna muhaliftir. Nefs bedenden ayrıldıktan sonra iyi veya kötü olur. Bu haller nefslar için farklıdır. O buna vücup ile müstahak olur.

Her işe muvaffakiyet Allahın elile olur. Her bir şey için ne yaradılmışsa, onun için kolaylaştırılır. İnnayeti ilâhiye[1] herşeyi kuşatır, herkesle bitişiktir. Her olan şey, kaza ve kader iledir. Fennalıklar da yine kader iledir. Kötülükler kendisine kötülük lâzım olan eşyaya nazaran vakidir. Kötülükler, araz olmak üzere iyidirler. Çünkü kötülükler bulunmasa iyilik de daim olmaz.

[1] Tasavvufa meyeden bu nazariye İslâm felsefesinde bir nevi (occasionalisme) dir.

4. (Fususulhikem li-ebi Nasr Mehmed bin Ozlug bin Turhan)

27. Sen iki cevherden mürekkepsin. Bunlardan birinin şekli, sureti, keyfiyeti, mikdarı, hareket ve sükûnu vardır. Bir yer işgal eder ve taksim kabul eder. İkincisi zikrolunan bu sıfatlar da ona uygun değildir. Zatin hakikatinde onunla birleşmez. Bu ikinci cevhere nail olan akıldır, ve ondan vehim uzaktır. Sen halk âlemi ile emr âlemini topluyorsun. Çünkü senin ruhun Allahın (emr) inden, ve bedeninin Allahın (halk) indandır.

30. İnsan, gizli ve açık olarak ikiye ayrılır. Onun aşikâr olanı uzuvları ile beraber mahsus cisimdir ; onun sırrı ise ruhî kuvveleridir. His onun dış yüzüne vakıf olur. Teşrih ise içyüzüne delâlet eder.

31. İnsan ruhunun kuvveleri iki kısma ayrılır. Bir kısmı (amel) e aittir, diğer kısmı idrake aittir. (Amel) de üç kısımdan mürekkeptir, nebatî, hayvanî ve insanîdir. İdrak ise iki kısımdır : Hayvanî ve insanîdir. Ve bu beş kısım insanda mevcuttur. Ve onu kendisinden gayri olan birçok mevcutlarla müşterek kılar.

32. Nebatî amel, şahsın korunması, yetişip büyümesi ve doğurma suretile nevin korunması ve bakasını temin eder. Hayvanî amel, faydalı olan şeyin

alınması ve zararlıının uzaklaştırılmasını temin eder. Korku ve gazap suretinde meydana çıkar. İnsanî amel, gecikmeden hayatta kastedilen faydalı ve güzel olanın beğenilip seçilmesidir.

39. İnsanî ruh bir ayna gibidir. Nazarî akıl da onun cilâsı yerindedir. Gölgeler ve cisimler cilâlî bir aynada aksettiği gibi, ma'kuller de onda *ilâhi feyz ile* görünürler. Elverir ki ruhunun cilâsı saf olsun. Şehvet, gazap, his ve tahayyül gibi engeller araya girmesin. Ruh bu engellerden yüz çevirir, emir âlemine yönelirse *melekût* a ermiş ve yüksek lezzetlere erişmiş olur.

41. Fakat, ma'kulleri kabul eden insanî ruh cismanî olmayan bir cevherdir. Bir yer (*hayyiz*) tutmaz. Bir mekânda yer tutmaz. Vehimlere de dahil değildir, çünkü emir âlemindendir.

42. His, halk âleminde olan şeyleri, akıl da emir âleminde olan şeyleri bilir. Halk ve emrin üstünde olan şeyler, hisse de akla da kapalıdır. Onun böyle kapalı kalışı inkişafından başka bir şey değildir. Netekim güneş bir müddet bulut örtüsü altına girerse de yine çok açık bir halde bulunur.

43. Kudsî ruh, öyle bir ruhdur ki onun gizlisi aşikârına mani değildir. Yani batına meyledince kendisinden zâhir kaybolmaz. Tesiri bedeninden âleme, ve âlemde olan eçsaya tecavüz eder. Halktan öğrenmeksizin ruh ve meleklerden makulleri kabul eder.

44. Bilâkis zayıf olan avamın ruhları batına meyledince batında kaybolur. Keza bunun gibi bir his zahire meyledince diğerinde kaybolur. Netekim görme hissi işitme ile bozulur. Korku şehveti unutturur. Şehvet gazaba bakdırmaz. Tefekkür tezekküre (mistik kendini dinleme) ye manidir. Kudsi ruhda ise hiç bir hâl diğer bir hale mani olmaz.

45. Batın ile zahir arasında müşterek olan bir kuvve vardır. Orada, hassalarla mahfuz suretler birleşir. Bu kuvve geceleyin uyku içerisinde meydana çıkar. [Farabi burada rüyanın psikolojik tahlilini yapıyor].

53. İdrak ya hususî olur : Zeydin idraki gibi. Yahut umumî olur : İnsanın idraki gibi. Umumî idrakda görmenin ve hassaların mevkii yoktur. Birincisi istidlâlsiz, ikincisi istidlâl ile meydana gelir.

*
* *

29. Senin ruhun emir âleminin cevherindendir. Bir suret ile meydana gelmiş değildir. İşaret ile taayyün etmez. Sükûn ile hareket arasında gidip gelmez. Bu yüzden geçen ve kaybolan hal ile gelecek hali idrak edersin.

36. İdrak iz bırakma gibidir. Balmumu nasıl kendisine mühür basmakla bir nakış kabul ederse his de mahsusdan bir suret alır. Tasavvur kuvvesi de onu temsil eder. O suret, mahsusdan kaybolrsa bile tasavvur kuvvesi tarafından temsil edilir. Hayvanî idrak, ya zahirde ya batında olur. Zahirî idrak beş

hassa ile olur. Batınî idrak vehimle, ve onun vasıtalarile olur.

* * *

48. Evvelçe yok iken sonra var olar (yani hâdis olan) herşeyin bir sebebi vardır. Yokluk, onun vücut bulmasına asla sebep olamaz. Sebep, önceden sebep olmayıp ta sonradan sebep olsaydı, herhalde diğer bir sebepten dolayı sebep olacaktı. Böylece nihayet bir başlangıca ulaşır ki kendisinden itibaren eşyanın sebepleri tertip sırasına girer.

Doğma ve bozulma âleminde ne tabiî olarak ne de ihtiyarî olarak hâdis olan (*sonradan çıkan*) hiçbir şey yoktur ki bir sebepten ileri gelsin. Sebeplerin sebebine kadar varsın. İnsan, kendi dileği ile olmıyan dış sebeplere dayanmaksızın hiç bir file başhyamaz. Bu sebepler ise bir tertibe, tertip takdire, takdir de kazaya dayanır. Kaza ve emirden ileri gelir. Herşey mukadderdir.

49. Bir kimse istediğini, işlediğini, dilediğini ihtiyar ettiğini zan ederse, bir defa ihtiyarını araştırırsın. Acaba onun ihtiyarî yok iken mi kendisinde sonradan çıkmıştır? Yoksa dileği (*volonté*) sonra değil midir? Eğer dileği kendisinde sonradan çıkmamış (gayrı hâdis) ise demek ki bu dilek kendi varlığının evvelindenberi kendisile beraber bulunuyor. Kendisi bu dilek üzere yaratılmış olup, kendi özünden muhtar oluyor. Dileği başka biri tarafından kendisini de ik-

tiza edilmiş oluyor.Dileğini bir başkası icap ve tayin ediyor.Eğer dileği sonradan çıkmış ise,her *hâdis* bir *muhdis* sebep ister. O halde ihtiyarı onu iktiza ettiren bir sebepten doğuyor demektir. Gelelim bu muhdis : Muhdis ya kendisidir; veya kendisinden başkasıdır. Eğer muhdis kendisi ise ya bu dileği icat etmesi diğer bir dilek için olur. Yani diğer bir dilek kendi ihtiyarına sebep olur.Böylece sonu gelmeden sebep uzar. Yahut bu dilek kendisinde, kendi dileği olmaksızın husule gelir. Bu halde başka biri tarafından bu ihtiyara sevk olunuyor demektir. Artık kendi ihtiyarından doğmuş olmiyan,kendisinden dışarı olan sebeplere ulaşır.Bu halde herşeyin düzen ve dizimi dışarıda nasıl bulunacak ise o hal üzere icap eden ezeli bir ihtiyara kadar varacaktır. Şayet hâdis bir ihtiyara dayanaçak olsaydı, söze yeniden başlamak lâzım gelecekti.

İşte bundan belli oluyor ki iyilik ve kötülük her ne varsa hepsi öncesiz (ezeli) iradeden doğan sebeplere dayanıyor.

* *

45. Tanrının özünü (zatını) idrâke hiçbir yol yoktur. Belki sıfatlarile idrâk olunabilir, Ancak en nihayetteki yol, ona eriştirecek bir yol bulunmadığını öğrenmektir.

8. (Vacibülvücud)ün ne cinsi,ne fili, ne nevi ne benzeri, ne durdurucusu (*mukavvimi*), ne de

mevzuu vardır. *Vacibülvücut* her feyzin başlangıcıdır. O kendi zatına zahirdir. [Tasâvvuf dilile taayyünü evvel mertebesidir] o hem zahir, hem batındır. *Küllü bilmek* kendi zatına ait ilimden sonra, onun zatı için gerektir.

56. Onun varlığından daha mükemmel bir varlık yoktur. O zatinde zahirdir. (kendi özünde görülmekdedir) Zuhurunun şiddetinden dolayı *batındır*; yani zuhurunun nuru o kadar şiddetlidir ki gözleri kamaştırır. Her zahir olan onunla zahirdir. Güneş gibidir, görünmiyen şeyleri meydana çıkarır. Kendisi de gizliliğinden dolayı değil fakat zuhurunun şiddetinden dolayı batın olur. Allahın ilk zuhurundan sonra, ayetler ve eserleriyle ikinci zuhuru vardır. Bu ikinci zuhur kesrete muttasıldır (çocuklukla bitişikdir). Ve bu, vahdetten ibaret olan ilk zuhurdan ileri gelir.

57. Mahsus şeyler, huzurları (*présence*) ve bizdeki tesirlerinden dolayı idrâk olunduğu gibi, ilk hak da kendi kudretinden yaratılmış olan işleri yine bu işler dolayısıyla, idrâk edemez denemez. Belki eşyayı kendi zatı ile idrâk eder. Allahın zatını bilmesi masüvayı bilmesine sebep olur.

Öncelik ve kablilik (*priorité*) beş suretle olur : Zamanî olur. Babanın oğlundan önce olması gibi. Tabîî olur. Birin ikiden önce olması gibi. Vasfî ve tertibî olur : Birinci safın ikinci safdan önce

olması gibi. Rütübî (şeref sırasile) olur: Ebubekirin Ömerden önce gelmesi gibi. Nihayet zatî yani varlığın hak kazanması bakımından olur: İlâhî irade ile eşyanın olması gibi.

Eşya, Tanrının zatî hakikatına nazaran mevcuttur. Tanrı öyle diledi de oldu deriz. Fakat zaman bakımınban eşya Tanrının varlığından sonra değildir.

58. Tanrının zatını bilmesi, zatı için ayrı bir şey değildir, belki zatının ta kendisidir. Her şeyi bilmesi zatının sıfatıdır. Zati değildir, fakat zatına lâzımdır. İlminde, sonsuz olan bilgisinin çokluğu dolayısile bitmez tükenmez kudretine mukabil bitmez tükenmez çokluk vardır. Zatında asla kesret yoktur. Belki kesret zattan sonradır. Çünkü sıfat zattan sonradır. Fakat bu sonra olmak zamanî değil, fakat tertip sırasiledir, vâfîdir.

* *

18. Evvelâ hakkı bilmek lâzımdır. Hak bilinirse batıl da bilinir. Fakat evvelemirde batıl bilinirse hak bilinemez.

5. Arai ehli medinet-ül-fazıla

(Erdemli kişilerin Kend i üzerine düşünceler)

Hiçbir insanın hiçbir suretle başlık yapamıyacağı bu büyük baş, yetkin (medine) nin öncüsü ve başı olduğu gibi bütün medenî evrenin de başı

olmalıdır.Reis (başkan) kendinde on iki erdemi toplamalıdır ;

1. Uzuvarları tam olmalı. 2. İyi anlayışlı olmalı. 3. Hafızası kuvvetli olmalı. 4. Akıl ve ince görüş sahibi olmalı. 5. Fasihliği yüksek derecede olmalı. 6. Öğrenmeye ve istifadeye gönüllü olmalı. 7. Perhiz tutucu olmalı, yiyeceğe, içeceğe, eğlenceye haris olmamalı. 8. Doğruluğu sevmeli,yalancılıktan iğrenmelidir. 9. Nefsini yüksek tutmalı. Kendisine şüphe verecek şeylerden çekinmeli, yaradılıştan yüksek ruhlu olmalıdır. 10.Zahit olmalı: Yanında paranın ve dünya kaygularının değeri olmamalıdır. 11. Adalete ve âdil kimseye güvenmeli, zulümden ve zulüm yapandan çekinmelidir. 12. İşinde ayak dirmeli ve dilekli olmalıdır.

Bu erdemler tek bir adamda bulunmazsa, bir kısmı birinde bir kısmı ötekinde bulunursa, bu iki adam medinede başkan olur.Şayet bu erdemler üç adamda bulunursa o üç kişi medinenin başına geçer. Eğer daha fazlaya lüzum görülürse o kadar başkan olur.

*
* *

İnsanlardan bir bölük göçüp bedenleri bozulduğu,ruhları kurtulup bahtıyar olduğu zaman öteki insanlar yerlerine geçerler.Ve onların orununu(makamını)tutarlar.Onlar ne yapmış ise bunlar da onu yaparlar. Bu ikinci bölük te göçüp kurtuldukları zaman bunu terkip edenler de bahtıyarlık hususunda

önceden göçüp gidenlerin sırasına geçerler. Herkes nevi, keyfiyet ve kemiyetçe kendi benzerile birleşir. Bunlar cisim olmadığından toplantıları ne kadar sıkışık olursa olsun birbirini sıkmaz. Çünkü asla mekânlarda bulunmazlar. Bunların birbirile bitişiklikleri cisimlerin birbirile bitişikliği gibi değildir. Bunların bitişikliği makulün makule bitişikliği gibidir. Farklı ve birbirine benzer nefisler çoğalıp birbirile bitişiklik kazanınca herbirinin zevki pek ziyade artar. Çünkü herbiri kendi kendini düşündüğü gibi, kendine benzer olanı da düşünür. Artık böylece düşünme hali artar. Bu artma hali uçsuz bucaksızdır.

Farabî içtimaiyatının esasları

İnsanlardan her biri, bir duruma gelmesi ve en yüksek yetkinliğine erişmesi için pek çok şeylere muhtac bir halde yaratılmıştır. Bu şeylerin hepsini bir insan tek başına bulup getiremez. Belki bir kavme muhtac olur ki, o kavimden her biri insanın muhtac olduğu şeylerden birini hazırlar. Her bir insanın diğer birine göre hali böyledir. Yetkinliğe ermesi için insana doğuştan bir tabiat verilmiştir. Lâkin bir çok cemaatlar bir araya toplanup her biri, diğerinin muhtac olduğu şeylerden bir kısmını hazırlamak suretile birbirine yardım etmedikçe, insanın bu yetkinliği elde etmesi mümkün değildir. Bütün cemaatin hazırlamış olduğu

yekûn içinde,herkesin duruma gelmesi ve yetkinliğe ermesi için muhtac olduğu şeyler bulunur. İşte bundan dolayı şahıslar çoğalıp arzın mamur yerlerini tutmuşlar ve bunlardan bir çok beşerî cemaatler (cemiyetler) meydana gelmiştir. Bu cemaatların bazıı yetkindir. Bazısı yetkin değildir. Yetkin cemiyetin dahi üç derecesi vardır : büyük, orta, küçük.

Büyük cemaat (cemiyet), bütün insanların mamur yerdeki içtimaları, orta cemmaat ise, bir milletin, mamur yerin bir kısmında içtiması, küçük cemaat ise, her hangi bir milletin memleketlerinden bir kısmında bir kasaba ahalisinin içtimasıdır.

Yetkin olmayan cemaat ise, köy ahalisinin, sonra mahalle, sokak ve bir ev ahalisinin içtimasıdır. Bu içtimaların en küçüğü, ev ahalisinin içtimasıdır. Mahalle ile köy, kasabaya bağlıdır. Yalnız şu farkla ki köy kasabaya hizmet eder,mahalle ise kasabanın cüz'üdür. Sokak mahallenin cüzü, ev, sokağın cüz'ü, kasaba, bir milletin memleketinden bir cüzü,millet ise, bütün mamur dünya ahalisinden bir cüzüdür.

En yüksek iyilik, son derecedeki yetkinlik, ancak şehir hayatı (şehir içtiması) ile elde edilir. Şehir içtimasından aşağı olan içtima ile elde edilmez. İyilik, ihtiyar ve irade ile elde edilen şey olduğu gibi, kötülük de ancak ihtiyar ve irade ile meydana geldiğinden şehir içtiması, kötü olan bazı

gayeleri elde etmek hususunda yardımlaşmak için de yapılabilir. Bunun gibi, her kasaba hayatı ile saadete ermek de mümkündür.

Hakikî saadete erdirecek şeyler hususunda yardımlaşmak için teşekkül eden medine, erdemli medine, saadete erişmek için yardımlaşan içtima, erdemli içtima, bütün kasaba ve şehirleri, saadete erdiren şeyler hususunda yardımlaşan millet, erdemli millettir. Bunun gibi, mamuredeki bütün millîetler, saadete ermek hususunda birbirine yardım ederlerse, bütün yer yüzü, erdemli mamure olur.

Erdemli medine, tam ve sahih olan bedene benzer ki o bedenın bütün azası, hayvanî olan hayatını tamamlamak ve muhafaza etmek hususunda birbirine yardım eder [1].

Görüyoruz ki bedenın azası muhtelif, yaradılış ve kuvvetleri aykırıdır. İçlerinden bir tek uzvu başkandır, o da kalpten ibarettir. Mertebe-leri bu başkana yakın olan başka uzuvlar vardır. Bunların her birine tabiat icabı (tabiat tarafından), birer kuvvet bahşedilmiş olup, bu uzuvlardan her biri bu kuvvet sayesinde, başkan olan uzuvun tabîî garazını takip ederek vazifesini yapıyor. Bir de, kuvvet sahibi diğer uzuvlar vardır ki bunlar

[1] Yani, sağlam olan bedenın azası, nasıl ona hayvanî hayatı tamamlamaya ve muhafazaya çalışıyorsa, medine-i fazile ahalisinden her biri dahi, kendilerinin ve diğerlerinin saadetine sebep olan şeyleri hazırlamağa çalışır.

dahi vazifelerini,,başkandan sonraki uzuvların gayelerine uygun olarak yapıyorlar.Bunlar ikinci mertebededir [1]. Yine başka uzuvlar vardır ki bunlar işlerini, ikinci mertebede olan uzuvların garazına göre yapar.Bu suretle devam ederek nihayet yalnız hizmet eden, asla başkanlık etmiyen uzuvlara kadar varır (iner).

Bunun gibi medine ahalisinin (eczasının) dahi yaradılışları muhtelif, heyetleri (melekeleri) aykırıdır.Medinede, başkan olan bir insan ve mertebeleri ona yakın olan diğerleri vardır. Bunların her birinde bir meleke ve heyet vardır ki, başkanın garazını meydana getiren işi, o meleke ile yaparlar. Bunlar,[başkandan sonra], ilk mertebede bulunurlar. Bunların aşağısında başka bir taife vardır ki bunlar, yukarıdakilerin maksadına göre iş işlerler.Bunlar ikinci mertebededirler. Bunların aşağısında bir kavim vardır ki ikinci mertebedekilerin maksatlarına göre iş işlerler. Medinenin eczası (uzuvları), bu suretle yukardan aşağıya doğru sıralanarak öyle bir taifeye ulaşır ki, bunlar kendilerinin üstündekilerin maksadına göre iş işlerler. Bunlar yalnız hizmet ederler. Kendilerine hizmet eden yoktur. Bunlar, sonuncu mertebede olup en aşağı olanlardır.

[1] Başkandan başlayarak üçüncü mertebededirler. Fakat müellif mertebe sayarken başkandan itibaren saymayıp, mertebeleri başkandan sonraki uzuvlardan sayıyor.

Yalnız şu var ki, bedenın uzuvları tabîi olduğu gibi meleke ve heyetleri de tabîi kuvvetlerdir. Medinenin cüzülerine gelince, bunlar tabîi iseler de, medineye ait işlerini yapan meleke ve heyetleri tabîi değil, belki iradidir. Medine cüzüleri (ahali) tabiat icabı olarak aykırı yaradılışlarla yaradılıp bu yaradılışlar yüzünden bir insan başkalarının bir işine yarayıp diğer işine yaramamakla beraber bu cüzüler, yalnız yaradılışları sayesinde, medine eczasından değillerdir. Belki bu fitratlarına kazandırdıkları ihtiyarî melekeler sayesinde medine eczasındandırılar. Bu melekeler, san'atlar ve san'atlara benzeyen şeylerdir. Beden uzuvlarında tabîi surette bulunan kvvvetlerin, medine eczasındaki nazırları, iradî melekeler ve heyetlerdir.

(Medinei fazile, çeviren: Kivameddin : 77-80 s.)

6. Er-risale fis-siyase

(Siyasete dair risale : Farabî)

Maksadım halk tabakaları arasında herhangi bir kişinin, gerek kendi tabakasından olanlarla, gerek kendi tabakasının üstünde veya altında bulunanlarla olan muamelelerinde kullandığı siyaset kanunlarını kısaca yazmaktır. Bununla beraber bu risale, şu taifenin veya şu şahsın veya şu kavmin, şu veya bu vakitte kullandıkları kendilerine

has olan tarzları ihmal edecek değildir. Zira herhangi bir ferdin herkese karşı ve her zamanda siyaset tarzlarının hepsini kullanması mümkün değildir. Bundan dolayı önceden birkaç ilksöz yazıyoruz.

Herhangi bir fert kendini dinler, kendi üzerine döner ve kendi halleri ile hem cinsinden başka bir kişinin hallerini düşünürse, kendisini öyle bir mertebede bulur ki, o mertebede birçok kimseler kendisile birleşiktir. O mertebenin üstünde de bir takım kendilerinden daha yüksek olduklarını, başka bir takımın kendilerinden bir cihetten veya birçok cihetlerden dolayı daha aşağı olduklarını görür.

Kişi şu üç tabakaya karşı kullanacağı siyasetle faydalanır. Şöyle ki kendinden yüksek olanlara karşı onların mertebelerine üstün olmak için, kendinden aşağı olanlara karşı onların mertebelerine düşmemek için kullanacağı siyasetle fayda bulur.

2. Siyaset ilmini veya herhangi bir ilmi öğrenmek hususunda kişinin yapması lâzım gelen en faydalı yol insanların hallerini, işlerini; ve birbirine karşı muamelelerinde gördüğü veya haber aldığı şeyleri düşünmek ve bu hususta vaktini arttırarak, bu şeylerin iyilerini kötülerinden, faydalısını zararlısından ayırmak ve sonra menfaatlerine kavuşmak için iyilerini seçib almağa ve kötülerinin zararlarından emin olmak için onlar-

dan sakınıb korunmağa çalışmaktır.

3. Her şahsın iki kuvvesi vardır: Biri nutuk kuvvesi, öteki hayvanî kuvve. (Bu iki kuvveden herbirinin irade ve dileği vardır ki, bu irade her ikisi arasında duruyor gibidir.) Bu iki kuvveden her birinin bir çekişkenliği vardır. « Hayvanî kuvve »nin çekişkenliği ayrı ayrı yiyecekler ve türlü türlü istirahatler nevinden, hemen olmasını istediği şehvanî lezzetlere rastlamak yolunda; nutuk kuvvesinin kavgası ise sonu iyilik olan işler ve bir çok ilimler nev'inden, sonu iyi olan işler yolundadır.

İnsan, ilk meydana çıkışında kendisinde akıl doğub da « nutuk kuvvesi » kuvvetleninceye kadar « hayvanlar » mevkiiindedir. Demek ki hayvanî kuvve onda üstündür. Daha kuvvetli ve üstün olan bir şeyi ise yumuşatmak ve ona kabiliyetler vermek şübhesizki daha mühim ve daha lüzumludur.

Fazilete kavuşmak isteyen kişiye daima kendi özünü uyandırmakdan ve kendine en yaraşır olana karşı kendinde alâka uyandırmakdan ve özünü biran ihmal etmekden gaflet etmemek gerekdir. Zira eğer özünü ihmal edecek olursa, — çünkü özü (nefsi) diridir ve diri olan şeyde hareket etmektedir. O öz (nefs) hayvanî olan tarafa doğru gider.

4. Kişiler bütün muamelelerinde ya iyi bir şey ile karşılaşır, veya kötü bir şey ile. Bu iki

işin her birinde fayda vardır. Eğer kişi istifade etmesini bilirse, bunların her birinde bir fayda bulur, ve o faydayı kendine çekmeğe muvaffak olur.

Şöyle ki; ya iyi olan şeye uyar, ya uymaya çalışır yahud o şeyin iyiliğini kabul ederek ona uymak için bir fırsat bekler. Kötü bir işle karşılaşınca da ya ondan kaçınmağa uğraşır, yahud eğer kendinde varsa mümkün olduğu kadar kendinden onu atmağa çalışır; yahud kurtulmaya muvaffak olmak için onu kendinden atınciya kadar emsalinden örnek almağa azmeder.

5. Bir de, kişi için başlaması gerek olan şeylerin ilk öncesi bu evren(âlem)in ve bu evren bölümlerinin bir yapıcısı olduğunu, bütün varlıkları ve varlıklardan her birinin sebepleri olup olmadığını düşünerek ve en sonra başka sebeblere bakarak bilmekdir.

Bundan sonrada bu evren bölümlerinin en erdemlisinin (fazıl insan) olduğunu düşünmeli ve bilmelidir ki tabiat bile boş bir iş işlemez. Şuhalde tabiatın yaradıcısı (ibda' edicisi) olan Tanrının, bahusus ki dileği, fikir ve görüşü yaradılmışlara veren onun,yaradılmışlar işini ihmal etmesi gerek değildir. Onlar için gidilecek sağlam bir yol (minhac) göstermesi tüze (adalet) namına gereklidir. Mademki böyle bir yol göstermesi gereklidir. Yaradılmışlara, kendi tabiatlerinden olmıyan bir kişiyi

göndermesi yaraşık almaz. Zira yaratılmışların kendi tabiatlarından olmıyan bir kimse ile anlaşmağa güçleri yetmez. Halbuki insanların akılca ve nefsanî knvvetlerce aralarında belli artıklıklar (tefazüller) vardır.

Hatta içlerinden biri bir fen ile bütün cinsdaşlarına üstün olur da, geriye kalanları âciz kalırlar. Buna göre insanlardan birinin kalbine cinsdaşlarının mislinden âciz kaldıkları bir şeyin vaby edilmesine dayanabilmesi mümkün olabilir. Bu halde o kişi kendine ilka edilen şeyleri bildirmeğe kalkar ve bu kuvvete «hükümler» koymağa ve halkın iyileştirilmesine çalışan yolları kurmağa güçlü olur.

7. Bundan sonra tabiatda ceza ve mükâfatın gerek olduğunu da bilmek lâzımdır. Bu mükâfat ancak istekli (kasd ve niyetli) olan işlerde gerek olur. İnsan Tanrıyı bilir. Onun birliğine, yaratılmışlar kılığından arınmış olduğuna inanır, ve onun yalavacını (peygamberini) hangi zamanda olursa olsun bilir ve onun doğru yoluna yollarırsa, yüreginde niyet ettiği ve işlediği işler kadarınca bir genişlik, hallerinde doğruluk bulur. Kötülüklerden korunmak ihtiyarında bir tad duyar, ve yaşayışında doğruluk görür. Bunları yakın ile bildikten sonra sadık bir niyet ve sağlam bir kalb ile hallerin siyasesine (siyasetülahval) — her ne kadar az da olsa andan büyük fayda bulacağını-

dan — yapabildiği kadar güç vermesi gereklidir.

Kişinin başkanlarına karşı kullanması

Yaraşık olan şeyler

Başkanlara karşı yapılacak muameleleri anlatmaya başlayalım :

Kişi, kendinin üstünde başkanlardan olan kimse karşısında: Ya onun hizmetine başlamış bulunur, yahud kendi üstünde olan kimse ile onun arasında arasına görüşebilecek bir vazizetde bulunur; yahud da kendisine ulaşamıyacak derecede uzak bulunur da, yalnız onu gönlünden anmak suretile görüşebilir.

İmdi başkanın hizmetine başlamış bulunan kimsenin şu dediklerimizi yapması vacibdir: Kendisine verilen bir işde devamlı olmak, yolunda olduğu işe sarılmak, Başkanın gözünün veya gönlünün bebeği olmağa çalışmak. Usancedan, hususile hükümdarların usancından korkmamalıdır. Zira usanc ancak, halkın işleri olmıyan yerlere çokca akın ettikleri yerde olur. Yine, başkanı küçük büyük, yaptığı bütün şeyler için (o yaptığı şeylerin güzel taraflarını bulmağa çalışarak ve bularak) öğmelidir. Zira âlemde hiç bir şey yokdur ki onun iki tarafı olmasın: Bu iki tarafın birisi güzel diğeri kötüdür. İşte bunun için, başkanın iş-

lerinden daima onu iyiye döndürecek, ve gerek önünde gerek arkasından söylenebilecek olan iyi cihetleri aramalıdır.

Eğer kişi, başkanın işlerinin idaresi kendine verilmiş olanlardan meselâ vezir veya müşir veya muallim gibi ise ozaman bu kişinin başkana işlerinde iyilik yolunu anlatması gerektir. Zira bilimelidir ki (göz önünden kaçırmamalıdır ki) başkan yüksekten dökülen sel gibidir. Eğer kişi o seli, bir çok cihetlerden yalnız bir cihete döndürmek isterse sel gelir o ciheti bogar. Fakat eğer o cihete çevirmekle beraber diğer iki tarafı içinde çalışır ve bazı kenarlarına lüzumu kadar sedler yapmak ve diğer tarafı için yollar açmak suretile istediği cihete döndürmeğe uğraşırsa, o seli dilediği gibi kullanmakda güçlük çekmez.

Keza kişiye lâıyk olanlardan biri de, başkanın gittiği bir yoldan onu çevirmek istediği zamanda kişi başkan ile beraber onun gittiği yolda giderek ve yüzüne (emir ve nehi) ile karşılamıyarak, ona düzelme yolunun istediği şeyin tersinde olduğunu göstermek; ve şu veya bu vaktinde onun yanında o işi başkasına ilışen hikâyeler ve hoş cümleler yoluyla kötüleyerek yapmalıdır. Zira kişi başkana karşı bu metodu kullanırsa, işi kendi isteği yoluna getirmekde güçlük çekmez.

Kişinin başkana karşı yapması gerçek olan şeylerden birisi de onun sırlarını gizli tutmasıdır.

Bu işin çaresi onun görünen hallerinin bütününü gücü yetdiği kadar gizlemesidir. Bir kimse zahirî halleri gizliyecek olursa, onun batını sırrını meydana vurmakla aldanmıyacağı daha kolaylıkla anlaşılır. Zahirî hallerden bazısının meydana çıkması sır olanın gizli kalması için emniyeti kaldırır. Zira işler ve haller birbirine bağlı ve alâkalıdır.

Ve bilinmelidir ki başkanların bir takım himmetleri (yani tasarlayış ve istekleri) vardırki bu dileklerle onlar başka insanlardan ayrılırlar. Meselâ onlar kendi aşağılarında olan bütün insanlar da hademelik ve kölelik kabiliyeti tasavvur ederler. Kendilerinde ise, bütün yaptıkları işlerde isabet olduğuna inanırlar. Onlardaki bu dilek, insanların kendilerini çok artık ögmelerinden, yaptıkları işleri taşkıncasına alkışlamalarından ve reylerini her zaman beğenmelerinden ileri gelir, ve bu her insanın tabiatında böyledir.

Kişî başkanın herhangi bir münasebetle de cürüm sayması muhtemel olan bir şeyi onun huzurunda kendi yaptığını söylemekden bütün bütün sakınmalıdır. Hatta eğer başkan o kişi ile gayet açık ve dost olsa bile yine söylememelidir. Sonra başkanın kötü gördüğü şeylerden şu adam tarafından yapıldı diye başkana haber verilen bir şeyi de ne olursa olsun tasdik etmemelidir. Zira haber vermek ile tasdik etmek arasında çok fark vardır ve hallerin değişmesi emniyeti kaldırır.

Amma kişi ile başkan arasında bir hâdise doğar ve bu hâdisedeki fenalığı ya kendine veya başkana yormakdan başka bir imkân olmazsa bu takdirde kişi bu fenalığı kendine yormağı çalışmalıdır; ve bunun için de bir takım vecibeler (uydurma çareler) yaratmalıdır.

Fenalık kendi tarafına teveccüh edib de başkanın sahası ondan sıyrılınca, yahud fenalığın kendi tarafına teveccüh etmesi yaklaşınca, derhal bu işin böyle olmasına, başlangıcı başkasından gelen bir sebep aramak için kurnazlıklara baş vurmalıdır ki, bu suretle üzerindeki *lâime* (kınak yani ayıb ve kabahat) herne kadar ikinci derecede de olsa başkasına gitsin, ve kendisi kabahatı üzerine almamış olsun.

Kulluk (ubudiyet) hususunda kişinin başkanlığa aid başladığı işlerin hepsinde, kendi nefsinin hazzını (nasibini) terk etmesinden daha çok menfaati umumî ve belîğ olan hiç birşey yoktur. Zira hiç bir iş yoktur ki başkan ile kendi arasında beraberce hazzetdikleri bir yer bulunmasın. İşte yaraşık olan şey o emelini atması ve o hazzından sakınması ve başkanın hazzı olanı ileriye sürmesidir. İşte kişi ne zaman bunu yapacak olursa yaptığı iyiliğin yemişini toplar. Fakat ne zaman kendi isteğini yerine getirmeğı oğraşırsa, o zaman iş onun istediğı gibi gelmez ve işin içinde bir takım

pürüzler meydana çıkar. Bir işi bırakmak o işi bozmaktan daha hayırlıdır.

Başkanlardan faydalar elde etmek isteyenler bir hususda çok nazik davranmalıdırlar. Şöyleki istemek hususunda üzerine düşmemeli ve istemeyi sürekleştirmemeli ve kendi nefsi için tama ve hırs göstermemelidir. Aynı zamanda başkanlardan faydaları değil, fayda sebeblerini istemeğe çalışmalıdır. Mallar ve faydaların elde edilebileceği yerlerin bağışlanmasını istemek gibi. Zira böyle olunca hem istemek azalır, hem de fayda çoğalır. Demek ki başkandan doğrudan doğruya değil, fakat başkan vasıtasile faydalanmaya çalışmalıdır. Zira başkanlar kendilerinden dolayısıyla faydalanan kimseleri izaz ederler, doğrudan doğruya fayda umanları da mahzun ederler.

Kendini onların yanında, ufak bir sözle ve küçük bir vesile ile onlar için malından ve mülkünden sıyrılıp çıkan kimse yerine koymalıdır. Başkanlar gözünde malını esirger veyahud topladığı malların bazılarında tek başına kalmağı sever tarzında düşünölmekden pek ziyade çekinmelidir. Zira böyle yaparsa, ahvalinin araşdırılmasına uğrar. Menolunan bir şeye karşı istek artar. Bol verilen bir şey usanc getirir.

Lüzum görölen her şeyde, yapıdığı şeyleri kendi için değil, başkana zinet ve güzellik vermek için yapıdığını göstermeğe çalışmalıdır. Zira böyle yap-

mak mülkün yerinde kalması için destektir.

Başkanın teferrüd etdiği şeylerden birini veya kendilerinden üstün olan başkanlarayaraşacak bir şeyi kendi için almakdan da kaçınmalıdır. Zira ne zaman bunlardan birini kendisine alacak olursa nefsinı tehlikeye koymuş ve o aldığı şeyin gitmesine sebep olmuş olur.

Bir de kendi nefsi için başkanlara muhtaç değilmiş gibi görünmemelidir. Hatta ehemmiyetsiz bir şey için de müstağni görünmemelidir. Tasarruf etmekde olduğu bütün haller ve işler de daima kanaat ve razılık göstermelidir. Şayed kendisine başkan tarafından hiddet ve şiddet gösterilecek olursa, ondan şikâyeti terk etmeğe çalışmalı, kırgınlık ve düşmanlık göstermekden sakınmalı ve bundaki kabahatin vechesini başkandan alıb kendi tarafına çevirmeli ve sonra muktedir olabildiği bir kolaylıkla başkanın o gazabını giderecek bir halin yeniden meydana çıkmasına çalışmalıdır. İşte başkanlarla beraber yaşamak ve geçinmek hususunda kullanmakda fayda görülecek kanunlar bunlardır.

*
* *

Kişinin dengine karşı kullanması gerek olan siyaset

Kişinin dengine karşı kullanması gerek olan siyasetden burada bir takım cümleler zikredece-

ğiz. Denkolanlar(akran) ya birbirinin dostudurlar, veya düşmanıdırlar. Yahud da ne dostu ne de düşmanıdırlar.

1. Birbirine dost olanlar (*esdika*) iki sınıftır: Birinci sınıf sadakatda devam edenlerdirki bunlar güzideler (*asfiya*) dır. Kişinin bunlarla ahablık etmesi (*mûlatefe*) ve onların hallerine riayet eylemesi, onlarla kendi arasında meydana gelen bir hali usanc göstermeksizin gizlemesi gerekdir. Aynı zamanda bu gibi dostları çoğaltmağa son derecede çalışmak lâzımdır. Zira dost kişinin zineti, bazusu, arkası, yardımcısı, faziletlerini yayıcı, günahlarını gizleyici ve hatalarını yok edicidir. Her ne zaman bunlar çok olurlarsa, kişinin ahvali de kendi aralarında daha güzel ve daha kuvvetli olur.

İkincisi zahirî dostlardır ki bunların gösterdikleri tavurlarda hakiki sadakat yerine yapmacık ve benzetme bir dostluk vardır. Kişiye lâayık olan o durki, onlara güzelce muamele eder görünmeli, iyilik etmel i ve sırlarından hiç birini, hususile ayıplarından birini onlara bildirmemelidir. Hususî sözlerini ve hususî işlerini onlara göstermeyib, kendi kazanmış olduğı nimetleri ve faydalarının yollarını onlara söylemelimedir. Bununla beraber onların gönüllerini hoş etmeğe çalışmalı ve onlara karşı zahirde nefsini zabtetmelidir, hemen şu fenalığı yapdın diye yakalamamalı, kusurlarını tut-

mamalı, bununla beraber yaptıkları kusur için onlara darılmakdan da vazgeçmemeli, fakat bunlar dan dolayı da onları cezalandırmamalıdır. Zira kişi böyle yaptığı zaman onların düzeltilmesi ve maksada döndürülmesi umulur; ve olabilirki bu suretle onlar kendinin sadık dostları mertebesine varırlar.

Dostlarının hallerine riayet etmek kadar kardeşliğin samimiliğine, vefalılığına delil olacak, ve dostlar arasında şiddetle sevgiyi doğurmaya ve hukuk kurmaya yarayacak hiç bir şey yoktur. Zira kişi dostunun, kendisine bağlı olanlara ve dostlarına riayet ettiğini gördüğü zaman bununla, o dostunun kendine karşı olan sevgisinin sağlamlığını istidlâl eder ve onun kardeşliğine inanır; ona karşı emeli ve ümidi kuvvetlenir.

Kişinin dostlarına karşı kullandığı siyasetin en erdemli olanı, ihtiyac ve zaruretleri olduğu zaman onlara riayet etmek, onları istemeğe muhtac etmeksizin mümkün olan nezaketi göstermek, akrabasını, ve akrabası ölünce onların ailelerini yoklamaktır. Zira kişi bu cihetlerle şöhret alınca herkes tarafından onun dostlığına rağbet edilir ve bu suretle dostları çoğalır.

2. Düşmanlar da iki sınıftır: Birinci sınıf kin tutan ve aksilik edenlerdir. Kişi bunlardan tam manasile korunmalı ve mümkün olduğu kadar onların hallerini öğrenmeğe çalışmalıdır. Ne zaman

onlardan bir hileyi, bir aldadıcılığı, yahud çevirdiği bir tedbiri (dolabı) öğrenirse onların tedbirlerini bozacak bir şeyle karşı koymalıdır.

Ve onlardan başkana ve ötekine berikine çok şikâyet etmelidir ki bu gibiler düşmanlıklarını bilsinler, ve sözleri kimsede yer tutmasın ve sözlerinde, işlerinde insanlar arasında kişiye olan düşmanlıklardan meydanda olanlarla müttehim olsunlar. Herkim ki bir kişinin düzelmesinden ümid keser ve onun tabiatının kötülüğüne ve kinciliğin kalbinde yer tutduğuna yakın hasıl ederse hemen onu mahvetmek için fırsat aramalı, ve fırsatı bulunca da ganimet bilerek eğer onu mahvedecek kudreti olduğuna kani olursa, mümkün olan şeyi yapmaktan gaflet etmemelidir. Eğer onun işini tamamlamağa ve ondan kurtulmağa gücü yetemiyeceğini bilirse ona bir şey yapmak için acele etmemelidir ki düşman, halk arasında kendini mazur gösterecek bir vesile elde etmiş olmasın.

Düşmanın ikinci sınıfı da hasedcilerdir. Kişiye gerek olan bunlara gayzlanacakları ve üzülecekleri şeyleri, kişinin nail olduğu has nimetleri sayıp dökmek suretile göstermekdir ki düşmanların içleri erisin. Bunlarla beraber onların tuzaklarından sakınmalı ve gerek bu işde gerek diğer insanlarla münasebetlerde hasedinin meydana çıkması için çare bulmalıdır ki bu gibiler, hasedcilikleri ile tanınmış olsunlar.

3. Ne dost ne düşman ne de gösteriş (yapmacık) yapanlardan olmıyan diğer insanlara gelince, bunlar bir kaç tabakadır. Burada bu tabakaların büyük bir kısmını ve kişinin bu tabakalardan her taifeye karşı kullanması yaraşık olan siyasetin de büyük bir kısmını zikredeceğim.

Bu tabakalardan biri nasihat veren nasihatcılar-tabakasıdır. Kişiye gerek olan her nasihatciyim diye iddia eden kimse ile bir kenara çekilerek onun sözlerini dinlemeli, fakat her işitdiği şeye kapılmıyacağına ve işitdiklerini kabul etmekde acele etmiyeceğine ve kendisine bildirilen her şeyi işlemiyeceğine ve tam tersine, o nasihatcıların sözleri üzerinde düşüneceğine, ve sözlerinin doğruluğunu öğrenmek için asıl garazlarını gayet dikkatla araştıracığına önceden azmetmelidir. Eğer nasihatcının söylediği şeylerden birinde bir doğruluk yüzü kendisi için gereği gibi belirirse o işi yapmaya başlamalıdır.

Bu tabakalardan biri de düzelticiler (salihler) tabakasıdır. Bunlar insanların arasını bulmak ve düzeltmek için uğraşan kimselerdir. Kişiye bunların yaptıkları işleri her vakit medhetmek ve bütün hallerde onlara benzemek lâzımdır. Zira bunların gidişleri herkesce muteberdir. İnsan bunlara benzedikçe iyilikle ve iyi niyetle tanılır.

Bu tabakalardan biri de sefihler tabakasıdır. Kişi bunlara yumuşaklıkla muamele etmeli, ta ki,

onlar da kendilerine mübalât ile hareket etmesinler ve gürültüleri ve sefihliklerinden rahatsız olmasınlar. Şu halde vacib olan onları terslememek, fakat küçük görmek ve az ehemmiyet vermektir. Bu tabakalardan biri de kibirli ve kendini beğenmiş olanlardır. Kişi için bunlara aynile karşılık vermek gerekdir. Zira kişi eğer bunlara gönülsüzlük (tevazu) gösterirse, onlar kişiyi zaif hissederler. Ve yaptıkları işin doğru olduğunu vehim ederler. Aynı zamanda insanlar bunlara karşı gönülsüzlük de göstermelidirler ki, fenalığın kendilerinde olduğunu anlasınlar; gönülsüzlüğe ve iyi geçinmeğe dönsünler.

*
* *

Kişinin kendinden aşağı olanlara karşı kullanması gerek olan siyaset

Kişinin kendinden aşağı olan insanlara karşı kullanması gerek olan siyasete gelince, biz bu hususda kolay olanları anlatacağız.

Kişiden aşağı olanlardan bir kısmı da zayıflardır. Bunlar da iki sınıftır. Birisi fakir ve muhtac olanlardır. Bunlar da bir kaç sınıftır. Bu sınıflardan biri yapışkan dilencilerdir. Bunlara, bu yapışkanlıklarından dolayı hiç bir şey vermemek lâzımdır. Bu suretle, bu hallerinden menedilmiş olsunlar. Şu kadar var ki bunların bir

şeye zarurî olarak muhtac olup ihtiyaclarında sadık oldukları malûm ise bu takdirde verilebilir.

Bu sınıflardan biri de iddia ettikleri fakirlik-de yalancı olanlardır. Fakat bunları ayırmak lâzımdır. Eğer bunlar yalanı bir nevi tedbir olarak uyduruyorlarsa, bunlara karşı gösterilecek nezaket muamelesi orta derecede olmalı, tam bir surette vermemekle beraber büsbütün de menetmemelidir.

Diğer bir sınıf da ihtiyac gösterdikleri şey de sadık olan fakirlerdir. Bunlara karşı, onların nefsî hallerini bozmaksızın, mümkün olan şeyi son dereceye kadar nezakat ile yapmak gerektir,

Diğer sınıf tahsilde olan ve bu yüzden muhtac olanlardır. Bunlardan bazıları kötü tabiatlıdır ki, bunlar ilimleri öğrenmeği o ilimleri kötülükte kullanmak için isterler. Kişiyе lâıyk olan bunların ahlâkını düzeltmeğe doğru giderek, yaraşmayan yerde kullanacaklarına kanaat getirdikleri ilimlerden hiç birini bunlara öğretmemeli ve onlara, içinde bulundukları fena tabiatı keşf etmelerine çalışmalıdır ki ondan sakınsınlar. Bunlardan bir kısmı da bir takım ahmaklardır ki, onlara zekâ ve ilimle yükseklik umulmaz. Onları kendilerine en faydalı olan şeye teşvik etmek gerektir. Bir kısmı da temiz ahlâklı, iyi tabiatlı (talebe) lerdir ki, kişinin kendinde mevcut ilimlerden hiç birini bunlardan saklamaması ve esirgememesi vacibdir.

Kişinin nefsi için siyaseti

Sonra kişi kendi hususî hallerine dönerek her bir halini ayırmalı ve her hali için, o hali gitdikçe düzeltecek bir siyaset kullanmalıdır. Bunlardan biri kendi için ayırdığı eşya ve malının dağılıp bozulmasına karşı vazifesidir. Bu hususta vacib olan şey gelir bütçesi ile gider bütçesini düzeltmek ve gelir sebeblerini ve kendi mülküne, her nereden mümkün olursa getirecek cihetlerde dikkatini derinleştirmek, yukarıki bahislerde zikrettiğimiz esaslarda hiçbir şeye zarar vermemek şartile malı kazanmak hudusunda mübalağa etmektir. Yukarı bahislerde zikrettiğimiz esaslar ise kişinin dinini ve garazını (nefsinin ve hasedini) ihlâl etmemesidir. Zira yapılmasında fayda olan her şeyi herkesin yapmağa kalkması makbûl değildir. Meselâ dabbaglık, süpürücülük, âdi ticaretler, kumar, ve bir de insaf sahibi kimseler için makbûl mal kazanmak yolunda yaraşmayan diğer işler gibi ki, kişi bu yollardan sakınıp kendine yaraşan yoldan mal kazanırsa o malı geldiği gibi sarf etmesi lâzımdır. Yani masrafı (gideri) varidatına (gelirine) göre olmalıdır. Aynı zamanda cömerdlik ile tanınmağa çalışmalıdır. Cömerdlik rastgele malları sarfetmek değildir. Malı yaraşan yere ve yaraşır surette ve insanların tabaka tabaka hallerine yaraşacak mutedil bir yolda, yaraşdığı kadar harcetmektir,

Bunlardan biri de mevki (me'murluk itibarı) dir. Kişi kendi nefsi için bir mevki kazanmağa bütün gücüyle çalışmalıdır. Ne zaman kendisi iki vaziyet karşısında kalır da bunlardan birini seçtiği vakıt fazla menfaat, diğerini aldığı vakıt ise mevki büyüklüğü kazanacak olursa, hemen mevki büyüklüğü olan tarafa koşmalıdır. Zira yüksek bir mevki zarurî olarak mal kazanır, fakat mal ise zarurî olarak mevki kazanamaz.

Kişinin geçinme hususunda kullanması en faydalı olanlar ise şunlardır: kişinin nefsi için bütün lezzetleri malı ile değil, hiç bir imkânı kaçırmaksızın mevkii ile temin etmesi vacibdir. Zira lezzetleri mevkii ile değil de malı ile temin eden kimse o işin istediği gibi tadına varamaz, ve böylece gitmesi de gecikmez, ve insanlar arasında maskaralık olur. Kendişinin malından faydalanan herkes kendisine düşman olur. Fakat bunları mevkii ile ve insanların ihtiyaçlarını temin ederek elde etmek isteyen kimse, dileğine istediği gibi ulaşup da her kim mevkiine tama' ettiğiinden dolayı, ona bir fayda te'min edecek olursa onun sürekli dostu ve yaptığı iyiliklerin sevicisi olur.

Biz her hangi bir kişinin bir haz elde etmek için kendi malından hiç bir şey dağıtması yakışık almaz fikrini ima ediyor değiliz. Ancak bu işde asıl dayanacak esas mevki olmalıdır, mal değildir, diyoruz.

İBNİ SİNA

[Ebu Ali Hüseyin bin Abdullah bin Hasan bin Ali bin Sina'nın babası asıl (Belh) lı olup Saman bin Nuh bin Mansur zamanında (Buhara)-ya yerleşmişti. İbni Sina Buhara civarında (Alşene) köyünde doğdu (970). Türk feylesoflarının en büyüklerinden biridir. Eserleri garbde çok tanınmış, çoğu lâtince ve Almancaya tercüme edilmiştir. Bir müddet Saman oğullarının vezirliğinde bulunmuş ise de hayatının büyük bir kısmı seyahatler, hapisler ve menfalarda geçmiştir. Eserlerinin ekserisini yollarda yazardı. Elli üç yaşında kuluçdan ölmüştür (1033)]

İbni Sinanın eserlerini iki zümreye ayırmak kabildir : 1) İlimlere ve felsefeye ait olanlar. 2) Tasavvuf ve gaybî ilimlere aid olanlar.

Halk arasında (Ebu Ali Sina) diye şöhretine sebeb olan ikincilerdir. Bizce tedkiki lâzımgelen ise yalnız birinci zümredir. Bu zümrede en mu-fassal ve ansiklopedik eseri (Şifa)dır. (Necat) onun muhtasarı,Kitabüttenbihat vel-işarat ise en muhtasar ve umumisidir. Biz bunlardan en elverişli olarak orta büyüklükde olan (kitabünnecat) ı aldık.

(Kitabünnecat) üç kısımdan ibaretdir : 1) Mantık. 2) Tabiiyat. 3) İlâhiyat (Metafizik). Bu üç bahisde usulü, ilimleri ve asıl felsefeyi tedkik etmesi itibarile bu kitab ibni Sinanın bütün felsefesini kuşatmayı temin eder.

Feylesofun tasavvuf (vahdeti vücud) nazariyesi-ne ve *irrationalisme*'ine nüfuz etmek için mutlaka

(Risaletüttayr) , (Hay ibni Yekzan) ilâh... gibi yarı edebî yarı felsefî olan eserlerine baş vurmak lâzımdır.

1. — Mantık

İbni Sina bu kısımda tasavvurlar ve tasdikleri mantığın faydasını anlatarak başlıyor. Lisanın mantikî esaslarını söyledikten sonra beş külliden her birine birer fasıl ayırıyor. Oradan kaziyelere, kaziyelerin nevilerine, zaruret ve imkân mes'elelerine geçiyor. Kaziyelerin hassalarını ve bunlardaki değişiklikleri tedkik ediyor. Aynı suretle kıyası, kıyas nevilerini, doğru kıyasın hassalarını, doğru ve yanlış kıyasları anlatıyor. Bu bahsın sonunda istikraî kıyas, temsil, ilâh... gibi usulleri görüyoruz. Üçüncü bahis olan *Bürhan* bahsinde doğrudan doğruya ilim usullerine giriliyor: Burada evvelâ (*mahsusat*) ve (*Mücerrebat*) taslında tecrübi bilginin ehemmiyeti anlatılıyor. İlimlerde esas olan hadsî bilgi (*Mukaddemat*) da izah ediliyor. İbni Sinanın mantığı, Aristo mantığının ter-tibine uymakla beraber bazı bahisler fazla tafsil edilmiş, bazıları ise muhtasar geçilmiştir. Burada mukaddemat, tecrübe ve hads bahslerine usulde fazla ehemmiyet verilmiştir. Yeni Eflâtunculuğa meyleden ibni Sinaya göre mantık bizi hakikata götürmez. Hakikata ulaşmak için muvakkat ve ilk vasıta vazifesini görür.

Tasavvur ve tasdik ve bunların yolları

Her ilmî bilgi ya tasavvurdur ya tasdikdir. Tasavvur, ilk ilimdir, had ile ve had yerine geçen bir şeyle kazanılır. Bizim, insanın mahiyetini tasavvur etmemiz gibi. Tasdik ise kıyas ile, ve kıyas yerine geçen bir şeyle kazanılır: Bizim, kül için bir mebde olduğunu tasdik etmemiz gibi.

Had ile kıyas iki aletdirler ki malûmlar, onlar vasıtasile kazanılır. O malumlar ki mechul iken fikirle malûm olurlar. Bu had ile kıyasın her birinde *hakiki olanlar*, hakikinin altında olup kifiyeti derecesinde *faydalı olanlar*, *hakikiye benzeyen* faydalı olanlar vardır. İnsanın yaradılışı çok zamanlar bu sınıfların arasını temyize kâfi gelmiyor. Eğer gelseydi akıllı insanlar arasında ihtilâf olmaz, ve hiç bir kimsenin re'yinde tenakus vukua gelmezdi.

Kıyas ile haddin her biri ya makûl manalardan, hâdli bir te'lif ile yapılmış olup bu takdirde bunların her biri için te'lif edilmiş olduğu *bir madde* ile, o telifin tamamlanmış olduğu bir *sureti* bulunur. Nasıl her hangi rastgelen bir madde ile bir ev veya bir sandalye yapılamaz ise ve nasıl her rast gele bir suret ile evin maddesinden evi tamamlamak ve sandalyenin maddesinden sandalyeyi tamamlamak mümkün olmazsa, ve her

kişi için kendine hâs maddesi ve kendine hâs olarak o maddenin aynının sureti lâzım ise, bunun gibi fikir ile bilinen her şeyin kendine hâs maddesi ve kendine hâs sureti vardır. Bu madde ile suretten o şeyin hakikatine gidilir. Ve nasıl bir evin yapılışında bazan suret doğru olduğu halde madde cihetinden bozukluk vukua gelir, bazan da madde düzgün olduğu halde suret cihetinden bozukluk vaki olur. Ve bazan da her iki cihetden birden vaki olursa bunun gibi fikirde de bozukluk, bazan suret doğru olduğu halde madde cihetinden, bazan madde doğru olduğu halde suret cihetinden, bazan da her iki cihetden birden vukua gelir.

Mantığın faydası

Mantık, nazari bir san'attır ki bununla hakikatta had adı verilen tam haddin ve hakikatte bürhan adı verilen doğru kıyasın hangi madde ve suretle olabileceği bilinir. Yine bununla hangi suretle ve maddelerle, resim adı verilen iknaî haddin, ve hangi suretler ve maddelerle iknaî kıyasın — ki bunun yakîna benzer bir tasdik yapan daha kuvvetli olanına *cedelî* ve bir zannı galib uyandıran daha zayıf olanına da *hitabî* denilir — yapıldığını gösterir.

Bir de fasid haddin hangi suret ve maddeden yapıldığını ve bürhanî veya cedelî zan edilip de

öyle olmayan ve *sofistâ* veya *mugalitî* denilen fa-sid kıyasın da hangi suret ve maddeden yapıldığını bildirir.

Ve yine bir de mantık hiç bir tasdik ifade etmeyüp de fikri, muhayyelevî olarak bir şeye meylettiren ve ya ondan uzaklaştıran veyahud fikre genişlik ve darlık veren ve “ *şî'irî kıyas* „ denilen kıyasın hangi madde ve suretten yapıldığını gösterir.

İşte mantık san'atının faydası budur : onun fikre nisbeti, nahvin kelâma, aruzun şiire nisbeti gibidir. Şu kadar ki akli selim ve zevki selim sahibi insanlar çok zaman nahiv ile aruzu öğrenmekten müstağni kalmışlardır. Halbuki hiç bir insan, fikrini iyi kullanmak hususunda önceden bu aleti (yani mantığı) hazırlamaktan müstağni kalamaz. Meğer ki Tanrıca teyid edilmiş bir insan ola.

(Kitabünnecat : S. 5, 6)

2. — Tabiiyat

İbni Sinanın bu kısımda bahsettiği mes'eleler Aristonun fizika aid kitaplarının tedkik ettiği mes-elelerdir. Feylesof bu malûmatı (Resail - ül - hikme vet - tabiiyat) da da vermiştir. Burada umumî olarak cevheri, cisimde cevherle arazların yerini anlatdıktan sonra hareket, sükûn, zaman, mekân, hayyiz, şekil, cisimlerdeki sıcaklık, soğukluk hâdiseleri, mürekkeb cisimler, nefis ve maddeden ma-

hiyet itibarile farkları; nebatî, hayvanî ve insanî nefisler, batınî hasseler, “nefsi natika,, nazarî kuvvet ve mertebeleri, insan ruhunun muhtelif melekeleri, ruhun bedenle münasebeti, ruhun bekası hakkındaki fikirler gibi mes’eleleri tedkik ediyor. Görülüyor ki bu kısımda İbni Sina fizik ve heyetden psikolojiye, oradan metafizike kadar yükselmekte ve metafizik mes’elelerine temamlle il-mî bir yoldan ve Leibniz gibi ilimlerin kademele-
rinde yükselerek girmektedir.

*
* *

Tabiiyat bahislerinden birinci makale

Tabiat ilminin küllî kaidelerini göstermek istiyoruz. Tabiat ilmi, nazarî bir san’at (sanaat) dır ve nazarî sanatın mevcudlardan veya vehimlerden bir mevzuu vardır ki o ilimde o mevzua, ve o mevzuun lâhikalarına nazar edilir. Tabiat ilminin de bir mevzuu vardır ki bu ilimde o mevzua ve lâhikalarına nazar edilmektedir. Tabiat ilminin mevzuu, vaki olan değışmeleri itibarile ve mevşuf olan hareket ve sükûn cihetleri itibarile mevcut cisimlerdir.

İlimlerin mevzularından bazılarının prensipleri ve önceleri vardır ki, o mevzu bunlarla varlık bulur. Tabiat ilminin mevzuu da böyledir. Bir de, ilimlerin üzerine delil kurmak cihetinden de bir takım prensipleri ve önceleri vardır ki, bunlar o ilimde kendilerine (delil olarak) dayanılan *mukaddeme-*

lerdir. Bu mukaddemeler vazih oldukları ve o ilimde kendilerine dayanmak için isbatdan müstagni bulundukları için değil, fakat onlar başka bir ilimde isbat olundukları için bu ilimde isbat edilmezler. Tabiat ilmi de bunlar arasındadır.

Cüz’i ilimlerle meşgul olan kimselerin hiç biri için kendi meşgul olduğu ilmin prensiplerini isbat etmeğe ve o ilimde kullanılan bürhanların mukaddemelerinin doğruluğunu isbat etmeğe mecburiyet yoktur. Çünkü cüz’i ilimlerin prensiplerinin isbatı küllî ilimle oğraşanlara aiddir. Küllî ilim, ilâhî ilim ve metafizik (*ilmi mabaadütabiye*) dir. Bunun mevzuu ise mutlak varlıktır. Bunda istenilen şey umumî mebdeler ve umumî lâhikalar-
dır [1]. Şu halde biz cüz’i ilimlerden biri olan tabiat ilminin küllî prensiplerini koyabiliriz.

Fasıl 1: Tabiatcının kabul ettiği ve İlâhiyatcının isbat ettiği prensipler

Tabii cisimler, mahal olan madde ile o maddede hal olan suretten mürekkebirdir. Maddenin surete nisbeti, bakırın heykele nisbeti gibidir. Umumî olarak maddenin hepsi suretten olmak üze-

1 Burada umumî prènsipler ve umumî lâhikalar dediği şey İslâm feylesoflarının (Umuru amme) bahsıdır. Yani umumî prensipler: Vücut, mahiyet, vücub, imkâm, kıdem, hudus, ilâh... Umumî lâhikalar da: Vacibin ilmi, vahdeti, vücudün külliyeti, vücudün zatî arazları, gibi şeylerdir.

re üç kutru vardır. Zira her bir cisimde evvelâ bir imtidad ve o imtidadı zaviyei kaime halinde kateden ikinci bir imtidad ve bu iki imtidadı yine bir zaviyei kaime halinde kateden üçüncü bir imtidad farzetmek mümkündür. Bir kaim buudun diğer bir buudu katetmesinden hâdis olan zaviyei kaimenin iki cihetinden birine olan meyli diğerine olan meylinden daha fazla olamaz. İşte cismin kendiliğinden bir şey olduğu halde (üç kutru) olmasının manası budur. Herhangi bir cisimde bulunan bu kuturlar, tabîî olarak mevzu oldukları o maddeden başkasında bulunamazlar. Bunun gibi madde de, üzerinde şu kuturları farzetdiğimiz buuddan tecerrüt edemez. Fakat bu buud ve bu kuturlar maddenin hakikatında (yani mantıkda *haddi tam* denilen tarifinde) maddenin vücudünden cüzü diye alınamazlar. Zira bunlar her ne kadar maddeye hulûl etmiş olan hal ve ona yakın olanlardan iseler de yine maddenin zatından yani maddenin tarifinde cüz'î olarak gösterilen cins ile fasıldan haricdirler.

Maddenin *bizatihi* (yani kendi varlığında) miktarı ve kutru yokdur; ve bunlar madde için bizatihi (en soi) olmayıp da madde bunları kabule elverişli olunca maddenin *vahid* olmakla beraber hacmi ve hacmin yukarısını ve aşağısını [1] kabul etmesinde ve hacımdan hacma intikal etmesinde

[1] Cisimlerde hakikî gevşeme ve kesifleşmenin imkânı olduğunu isbat edecek bir esas gestermek istiyor.

hayret edilecek bir şey yokdur. Bu, vücudda caizdir.

Tabiî cismin maddesinde, cismî suretten başka bir takım suretler de vardır. Maddenin *nasıl* sorusuna cevap olabilecek suretleri *nerede* sorusuna cevap olacak suretleri ve bunlardan başka sorular için de suretleri vardır [1]. İş böyle olunca, demek oluyor ki tabiî cisimler, yakın olan prensiplerden [*mukarin mebdelerden* maksad keyfiyet, kemiyet, vaz'iyet, zaman, mekân, ilâh.. dir] mutlak olarak alınınca onun yalnız iki prensipi vardır : Biri madde diğeri de suretdir. Tabiî cisimlerin lâhikaları de dokuz *makuleden* (kâtegori) dolayı ârız olan *arazlardır*.

Fakat suretlerle arazlar arasında fark vardır. Suretler, zati *mukavvim* (consistant) olmamakla beraber, nevinin tabiatına göre maddeye hulûl eder. Araz (attribut) lar ise madde ve suret ile kaim olan ve nev'i «husule getirici» olan [yani he-yola, sureti cismiye ve sureti nev'iyeden hasıl olan] tabiî cisme hulûl eder. Demek ki arazlar, tabiatile maddeden sonradır.

Suret ise illiyet cihetile maddeden öncedir. Madde ile suret tabiatile ve illiyet cihetile arazdan

[1] “Sureti cismiye,, dediği maddeye mukarin olan suretdirki mücerret bir suretdir. Maddenin cevherleşmesine hizmet eden suretler diğeri suretlerdir. Bunlara “sureti nev'iyee,, denir. Nerede, nasıl, ne zaman, ne kadar, ilâh... sorularına karşılıklarda olduğu gibi.

öncedir. Tabiî cisimleri ayıran prensip [yani tabiatın ayırd edici prensipi] tabiî cisimlerin yalnız sebebi değildir. Yukarıda anlatdığımız gibi iki prensip yani maddenin suretle durması, tabiî cisimlerin (tabiiyatın) sebebidir. Bu takdirde *farik mebede* (ayırd edici prensip) tabiatın zatının ayırd edicisidir. Tabiatçı, iki yakın olan prensipin [yani miktar ile kuturlar veya imtidad ile buud olacak] bir çok ahvalinden bahsettiği gibi, bunun ahvalinden bahsedemez.

Tabiî cisimler, bir *zatlardan* dolayı durmaktadırlar. Bir de *kemallerinden* dolayı durmaktadırlar. Kemaller ise ya *kemalâtı evveldir* ki, tabiî cisim kalkınca bunlar da batıl olur. Yahut *kemalâtı saniye* ikinci kemallerdir ki, cisim kalkınca bunların batıl olması lâzım gelmez. Belki hallerinin doğruluğu (salihliği) bozulur.

Mevcut cisimlerden hiç biri *binefsihi* (kendiliğinden) sakın veya müteharrik değildir. Yahud kendi kendine teşekkül eder veya bir iş işler değildir. Bunlar ona diğer bir cisimden veya cismin verebileceği bir kuvvetden gelmez. Bir de ondan hiç bir şey sadir olmaz. Ancak bu sayılan kuvvetlerden, kendisinde olan bir kuvvetden sadir olur. Bu kuvvetler de üç kısımdır. Cismin kemallerini saklamak için cisme yayılmış olan kuvvetlerdir ki, bunlar da tabiî kuvvetlerdir. Hareketin prensipi bunlardır. İlah.

3. — İlâhiyat

Necatın üçüncü kısmı ilâhiyat yahud metafizika aiddir. İbni Sina bu kitabda evvelâ ilâhiyatın mevzuunu ve diğer ilimlere nisbetini anlatarak başlıyor. Bundan sonra *bir* le *var* arasındaki birliği, varların zatî arazlarını, var ve birin bölümlerini, maddeyi ve cismî sureti, maddenin gevşemesi ve kesifleşmesine aid ayrı ayrı delilleri, mahsus keyfiyetleri, illetlerin nevilerini ve birbirile münasebetlerini, kuvvetin muhtelif manalarını, *kıdem* ve *hudus* meselelerini, bir ve çok etrafındaki metafizik münakaşaları izah ediyor. Metafizikin ikinci makalesinde vacib (zarurî) ve mümkün mes'elelerine giriyor. Bu bahis fizik vasıtasile metafizike, tabiî illetlerle Allaha ulaşmak yolunu araştırır. Burada hareketin ezeliliği (önce sizliği) ve ebediliği (sonsuzluğu) bahsinde tekrar tabiat felsefesine döner. İlâhiyatın son kısımlarında, İbni Sina din felsefesi yapmakda ve iman, vahiy, nebîlik mes'elelerine dokunmaktadır.

İlâhiyat bahislerinden birinci makale

İlâhî ilmin küllî kaidelerini [camialarını diyor] göstermek istiyoruz. Tabiî ilimlerle riyazî ilimlerin herbiri mevcudların bir kısmının (bazı mev-

cudların)hallerini araşdırır. Diğer cüz'î ilimler de böyledir.Bunların hiç birinde mutlak varlığın hallerine,lâhikalarına ve prensiplerine bakılmaz. Bellidir ki bu sahada,mutlak varlığın işinden ve doğrudan doğruya ona lâhik olanlardan ve onun prensiplerinden bahseden bir ilim var.Zira bütün reylerin birleşmiş olduğu üzere Tanrı diğer bir *malûl* (causé) varlığın altında bir malûl varlığın [malûl doğrudan doğruya eser “effet,, demektir] prensipi değildir.O,mutlak olarak malûl varlığın prensipidir.İşte ilâhî ilim, bu ilimdir. Şübhesiz bu ilim, mutlak varlıktan bahseder.Tafsilât bakımından ise başka ilimlerin başladıkları yere kadar dayanır. Bu sebeble başka cüz'î ilimlerin prensiplerinin izahı bu ilimdedir.

Fasıl 1 : Vahidin bir vecihle mevcuda müsavı olduğuna ve bu suretle vahidin bu ilme lâîk olduğuna dair fasıl

Mademki herhangi bir şey hakkında, bu şey vardır sözümüz doğru oluyor. O halde bu şey birdir demek de doğrudur. Ve hatta birin tabiatından uzak olmakla beraber çokluğa da *kesreti vahide* denilebilir. Şuhalde bu ilim, bire ve birin lâhikalarına bir olması itibarile bakması ve bu ilmin aynı suretle çokluğa ve lâhikalarına nazar etmesi açıkca anlaşılan bir şeydir.

Fasıl 2 : Zatî arazlarla garib arazların beyanına dair

Bir şeyin (cevher = yani o şeyin o şey olmak itibarile) lâhikaları şuna denirki : Bu şey, bu lâhikaların kendine lâhik olmaları için kendinden önce başka bir şeye lâhik olmalarına veya o şeyin kendine lâhika olarak gelmek için başka bir şey olmasına muhtac olmaz. Meselâ : Erkeklik ve bir yerden diğer bir yere kendi dileği ile gitmek lâhikaları (arazları) hayvan için bizatihi (yani doğrudan doğruya hayvan olmak itibarile) dir. Amma temeyyüz, temkin, hareket ve sükûn, bütün bunlar hayvana hayvan olmak itibarile değil, belki hayvanın cisim olması itibarile aiddir. His, tagaddi, nutuk, ilâh... ise hayvana, onun namî (yetişip böyüyen) hayvan veya insan olması dolayısıyla aiddir.

Şeye, bizatihi (yani nesnenin nesne olması cihetinden) lâhik olan şu lâhikalar arasında, o şeyden daha hususî olan olduğu gibi ondan daha hususî olanlar arasında meselâ fasıllar ve arazlar gösterilebilir.

Şey, fasıllar vasıtasile *nevilerine*, arazlar da muhtelif *hallerine* ayrılmış olurlar.

Fasıl 3 : Mevcudun kısımları ve vahidin kısımları

Mevcudun(varın) makulelere ayrılması,fasıllara

ayrılmasına benzer; Her ne kadar onun aynı de-
ğilsede,

Bir de onun kuvve ile fiile, vahid ile kesire
(bir ile çoğa), kadim ile hâdis, (önceden gelenle
sonradan olana) tam ile nakısa, illet ile ma'-
lule ve bunlar gibi olanlara ayrılması ise arazlara
ayrılmasına benzer. Şu halde makuleler (katego-
riler) gûya nevilermiş gibi oluyorlar. Diğerleri
de arazî fasıllarmış veya sınıflarmış gibi oluyorlar.

Yine bunun için vahidin, birçok şeyleri vardır
ki bunlar nevilerin yerini tutarlar. Başka bir
takım şeyleri de vardır ki bunlar, sınıflar ve lâ-
hikalar yerini tutarlar. Vahidin geniş manasile
nevileri : Cins olmak bakımınban vahid(vahid bil-
cins),nevi olmak bakımından vahid (vahid binnevi),
araz olmak bakımından vahid(vahid bil'araz),nisbet
iştirakinde vahid (vahid bilmüşareke fin-nisbe), Sa-
yıda vahid (vahid bil'aded)dir.—Vahidin lâhikaları
de müsavilik, benzemek, müşabihlik, mutabakat,
mücaneset (tecanüs), müşakele (şekil alma kabi-
liyeti), hüve hüve (yani bizatihilik) dir.

Kesirin [çoğun] nevileri ise bunların mukabil-
leridir. Lâhikaları da müsavatsızlık, henzememek
(lâmüşabihlik), tecanüssüzlük (lâmücanese), şekil
alamamazlık (lâmüşakele) dir. — Şu halde bizim
bunların hallerini, hadlerini, mebdelerini ve ken-
dilerine bizzat ârız olan şeyleri tahkik etmemiz
lâzımdır. Binaenaleyh deriz ki :

Mevcudu isimsiz anlatmak (şerh etmek) mümkün değildir. Zira o, her *izahın* ilk mebdeidir. Ve kendinin şerhi yoktur. Yalnız onun sureti, hiç bir şey vasıta olmaksızın nefisde yer bulur.

Mevcud, — bir nevi taksime göre — cevher ile araza ayrılır. Biz cevherin tahkikini istediğimiz zaman önüne birtakım mukaddemeler koymağa muhtaç kalırız ve deriz ki : İki zat içtima ettikleri zaman, bu ikiden herbirinin zatı diğerile büsbütün birleşmiş olmazsa, bu direk ile duvar arasındaki hal gibidir. Bunlar her nekadara içtima etmişlerse de direğin içerisi duvarın hiç bir şeyile birleşmiş değildir. Onun duvarla birleşmesi yalnız duvarın döşemesi kadardır. Eğer iki zat direk ile duvar gibi olmazlar da herbiri diğerinin zatında yayılmış bulunursa böyle olduğu zaman bunlardan biri, diğerinden ayrı olmakla beraber «hal» i ile sabit olur. Ve birisi öyle bir mana ifade eder ki bu suretle her ikisi bir sıfat ile mevsuf olur. Diğer de o manayı kazanmış olursa, bu vaziyetdeki sabit ile kazanmışa (*mahal*) ve diğerine de onun (*hal*) i denir. Fakat eğer mahal durumunda (kendine hulûl eden bir şeyden) halden müstağni olursa, ona o halin mevzuu adını veririz. Eğer müstağni olmazsa ona *mevzu* adını vermeyiz. Bu sefer ona *heyulâ* adını veririz.

Herhangi bir zat ki bir mevzuda değildir, o cevherdir. Herhangi bir zat ki onun durumu bir mevzudadır, o arazdır.

Bazan şey mahalde olur, bununla beraber cevher olur : Demek istiyorum ki mevzuda değil. [Mütercim : Yani şey mahalde olacak, mevzuda olmayacak mevzu ile mahal arasını yukarda gösterdi. Demek istiyor ki mahal demekle mevzu anlamayalım.] Bu takdirde eğer cevherin bulunduğu mahalde, cevher mahal ile kaim olmuş olur ve kendiliğinden kaim olmayıp *mahalli* ile kaim ise işte buna da *suret* deriz. Bunun isbatı biraz sonra gelecektir.

İmdi mevzuda olmayan cevher de iki şeyden boş değildir : Ya hiç mahalde olmaz. Ya mahalde olur. Öyle ki o mahal, kaim oluşunda ondan müstağni olamaz. Eğer mahalde olur da, mahallin kaim oluşunda ondan müstağni olamazsa ona (*sureti maddiye*) deriz. Eğer hiç mahalde olmazsa, ya kendinde terkeb olmayarak başlıbaşına(binefsihi) mahal olur yahud olmaz. Eğer terkebî olmayarak binefsihi mahal olursa,ona mutlak *heyulâ* adını veririz. Eğer olmazsa ya bizim cisimlerimiz gibi madde ile cismî suretten mürekkeb olur.Yahud olmaz. Biz ona akıl ve nefis gibi (*sureti müfarika*) adını veririz. — Ama, bir şey mahal olur ve o mahal mevzu olursa ona araz deriz.

Cismî suretin maddesi cismî suretten hâli olmaz. Eğer kuturlardan (yani üç buutdan) hâli olursa bu takdirde muhakkak “kemiyet,, den gayri olur. Ve zatı tecezzi etmez (parçalanamaz). Ve ona mikdarın hulûlü (girmesi) mümkün olamaz. Zira tecezzi etmeyen tecezzi edene uygun olamaz. İşte tabiatın mebdei budur.

ŞAHABEDDİN SÜHREVERDİ

[Maktul adile tanılan ve mutasavvıf Şahabeddinden ayrılan feylesof, Azerbaycanda doğmuşdur (hicri 553). Harput, Diyarıbekir, Konya ve Sivasda yaşadı Konyada ikinci Kılıç Arslanın oğullarına hocalık etdi. Başlıca eserleri (Heyakil-ün Nur) dan başka (Hikmet-ül-İşrak), (telvihât), (pertevname), (elvahı İmadiye), vesairedir. Otuz üç yaşında Halepde taşkın fikirlerinden dolayı idam edildi. (1158-1191).]

(Heyakil-ün-Nur)

Nur heykelleri

Ey her şeye varlık verip kendi varlığında hiç bir şeye muhtaç olmayan zat ! Bizi nur ile te'yid, nur üzere tesbit ve nura haşreyle ! İsteklerimizin sonu senin rızandır. Dileklerimizin en yükseği, sana kavuşmamızı hazırlayan şey olsun.

Sen feyiz vermekde hasis olmadığın halde, biz nefislerimize zulmediyoruz. Karanlıklara tutsak olanlar kapında daima rahmet bekliyor. Güzide peygambere ve tâbi'lerine salât olsun. Bu kitap "Heyakil-ün-Nur,, dur !

Birinci heykel

Kendisi bir hasse işareti ile kastedilen her şey cisimdir. Ve çaresiz onun uzunluk, genişlik ve derinliği vardır. Cisimler hepsi cisimlik mefhumunda birleşirler. Bir mefhumda birleşik olan iki şeyin — ikiliği meydana çıkmak için — diğer

bir şeyden ayrılmaları ve seçilmeleri lâzımdır. Cisimlerin seçilmelerine yarayan şey ise heyetlerdir (yani arazlardır). Demek heyetler cismin hakikatına lâzımdır. Hakikatın «kendisi için olan» (lîzatihi) lâzımı ise, ondan ayrılamaz. Yani hakikata kendi zatından lâzım gelen bir şey, o hakikatdan ayrılamaz. Çünkü bir şeyin vasfı, bazan o şey için zarurî olur : Devr ve teselsül eden şeyin çift olması, lâzım zarurî olduğu; insanın cisim olması, lâzım zatî olduğu gibi. Bazan mümkün olur : İnsan için ayakda durmak ve oturmak gibi. Bazan da imkânsız olur : İnsanın at olması gibi. Mevhum bir tarzda parçalanamıyan bir şeyin bir cihette bulunması ve kendisine işaret olunması caiz değildir. Zira — aksi takdirde — onun bir cihete ait olan tarafı diğer cihete ait olan tarafının gayrısıdır; bundan dolayı mevhum olarak parçalanmış olur.

İkinci heykel

Sen hiçbir zaman kendi zatını unutmuyorsun. Bedeninin parçalarından herhangi bir kısmını ise — herhalde bazı zamanlar unutuyorsun — halbu ki *bütün*, ancak parçalar ile idrâk edilir. Şu halde eğer sen bedeninin parçalarının mecmuu veya o parçalardan bir parça olmuş olsaydın o parçaları unuttuğun halde kendi zatına (*essence*) ait

olan şuurun devam etmezdi. Demek ki sen, bedeninin ve parçalarının üstündesin [1].

Başka bir yol : Bedenin daimî suretde değişib gitmektedir. Yiyecek maddeleri alarak hazım husule geldiği ve yerine yenisi alındığı zaman eski bedeninden hiçbir şey kaybolmamış olsaydı onun cidden çok büyük olması lâzımdı. Ve sen eğer şu bedenden ibaret veya ondan bir cüz'ü olsaydın her zaman benliğin değişirdi. Madem ki sende idrâk edici cevher daimîdir. Şu halde sen, bedenine değil zatınla sensin. Nasıl sen, bedeninin aynı olursun ki, beden parça parça değişiyor da senin ondan hiç haberin olmuyor. Şu halde sen bütün bu şeylerin üstündesin [2].

Başka bir yol: Sen bir şeyi ancak, sureti sende hasıl olmakla idrâk edersin, ve bu idrâk ettiğin şeyden sende husule gelen suretin o şeye mutabık olması lâzımdır [3]. Yoksa onu olduğu gibi idrâk etmiş addedilemezsin. Sonra sen bir çok ferdlerin birleştikleri mefhumları tasavvur ediyorsun : Meselâ hayvanlık mefhumu gibi ki, bunu file ve sineğe nisbeti müsavi olacak suretde tasavvur ediyorsun. Demek ki bunun sen de ha-

[1] Bu günkü tefehhuscu ruhiyatta "ben,"in şuur hallerini kuşatan bir esas olduğunu göstermek için aynı delile baş vurulmaktadır

[2] Bu da öteki gibi ruhiyatta şahsiyetin şuur halleri üstünde devamını göstermek için çok dafa delil olarak kullanılır.

[3] Şehabeddin'in idrâk nazariyesi açıkça "sens commun,"den ayrılmaktadır. İdrâkın tamam olması için derunî ve psychologique bir faaliyet zîlâmdır.

sıl olan sureti küçüğe ve büyüğe uyduğu cihetle, mikdar (kemiyet) sahibi değildir. Şu halde bunun sendeki mahalli de tayin edilememesei icab eder: İşte bu senin “nefsi natıka,, ndır. Zira mikdar sahibi olmayan bir şey mikdarı olan cisme sokulamaz. Bundan dolayı senin nefsin cisim değil, cismanî de değildir; cihet ile bağlı olmadığı için işaret edilmiş değildir. O, yani nefsi natıka, mevhum olarak asla taksim edilemiyen *zatî* ve *vasfî devamlı* bir şeydir.

Biliyorsun ki duvara, bu duvar kördür veya bu duvar görüyor denilemez. Zira körlük vasfı, görmesinde imkân olan bir kimseye verilebilir. Bundan dolayı Allah, nefsi natıka ve bu ikisinden başka ilerde bahsi gelecek olanlar, cisim değil ve cismanî de değildirler. Bunlar âlemin içinde değil; fakat âlemin dışında da değildirler. Bitişik (*continuu*) değil, fakat ayrık (*discontinuu*) da değildirler[1]. Zira bütün bu vasıflar cisimlerin arazlarından. Cisim olmayan şey ise bu arazlar ile bağlı olmayıp onlardan kurtulmuştur. Demek oluyor ki “nefsi natıka,, kendi bir hasse ile işaretin tasavvur edilemediği öyle bir cevherdir ki, cisme hâkim olmak, kendi zatını düşünmek ve kendi dışındaki şeyleri suretleri ile tasavvur etmek onun

[1] Şehabeddin'in bu telekkisi ile fenomenologlar ve bilhassa Husserl'in «kasdlı şuur» nazarıyesi aynıdır. (Intentio) fikri bu kökten gelmektedir.

şanıındandır. İnsan, bu kudsî mahiyeti nasıl olub da cisim sanar ki, o ruhanî bir vecdû istiğraka tutulduğu zaman hemen cisimler âlemini terketmeğe koyulur; ve sonsuz bir âleme talib olur.

Bu «nefsi natıka» nın zahirî (*exotérique*) idrâklardan bir takım kuvveleri vardır ki beş hasedir. Bunlar da : Dokunma kuvvesi, tatma kuvvesi, koku alma kuvvesi, işitme kuvvesi ve görme kuvvesidir. Nefsin batınî (*ésotérique*) idrâklardan da bir takım kuvveleri vardır. Beş hasseye nisbet edilince, beş nehrin kendisine döküldüğü bir havza benzeyen müşterek his (*sœnesthésie*) gibi ki, onun uykudaki suretleri tahlil yolile olmayıp, açıkça müşahede eden budur. Batınî hasselerden biri de hayâldir [3]. Bu, müşterek hissin hazinesidir. Mahsus suretler, hasselerden silindikden sonra bu hazinede kalır. Bunlardan biri de ter kib, tafsil ve istinbad (tefsir) ameliyelerini yapan fikir kuvvesidir.

Vehim (illusion) de batınî hassalardandır. Bu, hükümlerinde münazaa eder. Hattâ geceleyin bir ölü ile tek başına kalan kimseyi, akıllı emin kıldığı halde, vehmi korkutmaktadır. Vehim, mahsus olmıyan şeylerde akla muhalefet eder. O derecede ki vehmin hükümlerine uyanlar, mahsus şeyler âleminin ötesini inkâr ederler. Düşünmiyorlar ki kendi akılları, hattâ vehimleri, tahayyülleri ve nefisleri bile hasselerle duyulmamakta ve cisim

namına hissedilen şey ise cismin özü olmayıb ancak zahiri sathından ibaret bulunmakdadır. Batını hasselerden biri de hafızadır. Cüz'i haller ve sair vakaların hatırlanması bununla olur. Batını hassalardan her birinin dimağda bir yeri vardır. Her his bir yere mahsusdur. O yer bozulunca — diğer hassalar sağlam kaldığı halde — yalnız o his bozulmuş olur [1]. İşte bununla kuvvelerin birbirinden ayrıldığı ve kendi yerlerine mahsus oldukları anlaşılır.

Hayvanların iki taraflı şevk kuvveleri vardır. Bunun biri yarayanı celbetmek için yapılmış olan şehvet kuvvesi, diğeri yaramıyanı defetmek için yaradılmış olan gazab kuvvesidir. Bunlarda, bir de harekete, kımıldanmağa yarayan hareket ettirici (kımıldatıcı) kuvve vardır. Bütün bu kımıldayıcı ve idrâk edici kuvveleri taşıyan ise hayvanî ruh-
dur [2]. Ruh, seyal ve buhar gibi bir ceremdir ki ahlâtın [3] seyyal olanlarından doğar, kalbin sol boşluğuğundan çıkar ve nefsi natıkadan nur kudretini kazandıktan sonra bedene dağılır. Eğer seyyalliği (lâtifliği) olmasaydı, yayılacağı yerlere ka-

[1] Eski feylesoflar arasında "localisation, nazariyesini bu kadar açık ifade eden yoktur denebilir.

[2] Descartes da bu hayvanî ruh fikrinin devam ettiği ma-lûmdür.

[3] İbni Sinanın "kanun, unda büyük bir yer tutan bu "Ahlâtı erbaa, nazariyesi İslam felsefesine Calinos tercümeleri vasıtasile geçmiştir. Burada İshrakî felsefesinde de devam ettiği görülmüyor.

dar yayılamazdı. Onu uzva nüfuz etmekten alıko-
yan bir engel bulunursa o uzuv ölür. Nefsi natı-
kanın tasarruf ettiği şey budur. Mutedil olduğu za-
man beden de tasarruf eder. Kesildiği zaman tasarru-
fu da kesilir. Bu hayvanî ruh peygamberlerin sözle-
rinde ve ilâhî olan vahiyde görülen ilâhî ruhtan
başka bir şey değildir. Zira vahiy (révélation), bu
ilâhî ruh ile Allahın mekânda olmayarak devam
eden nurlarından bir nur olan «nefsi natıka» yı
kassetmektedir ki, bu ruh Allahdan doğmuş ve
Allahın içinde kaybolacaktır.

Bir âlim zümresi, nefsi natıkanın cismanî ol-
madığını anlayınca, hemen onun Allahdan iba-
ret olduğunu vehm ettiler [1]; ve şüphesiz derin
bir dalâlet içinde boğuldular. Zira Allah birdir,
nefisler çoktur. Eğer Zeyd ile Amrin nefsi bir
olsaydı ikisinden biri, diğerinin bütün idrâk etti-
ği şeyleri idrâk eder, ve insanların her biri bütün
insanların bildiklerini bilirdi. Halbuki böyle olmuyor.
Sonra nasıl beden kuvveleri İlâhlar ilâhını tut-
sak eder ve tılsımlar ve onu kör develer yürü-
yüşündeki belâlara kalkan, ve şöhretlere rehin
olarak kullanılabilir? Ve nasıl göklerin hareketleri
onun üzerine hâkim olabilir?

Bir çokları da nefsi natıkanın Allahdan bir
cüzü olduğunu vehm ettiler. Bu da diğeri gibi
dalâletdir. Zira Allahın cisim olmadığı burhan ile

[1] Şehabeddin bu suretle "vahdeti vücud.. nazariyesini kas-
setmektedir

isbat edilince artık o nasıl cüzülere ayrılır ve parçalanır; onu kim cüzülere ayırabilir?

Diğerleri de nefsi natıkanın kıdemini (yani ezelî olduğunu) vehm ediyorlar. Düşünmüyorlar ki eğer o, onların farzettikleri gibi olsaydı hayat âleminden ayrılmağa, ölüm ve karanlıklar âlemine girmeğe onu sevk eden şey ne olabilir? Ve o ezelî olan şeyi (kadimi) habseden kim bulunabilirdi. Nasıl olup da memedeki çocuğun kuvveleri onu tılısımlar ve o nur ve kudsîlik âleminden ayrılab çocuğun bedenine inerdi. Hem nasıl olur da, nefsi natıkanın ayrı bir nevi olduğu kabul edildiği ve bedenden önce mekân, mahal, mevzu, fiil ve infiali bulunmadığı ve bedenden sonra olduğu gibi bir kazanılmış heyet (araz) bulunmadığı halde bunun bazısı bazısından mümtaz bulunabilirdi?

Aslı tek olub da sonradan parçalanması ve bedenlere bölünmesi da gerçek olmaz. Zira cismanî olmayan bir şey cüzülere ayrılmayı kabul etmez. Şu halde nefsi natıka, bedenin onu kabul etmeğe istidadı tamam olunca bedenle beraber meydana gelir (hadis olur). Alevlenmeğe elverişli bir fitil, ateşden hiç bir şey eksilmeksizin görüyorsun ki ondan şule alır. Öyle ise bedenin istidadı halinde natıkanın, onu doğurandan hiç bir şey eksilmeksizin meydana çıkmasına şaşmamalıdır.

Üçüncü heykel

Akıl cihetleri üçtür : vacip, mümkün, mümteni' (imkânsız). Vacip, varlığı zarurî; mümteni, yokluğu zarurîdir. Mümkün de varlık ve yokluğunda zaruret olmayan şeydir. Mümkün, kendisinden başkası sebeble vacib veya mümteni olur. Sebeb kendisile başkasının vücudu vacib olan şeydir. Mümkün, kendi zatile var olamaz. Fakat ya kendi zatı için (lizatihi) varlık olsaydı, mümkün olamaz vacib olurdu. Şu halde onun varlığını yokluğa üst koyan bir sebeb gerektir. Sebeb tamam olunca, ondan dolayı, sebebi yapanın varlığı değişmez. Bir şeyin varlığına sebeb olan şeyi ister irade, ister vakit yahut mekân, veya alıcı mahal, isterse bunlardan başka bir şey olsun; bütün bunların sebeblikte rolü vardır. Sebeb tamam bulunmaz veya cüzülerinin bazıları bulunmazsa eser meydana çıkmaz. Bir şeyin varlığı için bütün lâzım olanlar meydana çıktı ve bütün lâzım olmayanlar ortadan kalkdı mı o şey zarurî olarak vacib olur.

Dördüncü heykel

.... cisimler (cisimlik) de birleşik ve nur almak hususunda ayırırlar. Demek ki nur cisimler için arızîdir. Cisimlerin nurluğu cisimlerin zuhu-

ru demektir. Arızî olan nur, başkası ile kaim olduğu ve vücudü kendisile olmadığı için kendi zatı için *zahir* demektir. Eğer kendisile kaim olsaydı kendiliğinden nur olur ve kendi idrâk etmiş olurdu. Bizim nefsi natikalarımız kendi zatı için *zahir* olup zatlarını idrâk etmişlerdir. Onlar, kendi kendileriyle duran (*binefsihi kaim*) *nurlar* dır. Ve söylediğimiz gibi meydana çıkmış (hadis) dırlar. Ve söylediğimiz gibi hadis (sonradan çıkmış)dırlar. Ancak bunları cisimler icad edemez; zira bir şey kendinden daha şerefli olanı icad edemez. Şu halde bunların masdarı mücerred nurdur. Eğer bu mücerred nur Allah ise matlub budur. Eğer değil ise o nur Allaha ulaşıyor ve ulaşmakta demektir.

Görülüyor ki nefs, kendi zatı için *zahir* olan durucu ve kendi kendine diri bir zata delâlet eden bir varlıktır. O zat, cisimler ve alâkalarından mücerred olan nurların nuru (nurül-envar) dır. Zuhurunun şiddetinden dolayı perde altındadır.

.... Görülüyor ki ilk prensib (mebde) ile ilk vacib (zarurî) olan tek (vahid) dir; onda çokluk yoktur. Cisim değildir ki ayrı ayrı *heyetler* kendisinde ihtilâf etsin, heyet değildir ki bir yere muhtaç olsun. Nefisde değildir ki bedene muhtaç olsun. O kendi kendine duran nefsini ve Allahını idrâk eden bir cevher (öz) dir. İlk orijinal (ibdaî) nur odur. Ondan daha şerefli si mümkün değildir. O,

mümkünlerin sonudur. Bu cevher (öz), nefsinde mümkün, ilk prensibe nisbetle vacibdir. Bundan dolayı, ilk prensibe ve onun müşahedesine nisbetle diğer bir kudsi cevheri iktiza eder. Böylece ikinci kudsi cevher, kendi üstündekine nisbetle mücerred bir cevher, kendi noksanına nisbetle müsavi bir cerem (yıldız) iktiza eder.

Alemler üçtür: Biri feylesofların akıl âlemi adını verdikleri âlemdir. Akıl onların ısıtlâhlarında hasse işareti ile kasedilmiş olmayan, cisimlerde de toplanmayan her cevherdir. — Biri de nefis âlemdir. «Nefsi natıka» her nekadar cihete malik değilse de yine cisimler aleminde toplanır. (Nefsi natıka) lar göklerde toplanan veya insan nevine mahsus olan parçalara ayrılır.— Üçüncüsü cisim âlemdir. Bu da esirî (éthéré) ve unsurî (élémentaire) âlem diye ikiye ayrılır. Nurlar âlemi içerisinde bir de bizim nefislerimizi feyizlendirerek mükemmelleştiren ve feylesofların «aklı faal» dedikleri[1] bütün mücerred ilâhî akıllar ve nurlar vardır.

İlk akıl, varlığın kendisinden çıktığı ve ilk prensibin nuru üzerine açılan ilk şeydir. Akıllar, açılmaların çokluğu ile (kesereti işrak) ve bu çokluğun aşağı doğru katlanmas ile çoğalıyor. Aradakiler

[1] Şehabeddin burada meşşai feylesoflardaki Aristonun meşhur akıl telekkisini kasediyor.

her nekadâr bize illetlik ve vasıtalık itibarile en yakın iseler de yine bunların en uzağı zuhurunun (meydana çıkışının) şiddeti itibarile onların en yakınıdır. Hepsinden en yakın ise nurların nurudur. Görmiyor musun! Kara ile ak bir satırda oldukları zaman ak bize daha yakın görünür. Zira o meydana çıkışa uygun (nura uygun) dur. Şu halde ilk prensib en yüksek yükseklikde ve en fazla yakınlıktadır. Yükseklik katı cihetinden en uzak uzaklıkda, şiddetde sonsuz olan nuru cihetile en yakın yakınlıkda olmak üzere bize görünen zat, münezzah olsun! Vaktaki güneşin devamı ile ışık devam ettiği halde güneşin ışıktan olmayıp ışığın güneşten olduğunu bildik. Şu halde Allahın adl ile kaim olmasına da hayret etmemelidir.

Beşinci heykel

Biliniyor ki her hâdis olan, yine hâdis bir sebep ister. Şu halde bir başlangıcı olmayacak surette, hâdis sebeblerin namütenahiye doğru uzanıp gitmesi lâzım gelir. Zira hâdis olan başlangıç mevzu bahsoldukca söz ona aittir. Kendi zatı için yenileşmesi vacib olan şey ise yalnız harekettir. Hareketler içerisinde hiç nihayet bulmayı, hâdiselere sebep olmağa elverişli ve duraksız olan «çevreli bitmez hareket» (mouvement circulaire

péripétuel) dir ki, feleklere mahsus olan hareket budur.

Bu çevreli hareket bizim âlemimizdeki hadiselerin sebebidir. İlk fail değişmediği için hâdis hareketlere sebep olamaz. Şu halde feleklerin hareketleri olmasaydı bir hâdisin meydana çıkması doğru olmazdı. Feleklerin hareketleri ise tabiî hareket değildir. Zira felek, kasdettiği her noktadan yola çıkar. Tabiî hareket ile hareket eden her şey ise, kasdettiği gayeye ulaşınca durur. Zira yaradılışı hareket halinde olan, kendi tabiî dileğinden tabiî olarak ayırlamaz. Görülüyor ki, feleğin hareketi her halde iradî harekettir.

Feleğin, her hareketi doğuran nefsidir. Şu halde onun yıldızları hareket ettirmeleri ihtiyarî bir hareket ettirıştır [1]. Şu halde felekler canlı ve idrâk sahibidirler. Feleklerin beslenmesi, büyümesi ve doğurma ihtiyacı, bundan dolayı onların şehvet ve hiddeti de yokdur. Aynı zamanda onların hareketi aşağı âlem için değildir. Zira onların yanında aşağıının kıymeti yoktur. Sonra biz bedeninin engellerinden temizlendiğimiz ve Allahdan gelen nuru teemül ettiğimiz zaman kendi nefsimizde parıldayan bir takım şimşekler ve doğan güneşler bulur; Nurlar müşahede eder ve ihtiyaçlardan vazgeçeriz.

[1] Eflâtundaki “nefsi âlem”, fikrinin ve Aristoda ki “daimî ve çevreli hareket”, telekkisinin burada nasıl devam ettiği görülüyor.

Sen heyetleri kerim, suretleri daim, yıldızları sabit, tezağ âleminden uzak oldukları için fesad-
dan emin şahısları ne sanıyorsun? Onların engeli
yokdur. Bundan dolayı onlardan Allahın yüksek
nurlarının güneşleri eksilmiyor. Eğer onların di-
lekleri süreksiz olsaydı, hareketleri de süreksiz
olurdu. Her bir feleğin bu yukarı âlemde diğ-
er ma'şukundan farklı bir ma'şuku vardır ki bu,
kahir olan nurdur. Onun sebebi ve kendi nuru
ile onun imdatcısı ve onunla ilk mebd-
e arasında vasıta budur. Şu halde her doğuşdan (ışrakdan)
bir hareket meydana çıkar. Ve her hareket ile o,
diğ-er bir ışırağa (doğuşa) müsteid olur. Bu suretle
hareketlerin yenileşmesi ile «ışrak» ların yenileş-
mesi devam etmekde; ışırağların yenileşmesi ise
hareketlerin yenileşmesi ile devam etmekde ve
bunların uzanıp gitmesile de aşağıki âlemdeki hâ-
diseler devam etmektedir.

Eğer bunların, yani feleklerin, ışırağları ve ha-
reketleri olmasaydı Allahın varlığından ancak son-
lu bir miktar doğar ve feyzi kesilir biterdi. Zira
Allahın zatında, bir değışikliğı icab ettirecek (ya-
ni değışik eserler yaratacak) hiç bir değışiklik
yoktur.

Varlıkta ilk nisbet, devam eden cevherin de-
vam etdirici ilk mebd-ee olan nisbetidir. Bu nisbet
bütün nisbetlerin anasıdır. Devam eden cevher
mebd-eyin âşıkıdır; o ise diğ-erini devam etdirici

nurile kuşatmış olub sırrını sormakdan âciz bırakacak gibi kahretmiştir. Şu halde bu nisbet hem sevgi, hem de kahrı kuşatmaktadır. Birinci taraf diğerinden daha şerefli dir. İşte bu nisbetlerin hali bütün âlemlere sirayet etmiştir. Taki her şey çift oldu, ve cevherler cisim ve cisim değil diye ayrıldı: (Ve min külli şey'in halakna zevceyn lâalleküm tezkürun). Yukarı ve aşağı âlem, sağ ve sol, şark ve garb, erkek ve dişi bu ikiliğin tezahürleridir.

Madem ki nur mevcudların en şerefli sidir, şu halde cisimlerin en şerefli si de güneşdir.

Altıncı heykel

Bilmeli ki nefis, beden in bitmesile mahvolmaz. Zira o mahalle sahip değildir. Bundan dolayı onun zıddı da yokdur. Mebdei devam eder. Nefis de mebde ile devam eder. Onun ile beden arasında ancak ârızî bir şevk alâkası vardır. Fâzıl ve salih insanların nefsleri Allahın civarında hiç bir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir insan kalbine doğmayan şeylere, gözleri ve kulakları açılır ve kendilerinde meleklik hâsıl olur; artık bu insanlar nurlar âlemine, bir demir iğnenin nihayetsiz bir mıknatıs tarafından çekilmesi gibi, döner ve bağlanırlar.

İdrâk hususunda nasıl hasse kuvveleri nefse ve Allahın nurlarına kıyas edilemezse; bu akli

lezzetin de aynı suretle hasselerin lezzetine nisbeti yokdur.

Yedinci heykel

Nefsi natıka, melekût cevherindendir. Ruhânî (manevî) faziletlerle nefs kuvvetlenip de, beden kuvvelerinin hükmü yemeği ve içmeği azaltmak suretile zayıfladığı zaman, nur âlemine doğru yükselir. Oradan marifetler alır (*gnosis*). Bazan olur ki nefs, aklî bir emri müşahede eder. Muhayyesinde ona şekil verir, o şekil hasse âlemine akseder; ve bu halde nefs kendisile sır âlemine aid şeyler konuşan bir takım garip suretler müşahede eder. Yahud manzum sözler işidir. Yahud da gaybî bir emir gözüktür ve hâyalet (*spectre*) gûya yükseliyor ve alçalıyormuş gibi görünür. Hâyalet, bu mücerred şeyin ruhanî hallerini şekillendiren cismanî bir gölgesidir. Uykulara gelince onlarda da, nefsin müşahede ettiği şeyler için hâyalî muhakemeler (yani suretlenme) vardır. Bununla sadık rüyaları kastediyorum. Yoksa tahayyül şeytanının gevezeliğinden hâsıl olan karışık rüyaları değil !

İsraka nail olanlar arasında öyle zatlar vardır ki yüzleri mukaddes babaları cihetinde olduğu halde nur iltimas ediyorlar [1] Netekim Mesih: «Ben,

[1] Yeni eflâtunculuk vasıtasile hristiyanlık tesiri görülüyor.

size te'vilî haber verecek olan Faraklitin gönderilmesi için babam ve babanıza gidiyorum.» Diyerek tebliğ etdi. Hem de«babamın göndereceği Faraklit benim ismim iledir, ve size herşeyi öğretir. Benim ismim iledir demek Mesih adını taşır demektir.»

Gaflet uykularında uyuyan nefsleri uyandır Allahım! Bizim ilimden ve sabırdan hissemizi kemalleştir. Fütüvveti bize süs ve ışırağı bize yol yap!

KINALI ZADE ALİ

(Ahlâkî Alâî) [1]

[Kinalı zade Ali efendi Ispartalı Hamdi efendinin torunu olup Ispartada 916 da doğmuş İstanbulda 979 da nekrisden ölmüştür. Burada parçalarını nakl ettiğimiz "ahlâk, kitabından başka "tecrîd,, "mevakif,, "gurer,, haşiyeleri, "hidaye,, için yazdığı ta'likleri, vakıf hakkında risaleleri ve divanı, ilâh. vardır].

Çün bu kitab hikmeti ameliyeden üç fenden mürekkeptir. Ve her fen mevzuundan marufdur ve mezkûr fenlerde dahi bazı mukaddemat ve mebadîye mevkufdur. Bu kitabda beyan olunacak fûnun ol umurun marifetine mevkuf yahud mevkufu aleyh değilse bari filcümle müfid ve muayyen olmakla mevsufdur. Pes malûm ve mukarrer olan ki fenni maksude şuruğ etmek umuru ihtiyariyedir. Ve her emri ihtiyarî iki nesneye mevkufdur. Evvel oldur ki ol şeyin mahiyeti ne idüğü ya bilküllîye ya bivechima malûm ola. İkincisi oldur-

[*] Bu kitap eski osmanlı türkçesile yazılmış olduğu için ifadesi hemen hiç değiştirilmemiştir.

ki faidesi filcümle var idüğüne tasdik olub tasdik zihinde mersum ola.

Bahsi evvel hikmeti ameliye mutlaka (yani mutlak olarak) ve ilmi ahlâk ve ilmi tedbirül menzil ve ilmi siyaset-ül-müdün nice ilimlerdir, tarifi, isimleri nedir anın beyanındadır. Hocai muhakkik (ahlâkı nâsırî) de hikmeti bu vech üzere tarif buyurdu ki, hikmet eşyayı lâıyk ne ise öyle bilmekdir. Ve efali layık ne ise öyle kılmaktır. Pes bu canibden rücu ve taksimi hikmet etmeğe şuruğ edelim. Tarifi hikmetde mezkûr oldu ki mevcudatı hariciyeyi bilmek gerek. Nefs-ül-emirde iki kısımdır. Kısmı evvel oldurki anın vücudünde bizim kudret ve iradetimizin asla medhali yukdur; zemin ve asuman,eşhas,insan ve hayvan gibi. Kısmı sani oldur ki anın vücudunda bizim kudret ve iradetimizin medhali mukarrerdir.Bizden sadir olan efal ve harekât ve âmal gibi. Pes hikmete müteallik olan mevcudatı hariciyenin iki kisma inkisamı ile iki kisma münkasem olur. Kısmı evvelki bizim kudret ve iradetimizin medhali olmayan mevcudatı hariciyeden bahseder ana hikmeti nazariye derler. Zira tariki tahsili bahs ve nazara münhasırdır. Kısmı saniki bizim kudret ve iradetimizin medhali mukarrer ve anlarsız vücudu müyesser olmayandan bahsedendir: Ana hikmeti ameliye derler. Keyfiyeti amelden bahsettiği için amele nisbet ederler. Pes hikmeti ameliye

bir ameldirki anda ef'al ve âmalı efradı nefsi insandan bahsolunur. Şu haysiyetten ki hangisi ameli salih ve makhûldür. Anı tahsil ve ika etmek nefsi insaniye mucibi kemali saadeti hakikiyedir.

Hikmeti nazariye dahi üç kısımdır. Ve her kısım alâhaddihi mersumdur. Zira mevcudatı hariciye ki bizim kudret ve iradetimizin vücudunda medhali yokdur ve hikmeti nazariye anlardan bahseder, üç kısma münkasemdir. Evvelkisi oldurki haricde ve zihinde maddei cismaniyeden ki heyula dedikleri andan ibarettir müsteğni ola. Mebdei evvel ukûl ve nufusu mücerrede gibi ki [1] anlardan bahseden ilmeki ilmi ilâhî derler ve ilmi alâ dahi bir ismidir. İkincisi zihinde maddeden müsteğni amma haricde mühtaç olandır. Hey'eti küre, teslis ve terbi gibi ki haricde maddei muayyendir. Ve bu makule mevcudlardan bahseden ilme ilmi riyazî ve ilmî evsat derler. Bu ulûmun mesaili cümle yakiniye ve delaili kat'îye olmakla şek ve zan anda dahil ve vehim ve şüphe anâ vasil olamaz. Bu ilmi riyaziye dört kısımdır: Hey'et ve hendese ve hesap ve musiki. Üçüncü kısım zihinde ve haricde maddeye mühtac olandır. Andan bahseden ilme ilmi tabiî ve ilmi esfel denir. Ziraki tabiat mebdei hareket ve sükûndur andan bahseder. Ve harici zihinde maddei nakısa mühtac olduğu ilmi esfel demeğe baistir.

Şol eşya ki bizim kudret ve ihtiyarımız med-

[1] Farabî'den beri Türk feylesoflarında görülen bu fıkır Aristo'daki "les intelligibles séparés," telekkisile Harran mektebindeki "heramise," fikrinden gelmektedir.

halsiz olur oldahi üç kısımdır. Ve herbirinden bahseden bir ilmi hafî ve muğlak tılsımdır. Kısmı evvel ef'al ve âmalıdır ki âdemîden şahsı vahid olduğu cihetden sadir olup, gayri şahsî mülâhaza olunmadığı zahir olur : Bu makûleden bahseden hikmeti ameliyeye ilmi ahlâk derler. Zira anda her şahsın hûlkundan bahsolunur ki nice olmak gerektir ki hasen ve memduh olub mezmum ve makduh olmya. İkinci kısmı ehli beyt ve erbabı menzili ile olan ef'al ve âmalidir, andan bahseden ilim tedbir-ül-menzildir. Meselâ herkes ehli beyt ve hane ve sükkânı menzil ve kâşanesile ki ehli beyt ve âyal, evlâd ve etfal ve hizmetkâran ve haşem ve perestaran ve hademdir, ne veçhile muamele ve ne derecede muaşeret ve mücamele etmek gerek ki sebebi intizamı emri maş ola. Üçüncü kısım âmmei ehli medine ve diyarı ihtilâtı itibarile sâdir olan evza' ve etvar ve ef'âldir ki andan bahseden ilme tedbirülmedine demekle müsemmadır. Ve bu makamedek mezkûr ve mestur olan umuru kelâmı âmme ve makalâtı cümhurdur, amma hakîmi müdekkik feylesofu muhakik hoca Nasir ziyade basit tahrir edip buyurdu ki nevi insan ve sınıfı beşerin masalihi âmal ve mehasini ef'âli elbetde bir mebde'den naşı ve bir mukteziden sâdirdir. Pes ol muktezi dahi aslında ya tâbiidir ya vaz'idir [1]. Yani insan bitab'ihi ol ef'al ve âmalî iktiza edib sâdir olur.

[1] Yani tabiattan ve convention'dan gelmek üzere ikiye ayırıyor.

Ya bir vâzı' anı vazzedib insan ol vâzına iktida edib bu fiil sâdir olur. Kısmı evvel ki anın mebdei iktizayı tâb' ola : Anın tefasili muktezayı ukul eshabı fikr olsa gerek. Ve bu nevi tehalüfü milel ve tedavülü düvel ile mütebeddil ve teakubu edvar ve takallübü âsar ile mütehavvil olmaz : Ve bu ol hikmeti ameliyedir ki mezkûr oldu. Ve kısmı sani ki mebdei vâz'idir : Hâli değil ki bir taifenin ittifakı ârası ola, ana adabı rûsum derler. Ya nebî ya veli veya imam gibi bir vâzın vaz'ı ile ola. Bu kısma "Nevamisi ilâhî,, [1] derler. Bu dahi hikmeti ameliye gibi üç sınıftır. Evvelkisi oldur ki her şahsa biinfiradihi râci ola : Ana ahkâmı ibadat derler : İkincisi oldur ki ehli menazile aid ola. Müşareketleri ve ihtilâtları cihetinden ana münakehat ve muamelât derler. Üçüncüsü oldur ki memalik ve bilâd ve cemahiri ibade müşareket itibarile ârız ola. Ana hududu siyaset derler. Ve bu ilimlere ehli şeriğ ilmi fıkıh derler. Çün bu makule âmalin mebdei bir vâzın vaz'ıdır, lâbüd tekallübü ahvâl ve tegallübü rical ve tebeddülü milel ile maruzu tegayyürde vâki olur. Ve bu babda tafsili akşam hükümünden hariğdir. Zira nassı hakîm ve revîşi feylesof kazayayı akli sırf tettebbüüne maksurdur.

[1] "İlahî kanunlar,, manasında.

İlmi ahlâk nefsi insanîden bahsetmek ciheti ile mülâhaza ve tasavvur eyleyip şüru' eylese tam basiret üzere olur. I. Makamı evveli nefsi insanî ki nefsi natıka ile tâbir olunur ne nesnedir anın beyanındadır. Malum olsun ki hükema nefsi natıka dediklerine lisanı şeri'de ruh derler : (Yes'elueke aniruhi kulirruh min emri rabbî) ayeti kerimesinin işareti şerifesi oldur ki hakikatı ruhdan beyan mahiyeti ne iduğın keşf ve âyan kasdeylemek mü'min olana reva değildir. Binaenaleyh ülemai şeriatdan niceleri hakikatı ruhda tekellüm etmekden iba ve firar eylediler. Lâkin zâhir lâakal muhtemeldir ki Kuranı âzimde beyan buyurulmıyan hakikat ve künhü mahiyeti ruhdur ki hadditam (ve faslı has ve cinsi âm) ile olur. Ama bazı avarızı harice ve havası zâhiresile tersim olunmağa men yokdur. Lâcerem cümhuru ülema kâffei mübtedilere tâlim için dediler ki: Nefsi insanî bir cevheri basiti gayri cisim ve cismanîdir. Bizzat ma'kulâtı idrâk ve taarrüf ve bedeni mahsusda alât ve kuvva sebeble tedbir ve tasarruf eder. Mahiyeti nefsi natıka ve hakikatı ruhda akval çokdur, lâkin talebi ihtisar için muhtar olan tavsifden gayrisini zikretmedik. Şeyh Şahabeddin Ömer Sühreverdî (Avarifülmaarif) de zikr buyurmuşlar. Ama biz tarif mezkûrun izah ve tahririni isbat için altı emri irad edelim. Emri evvel isbatı vücudu nefsidir. Emri sani nefsin cevher olmasını beyan eder. Emri-

salis nefis basit olduğunu ayan kılmaktır. Emri râbî nefis cisim ve cismanî değil idüğün keşf ve takrir etmektir. Emri hamis nefis binefsihi müdrîk ve alâtla mütesarrîf idüğün tahrir etmektir. Emri sadis nefsin havasla mahsus idüğün keşf ve tenvir etmektir. 1) Emri evvel ki nefsi natıkadır, malûm ola ki nefsi insaniyenin vücudu bedihîi ulâdır ve bedihîi ulâ delil ve beyan ve hüccet ve burhan götürmekden müstağnidir. Zira azharı eşya insanın kendi hakikatı zatıdır ki bir an ve bir saat mahfî ve namalûm olmak yoktur. Gerek huftu gerek bidar gerek mest gerek huşyar, cemi ahval ve etvarda nefsi insanî kendi zatına şuur ve istiş'ardan hâli değildir. Ve insan marifeti zatında hüccet ve istidlâla muhtaç olmaz. Zira bir şey ile nefis mabeyninde tahallülü vasıta muhaldır [1]. Amma nefis mücerredmidir, maddî midir, cevher midir arazmıdır ve sair ahval ve havası ve ahkâm ve avarızı delile mühtac ve isbata mevkuf olsa caizdir. Ve anların ekseri vicdanı sahîh ve zevki selime marufdur. — 2) Emri sani cevheriyeti nefsidir. Malûm olaki her mevcudu mümkün iki kısma münhasırdır: Biri cevher biri araz. Zira eğer kıyamında gayre mühtac olmayıb binefsihi kaim ise arazdır. Cevherin misali cisim gibi ki binefsihi kaim ve kıyamında ahire mühtac ve tâbi değildir. Arazın misali levni cisim gibi ki binefsihi kaim olmayıb belki cisimle kaimdir. Cevher dahi iki

[1] Descartes'in *Cogito* dellline ve şuur telekkisine ne kadar yaklaşığı görülüyor.

kısımdır, biri mücerred biri maddîdir. Mücerred oldur ki ana işareti hissiye kabil olmayıb tefrik etmek müyesser olmaya : Ukûl ve nufus gibi. Ve maddî cevher işareti hissiyeye kabil olub tefrik ve taksimi kabil ve mümkün olandır: Cisim gibi. Ve hükema ispatı cevheri nefisde nice delil ikame eylediler. Ve hoca Nasir Tusî (kitabı ahlâk) da nice sin irad eyledi ; biz anlardan en kısasını nakledelim. Ve ol budur ki : Çün araz mevzuunun mahmulü ve mevzu bunun hamilidir. Ve nefsi insanî dâima suveri akliyei ameliyeyi hamildir. Zira suveri ameliyeyi nefis tahsil edib ol suver ana hasıl olmakdan hâli değildir. Pes lâzımdır ki nefis cevheri mevzu olup bu suretleri hamil ola.

Pes nefis araz olmak mümkün değildir, zira araziyyet bu manâya mübayindir. Amma bu delilde nazarı zahir vardır. Zira hükema kıyam araz bilarazı [1] tecviz eylediler, ve hareketle sür'atı ana delil getirdiler : Hareket arazdır ve sür'at dahi arazdır, yine sür'at hareketle kâimdir dediler. Pes öyle olıcak niçin caiz değil ki nefis, araz ve suveri ameliye dahi araz olsun ? Ve bu araz ol arazı hamil olsun. Pes nefsin cevherliğinde sair delillere itimad olunsun. 3) Emri salis beyanı besateti nefisdir : Bu makamda basitden murad oldur ki asla tecezziye, tefrik ve taksime kabil olmaya ve mürekkep onun hilâfıdır : Yani zû ecza olup eczasını birbirinden tefrik etmek

[1] Arazın araz ile kâim olmasını.

mümkün ola [1]. Çün bu mukaddeme malûm oldu pes mefhum olsun ki nefsi insani basitdir, yani eczası yoktur ve tefrik ve taksime kabil değildir. Delili oldur ki bazı eşya ki bilâ şüphe basitdir. Meselâ vahdet gibi. Nefis ani taakkûl eder. Ve taakkûl hod sureti makûldür, zatı âkilde hal olmakla olur. Eğer nefis münkasem olaydı, ande şeyi gayri münkasem hal olamaz idi. Zira mahallin inkisamından halin dahi inkisamı lâzım gelir. Çün hal ki vahdêti müteakkiledir, gayri münkasemdir. Labüd mahal dahi nefsi natıkadır, gayri münkasemdir. 4) Emri rabi nefsi natıka cismi cismanî değil idüğüdür. Evvelâ malum ola ki cisim, ol cevhere derler ki cihatı selase (= tul, arz, umk) da inkisamı kabul eyliye. Ve cismanîden murad oldur ki ya nefsi cisimde ya heyulayı ecdamda hal ola. Pes cemi âraz ki cisimde haldir, ve sureti cismiye ve neviye ki heyulada haldir; cismanîdir. Ve gâh olur ki ecdam ve ârazın cümlesine cismaniyat derler. Pes matlubumuz bu ki : Her cisim ve cismanî münkasemdir, nefis hod gayri münkasem idi ki emri salis takririnde zahir oldu, pes nefis cismi cismanî değildir. 5) Emri hamis : Nefis bizzat müdrik ve alâtlı mutasarrıf idüğüdür. Çün sâbıka malûm oldu ki nefis kendisini idrâk eyler. Belki idrâk etdüğün dahi idrâk eyler. Ve caiz değildir ki nefis kendisini aletle idrâk eyliye. Zira şey ile nefis mabeyninde alet

[1] Burada da Descartes felsefesine çok yaklaşıyor.

tahallül etmek mümkün değildir. Ve hükema ki (akl ve âkil ve makûl müttehiddir) derler, muradları bu manadır. Yani nefis kendisini idrâk etmesi vasıta ile değildir demektir, amma nefsin alâtle mutasarrıf olduğu zahirdir. Meselâ âleti basarile idraki mubassarat, ve âleti semile idraki mesmuat eyler. Ve bu tasarrufu amelîdir ki kuvveti müdrikeden zahir olur. İdrakten sonra tahriki asâb ve adalât eyler. Ve bu tahrik sebeble bedenden ef'ali müteaddide zuhur eyler. Ve bu tasarruf tahrikîdir ki kuvvei muharrikeden zahir olur: Bu veçhile sadir olan ef'ale ef'ali ihtiyariye derler. Ve bu ef'alın keyfiyeti suduru ve kemiyeti mebadî ve esbabı ilmi tabiatte beyan olunur. 6) Emri sadis: Nefis, havasla mahsus olmadığıdır. Çün nefis, cisim ve cismanî değil idüğü zahir oldu. Pes havasla mahsus olmadığı da zahirdir. Zira havasla mahsus olan cisimdir veya cismanîdir. Çün nefsi natıka cisim ve cismaniyetten mücerretedir, pes mahsus olmak dairesinden münezzehe ve müberradır.

Pes ilmi ahlâk dahi ilmi tedbirülmenzil ve siyasetülmedine üzerine vaz' ve takdim kılındı. Bu kitab dahi nice bab üzerine mürettebdir, babı evvel hûlkun aksamına taksimi beyanında ve ecnası fezail ve rezail ne idüğünün şerh ve ayanındadır. Hûlk bir melekedir ki anın sebeble nefsdan ef'al suhuletle sadir olur. Fikir ve rü-

yete muhtaç olmaz. Ve bu tarifiñ tefsiri oldur ki meleke, hey'eti nefsanıyei rasihaya derler. Zira keyfiyeti insaniye iki kısımdır: Biri hal ve biri melekedir. Seriüzzeval olursa ona hal derler. Hacalet ve dahik gibi. Bati-üz-zeval olur ana meleke derler: Seha ve şecaat gibi. Binaenaleyh keyfiyeti nefsanıye meleke olmadıkça, hûlk olmaz. Keyfiyeti insaniye meleke olsa, amma anın sebebiyle nefsdan ef'al sadır olmasa ana hûlk demezler. Ve keزالık ef'al sadır olmağa sebep olsa amma suhuletle sadır olmayıb, usretle, fikir ve teemmülle sadır olmağa sebep olsa yine hûlk olmaz. (Misaller).

Şimdiden sonra tarifinden rücu ve aksamına şüru edelim. Efazılı selef şöyle zikretdiler ki hûlk (hâli değil ki) ya kemal olan nesneye sebep ola, ya noksan olan nesneye sebep ola, yahud ne kemal ne noksan olan nesneye sebep ola. Kısmı evvele fazilet ve hûlku hasen derler. Şehvet ve şecaat ve hilm gibi. Kısmı saniye rezilet ve hûlku kabih derler: Buhl ve cübün ve hiffet gibi. Kısmı salise ne fazilet ve ne rezilet derler. Hayatet ve felâhat gibi. Bizim bu kitabda kısmı salisden bahsimiz yoktur.

Amma hûlkun aksam ve envarı çoktur ve anlarda malum ola. Mukaddemede işaret geçmişti ki nefsi insanînin iki kuvveti vardır: Birisi kuvveti müdrikdir ki nefş anın sebebiyle idrakâti akliyyeye

kadir olur. İkincisi, kuvvei muharrike'dir ki nefsdan anın sebebiyle tahrikatı bedeniye sadir olur. Ve bu iki kuvvetin her birisi iki şubeye münşai' olur.

Kuvvei müdrikenin bir şubesi kuvvei nazarî ve kuvvei uhrâsı kuvvei amelî idi. Ve kuvvei muharrike dahi iki şube idi. Biri muharrikei şehvanî ve diğeri muharrikei seb'î idi. Pes bu dört kuvvet bedeni insanda kârgir olup nice ef'al suduruna sebep olur. Eğer bu kuvvadan sadir olan ef'al muktezayı akl sahîh ve haddi itidâl üzerine sadir olursa, ol hûlk ki bu nevi ef'ale sebep ola, fazilet olur (1). Ve eğer itidalden hariç olup ya ifrat ya tefrit canibine mail vaki olursa, bu makule ef'ale sebep olan kuvvet rezilet olur. Pes kuvvei nazarî mühezzeb olup andan itidâl üzerine ef'al sadir olursa hûlk hikmet [2], ve eğer kuvvei amelî mühezzeb olup andan itidâl üzerine ef'al suduruna sebep olursa, ol hûlk adâlet-dir. Eğer kuvvei muharrikei şehvanî mühezzeb ve ve müeddeb olup ef'ali mutedile sadir olursa ol hûlk iffetdir. Ve eğer kuvvei gazabî mühezzeb ve müeddeb olup ef'ali mutedileye sebep ve menşe olursa ol hulk şecaatdir. Pes usulü fezail bu dört hûlk'dur.

Anların mecmuu itidâl olup herbirinin iki tarafı (yani tarafı ifrat ve tarafı tefriti) rezilet'dir. Meselâ kuvvei nazarînin itidali hikmetdir, ifratı

[1] Burada kınalı zade tamamilen Aristo'nun "vasatı adil, (juste milieu) nazariyesini hülasa etmektedir. Türk ahlâkçısı tasavvufdan mülhem olmakla beraber burada büsbütün (endémoniste) dir.

cerbezedir ve tefriti belâdetdir. Ve bu iki taraf reziletidir. Kuvvei ameliyenin itidali ki adâlet-dir. Canibi ifrat ve tefriti yoktur. Belki bunun hemen bir zıddı vardır ana cevri derler. ilâh. Ve bu ol takdir ki hoca Nasir Tusî (ahlak Nasirî) de irad eyledi. Ve İmam Rabbanî Ebu Hâmid Muhammed-ül-Gazalî dahi kitabı İhyai ulûmunda bu uslûb üzerine irad eyledi. Maahaza dediler ki adâlet hûlku, hikmet ve iffet ve şecaatin içtimain-dan hasıl olur. Lâkin mahfî değildir ki adâlet ol üç hûlkdan mürekkeb olıcak, adâleti aksamı hûlkdan bir kısmı müstakil ve ol üç kısma mukabil addeylemek muvafık değildir. Zira aksamı selâseyi cemedib bir kısım dahi itibar etmek lâıyk değildir.

Pes insanda üç kuvvet vardır ve bunlara üç nefş dahi ıtlak olunur. Biri nefsi melekîdir ki mebdei kuvvei idrâk ve temyizi mâkulât ve müdrekâtdır. İkincisi nefsi seb'îdir ki mebdei gazab ve tagallüb bu kuvvetledir. Üçüncüsü nefsi behimîdir ki mebdei talebdır. Pes usulü fezail dahi bu üç kuvvete göre üçtür : Birinci hûlk hikmetdir, ve ikinci hûlk şecaattır, ve üçüncü hûlk iffetdir.

Pes nazarı celil muktezası oldur ki : Ecnası rezail dahi dört ola. Zira rezail ezdadı fezaildir. Meselâ hikmetin ki faziletdir, zıddı cehl olaki reziletidir ve şecaatin zıddı olan cübünder, ilâh... Her fazilet için ezdadı gayri mütenahiye ola. Zira

her fazilet itidâldir, pes itidâlden bir tarafa mail olan nice mertebe ile olmak mümkün ve müte-savverdir.

.... Bazı rezail vardır ki fezaile müştebehtir. Nitekim ankarib işaret olundu. Sahibi hikmeti a-meliyeye lâzımdır ki fazileti reziletten fark ve temyiz ede. Pes ekseri nas bu babda tefrikdan âciz ve temyize na fayizdir. Ve ol sebebden ki za-manede olan şürekâyı ilm ü ders ekseri libası kemalât ve fezailden âri ve pelâsı cehalât ve reza-il ile mütevarilerdir. Ne hümayi himmetleri evci semayı iktisabı maarifde tair ve ne mıntakai nu-tukları dairei hikmet ve zatülkürsüi fazilette dair-dir. Amma çün duşu bihuşlarında kıtnîi şam ve sufu lâceverd famdan cübbeleri ve fazlı belâ-gattan tehi olan farkı senk incimadlarında mer-merşahî ve kandeharî ammamelerden kubbeleri vardır. Ekâbiri ümera ve eazımı selâtin ve vüze-ra ve havakîn ve hâcegân katında nafizülkavl olub bedenleri riyazatı suriden lâgir,amma nefsi emma-releri itibarı enam ve destbusu avam ile indallah gadir ve hain ve indennas sika vü emin olurlar.

İlmi tedbirülmenzil bir ilimdir ki, anınla ehli menzil arasında nizam ve intizam ve vechi lâyıkk üzere miaş eylemeğin keyfiyeti biliniyor. Çün in-san sair hayvanatdan mümtaz ve içtimai menzili ki ehl ü âyal ve hidem ü havlden ibaretdir ana lâzımdır.

Babı evvel menzil ve menzillere ihtiyac beyanındadır: İnsan medenî bittabı'dır; ve muhtac olduğu gıdası basit değildir. Zira mizacı lâtif olmakla gıdanın lâtif olanını ister. Meselâ gayet mühim olan gıdası ekmekdir. Nice ef'ale muhtaçdır. Bugdayı ekmek ve biçmek, öğütmek ve pişirmek gibi ve bukadar ef'ale bir kimesne müstakillen kadir olmak mümkün olmaz. Belki ebnayi cinsden muavenet müzaheret gerek. Anıma hayvanatın gıdası ekseriya basitdir. İnsanın gıdası ise onun gibi hergün hasıl olur değildir. Pes lâzımdırki zamanında tahsil olunub idhar oluna, taki cemî ezmanda her şahsa tahsili gıda müyesser ola.

.... Bu cemaat erkânı menzildir: İntizamı miâş bu erkânla olur ve her kesretin bir cihetle vahdeti olur. Lâbüd bu kesretin dahi vahdeti, nizamı sınaîdir; ve nizamı sınaî tedbirle olur ve tedbire müdebbir gerek ve lâıyk ve münasib olur ki bu tedbirin sahibi ve müdebbiri sahibi menzil olaki pederdir, ve sair ehli menzile riyaset ve anların umurunu zabt ve siyaset anın ola.

Menzil iki kısımdır: Biri medayin ve kura ehlinin menazilidir ki senk ve kil ve hacerden mebnidir; intikale kabil değildir. Diğer sahra neşinler menzilidir ki şair ve berden ve anların emsalinden olur. İntikale kabildir. Kısmı evvel afdâl ve evlâdır.

.... Beşinci bab ehli âyal terbiyesi beyanında-

dır. Evvelâ bir kimseye lâzımdır ki teehhül ve tezevvüc eyliye. ilâh...

.... Bab der beyanı ahlâkı ecnas ve emziceî tavaifi nas.

Babı sadis tedbiri müdün ve zabtı memalik ve kavaidi şahî ve nevamisi ilâhî beyanındadır.

Faşlı evvel insanın temeddüne ihtiyacı beyanındadır. Evvelâ malûm olsun ki mevcudatı mûmküne iki kısımdır. Birisi oldurki kemalâtı vücude mukarin olub cümleşî bilfiil hasıl ola. Ecsamı semaviye gibi. İkinci kemalâtı vücudünden müteehhir tedricle hasıl ola : Ecsamı mürekkebatı unsuriye gibi.

Babı sabi siyaseti müdün beyanındadır: Pes temeddün ki içtimai efradı insandır, anın bazı havassı ve asarı vardır ki her bir ferdde yokdur. Bu mukaddeme temhidinden sonra beyan ederiz ki medine iki kısımdır : Birisi medinei fazıla, biri medinei gayri fazıla. Medinei fazıla oldur ki anda olan temeddün ve içtimain sebebi hayrat ve mesalih ola. Ve medinei gayri fazıla oldur ki şürur ve mefasid ola. Ve medinei fazıla bir neviden artık olmaz. Zira hak celli âlâ vahiddir. Tekessürden münezzehdir ve tariki hak dahi vahiddir. Görmez misin, hattı mustakimki iki şeyin mabeyninde farz oluna, birden gayri mutesavver değildir. Amma tariki dalâlet ve cehalât çokdur. Görmez misin iki şeyin mabeyniude hututu muavvece gayri mütena-

hî farz olunmak mümkündür. Amma medinei gayrı fazıla üç nevidir : Birisi oldurki eşhası ehli medine kuvveti nutkıye istimalinden hâli olub sebebi temeddün ve içtimaları kuvayı cismaniye-den aher kuvvet ola : Ana medinei cahile derler. Meselâ kuvveti gadabiye ola; ve ana medinei cahilei seb'îye derler. Veya, kuvveti şehviye ola : Ana medinei cahilei behimiye derler. İkincisi oldur ki eşhası medine kuvveti nutkıye istimalinden hâli olmıyalar. Amma sayır kuvvetleri galib olub kuvveti nutkıye anlara hâdim olub sebebi temeddün sair kuvva olmuş ola; ve ana medinei fasika derler. Üçüncüsü oldurki ehli medinenin kuvveti fikriyeleri noksan üzere olmağın akayidi batılayı hak ve kanunu fasidi sahih tahayyül edibani sebebi içtima ve temeddün etmiş olalar ve ana medinei dalle derler. Ve bundan gayri, hususa medinei dalle nice kısma münkasmdır. Zira dediğimiz gibi turuku cehalât bi nihayettir.

Pes medinei fazıla oldur ki, eşhasın içtimâi esası iktisabı hayratı umur ve ictinabı rezail ve şurur üzere müesses olmuş ola, lâzımdır ki cümlesi iki nesnedde müşterek olalar. Birisi arâ ve efkâr birisi ef'al ve etvar. Ve çok malûm olmuştur ki efradı insan kuvvet ve nutuk ve temyizde mütefavitdir : Bazısı derecei âlâdır ki andan yukarı hemen kuvveti kudsiye mertebesidir ve edna de-

recesi bir mertebedir ki andan tenezzül edecek belâdeti mütenahiye dedikleri olur. Ve bu iki mertebenin arasında nice meratib ve derecat vardır. Ve cümle eşhası meratib ilim ve hikmet ve derecatı fehim ve fitnette bir derece ve bir mer-tebede olmak mümkün değildir.

Çün medineî fazıla malûm olsunki anın ehli beş taifedir. Taifei ulâ efadıldır ve anlar bir ce-maattirki yine medineî fazılanın tedbir ve ahvali anlara menuttur; ve maslahatları anların savab görmesine merbutdur. Taifei saniye zül-elsinedir. Ve anlar ol taifedir ki avamı gâhı canibi kema-lât ve fezaile davet ve rezailden menederler ve gâhi kıyasatı cedeliye, hitabiye ve şiriye ile akide-lerini inhirafdan saklarlar. Taifei salise mukeddir-lerdir ve anlar bir taifedirki kavanini adaletin mizanlarını ehli medine arasında hıfzeylerler ve mekadiri eşya bunlara mufevvazdır, ve bunların sınaatı ilmi hesab ve hendesedir. Taifei rabia gaziler mücahidlerdir ve anlar bir taifedir ki me-dineyi tagallübü âda ve taarruzu ehli bûgadan hıf-zederler. Anların sınaatı şecaat ve ferusiyet ve istimali eslehadır. Ve ana sipahilik dahi derler. Taifei hamise erbabı emvaldir ve anlar bir taife-dir ki medinenin meakil ve melâbis ve ekvat ü le-vazımı anların sai ve itimallerine menuttur. An-ların sınaatı hirefi muhtelif ve sınaâtı mütefen-ninedir ve adalet iktiza eder ki bu taifeden her

fert istidadına münasip sınaata iştigal ede ve bir kimesne nice sınaate iştigal eylemiye. Netekim demişlerdir: (Men taleb-el-kül fateh-ül-kül) ve bu beş tarifieden haric olanlar erkânı medineden değildir. Eğer erkânı medine olanlara hizmet ederlerse alât ve esbab menzilesinde olurlar.

MEVLÂ

Hasan - ül - Kâfi

[Mevlâ Hasan, Bosna'da Akhisar kasabasında doğmuş, Bosna kadısı Bali Efendi hizmetinde bulunmuş, kadılık yapmış (986) ve usul, maani ve mantika dair birçok eserler yazdıktan sonra (1025) de ölmüştür.]

(Usul - ül Hikem fi Nizam - ül Alem)

Şol zamanki Mehmed hanı salis kaleyi Eğri seferine azimet buyurdular. Daîleri dahi ol cenk ü vega da bulundum. Bundan akdem Akhisarda zaviyei uzletde münzevî iken nizamı âleme müteallik bir risale telif etmiştim. Bu sefer de erkânı devlete arzolandukda cümlesi kabul ve lisanı türkî ile şerh ve tercüme olunması evlâ iduğine işaret buyurmağın gayette vazih olan tabir ile tahrir eyledim. Hicretin bin dördüncü yılında alemin nizamında fesad ve bozgunluk, dahi âdem oğullarının halleri intizamında yerinden ayrılmak görüldü. On yıldan ziyade zamandanberi zuhur eden umurda fikr eyledim. Bu hususda yani dokuz yüz seksen tarihinden beri vaki olan ihtilâl ve

teşevvüş hususunda feth ve keşf oldu. Bu tagayyuratın ilk vechi: Adaletde ihmâl ve hüsnü siyaset ile zabtolunmakda ihmaldir. Bu ihmalin sebebi de umuru nâsı ve mühimmatı memleketi ehl olanlara tefviz eylememek yani mesalih ve menasibi na ehle vermekdedir. İkincisi: Müşavere ve rey ü tedbirde terk vaki olub ihmâl olunduğudur. Bunun da sebebi ekâbir ve ayanda kendüsünü görmeklik ve mütekebbirlikdir. Bir de âlimler ve akillerin müşahabetlerinden arlandıklarıdır. Yani zamane ekâbirinin meclislerine âlim ve âkillerden bir kimse gelse ana hakaretle nazar edüb anınla musahabet ve mükâleme de âr ederler. Kande kaldı ki ekâbiri selef gibi ülema ve ukalânın ayaklarına varıb rey ve tedbir ve hikmet öğreneler. Üçüncüsü: Asker tedarikinde ve tedbirinde terk ve ihmaldir. Bu ihmalin sebebi de askerin ümeradan ve ser askerden korkmadıklarıdır.

Ondan sonra bu zikrolunan sebeplerin cümlesine sebep olan rüşvet almak tamâ ve nisa taifesine ragbet edib sözlerle amel eylemektir. Pes bu sebebler bana keşfoldukdan sonra Allahı taâlâdan ağılıyarak hayır taleb etdim.

Pes ben bu kitabı mütekaddimini ülemanın kitablarından ve hususa Kadı Beyzavînin (envarı tenzil) ve Zemahşerînin (ravzat-ül-ahbar) ından ve bu makule kütübü şerifeden çıkardım. Dahi buna âlemin nizamı hususunda hikmetlerin usulü diye

ad verdim. Ve onu bir mukaddeme dört fasıl ve bir hatime üzerine tertib etdim.

Pes âlimlerin eskileri ve dahi eskilerin âkil-leri Beni âdem oğlanlarını dört bölük üzere tertib etdiler. Dört sınıftan birini kılıç için, dahi birini kalem için, dahi birini ekin ve biçin için, dahi bir bölüğünü san'at ve ticaret için tayin etdiler.

Evvelki sınıfın ehli padişahlar, vezirler, padişahların nayibleridir ki beyler ve beylerbeyiler ve bunun gibi zabıtlar, kılıca hizmet eden askerlerdir. Pes bunların üzerine vacib olan bu dört sınıfın cümlesini zabtettir. Dahi adâlet ve hüsnü siyaset ile görüb gözetmekdir. Ama kendiler bil-diği ve istediği üzere değil, belki âlimlerin ve âkillerin tedbir ve reyleri ile olmak gerektir ki hata vaki olmya.

Amma ikinci sınıf ki kalem için tayin olunmuşdu, anlar ülema ve ukalâdır, vesair dua sahibleridir ki cenge kadir olamayıp ancak ibadet ve duaya güçleri yete. Bunların üzerine lâzım olan Allahın emr etdiklerin ve nehy etdiklerin gözetmekdir. Dahi din ilmin öğrenmek ve dahi dine lâzım nesneleri talim etmektedir.

Amma üçüncü sınıf, anlar ekin eker ve yemiş diker taifedir. Şimdiki zamanda reaya demekle maruf olanlardır. Bunların üzerine lâzım olan sai eyleyüb çalışmaktır. Bunların ameli cümle amellerin afdalıdır, ilim ve gazadan sonra.

Dördüncü sınıf, pes anlar türlü türlü sanat sahibleridir. Dahî envai ticaret bilenlerdir. Âkil ve sahibi teklif iken dört sınıftan haric olan kimesneye nice sahib olmak gerek dersin pes bu makule kimesne islâm hükeması katında kendi haline konmamak gerektir. Belki cebr ile dört sınıftan birine ilhak olunmak gerektir. Amma bazı felsefe hükeması katında bu makule işsiz ve güçsüz kimse ki bî menfaat olub yürüye, katl olunmak gerektir demişler. Zira cemi esnaf halkına muzayaka verir.

Evvelki fasıl saltanatın nizamına sebep olan nesneler beyanındadır. Bu hususda baş olan adaletdir ve dahî hüsnü siyasetdir.

Gafil olan şol padişahdır ki anda iki huy cem ola. Bir haslet lezzetlere yani zevk ve safaya düşüb dalmaktır, Dahî ikinci haslet, fırsatları zayi ve fevt eylemektir. Bazı feylesoflar demişler ki akıl gibi gözedici ve adl gibi bekci olmaz. Gerçeklik ve doğruluk gibi yardımcı olmaz. Padişah olan tam adalet eylemeğe kasetdikden sonra evvelâ nice eylesün dersin her bir işi ve maslahatı ehline tefviz edib ısmarlıya. Andan sonra vezir olan kimesne salih ve iyi ola. ilâh...

LUTFİ PAŞA

(*Asafname*)

Birinci bab: Etvar ve ahlâkı veziri azam ne reşme gerekdir. Padişah ile nice muamele gerekdir.

Garazı dünyevî olmamak gerekdir. Beynennas gayri müstahsen ve mayub işleri, padişaha hicab etmeyib söylemek gerekdir. Padişah ile muhaverelerini hiç kimse bilmemek gerekdir. Padişah nedimleri ile çokluk musahabet etmemek gerekdir. Mahlûl zeametlerin her birlerini birer sahibi kudret ve şeci, cesur olan kişilere vereler. Vezir kendi tevabiine zeamet vermemek gerekdir. Âdemleri tımar ile kanaat eylemek gerekdir. Olur olmaz yere olak hükmü vermemek gerekdir. Olak hükmü gibi memaliki osmaniyede nahemvar zulüm yokdur.

Olak hükmü kati mühim olub umuru saltana-

ta zarar ihtimali olur yerde vermek gerekdir. Olur olmaz yerde caiz değildir.

Vezerati uzmada olanların 12 kerre 100,000 akçe hassı vardır. Fazlası caiz değildir. Tama' bir kabih vadidir.

İkinci bab : Tedbiri sefer beyanındadır.

Veziri azamlardan veya beylerbeğilerden birini memur etmek. Mümkün oldukça vüzeradan gayrini serasker etmeyeler. Bazı yerlerde sancak beyleri dahi serdar olmuştur. İlâh...

Üçüncü bab : Tedbiri hazine beyanındadır.

Sadrazam olan evvelâ iradı masrafına galib edüb ve kul taifesin çoğaltmaktan gayet hazer gerekdir. Asker az gerek öz gerek. Cümle defteri mazbut ve kendi mevcut gerek ve esamili ve ulufeli 15 bin adama mevacib yetiştirmesi pehli-vanlıktır.

Veziriazam olan divanı hümayunda müdebbir ve âkil ve ehli kalemden haberdar ve ehli vekar defterdarlar bulub istihdam etmek gerek ve anlara istiklâl verib umuru tefviz etmek gerek. Anlar dahi kendi sevdasında ve başı havasında olmayıb imali padişahî ile takayyüd etmek gerek. Böyle olmıyanlara müsaade olunmıya. Böyle eder ise istiklâline müsaade gerekdir.

Tekaüd lâzım gelse beylerbeğilere 960 akçe, defterdarlara 80 akçe ve taht kadılarına 80 akçe ve kadiaskerlere 150 akçe ve 200 akçe, sancak

beylerine 70 akçe ve zaamet ile tekaüd ederlerse vüzeraya 120,000 akçe ve defterdarlara 60,000 akçe, sancak beylerine 50,000 akçe verilir.

Dördüncü bab : Tedbiri reaya beyanındadır.

Evvelâ lâzım olan reayadan eşkinci ve akıncı lâzımdır ki, tatar taifesi gerçi atebei osmaniye münkadlarıdır ki amma dagî taifedir. Ve anlara teklifi sefer olmaz. Akıncı zahire için askere karakullukçu tayin olunmuşdur. Reayanın defatiri defteri hümayunda mazbutdur. 30 yılda bir tahrir olunub mürde ve meyit çıkdıktan sonra tekrar yazılmak gerekir. Amma eski defter noksan üzre olmamak gerek. Bir yerin reayası zulümden kaçıp bir aher yere gitseler yine ol yerinkini eski mekânlarını irca ettirib yerine göndermek gerekir. Ta ki memleket reayasız harab olmya.

Reayadan avarız alınmak dört beş yılda bir yirmişer akçe ihdas olundu. Beksimat bahası için olunmuşdu. Lâkin makul nesne değildir. Amma her yıl olmamak gerek. Ta ki anlara güç gelmiye. Ve gemiler için kürekçi ola gelmiştir. Yarar tuvana yiğitlerden dört haneden bir kürekçi getirtip kaç ay hizmet ederlerse hazineden günde onar akçe verilmiştir.

Danişmend kendi raiyetliğinden kurtulur. Amma tevabî yine raiyetdir. Reayanın malı çok olursa taarruz etmemek gerek. Amma libasa ve atda sipahî gibi tertib etdirmemek gerek.

Koca Sekban başı

(*Hulâsatülkelâm fi reddülavam*)

1. İptida nizamı cedidin vaz'ına ve bazılarının lâan ve ta'nına sebep nedir anın beyanındadır.

2. Asakiri atıkamızın hini vaz'ılarında olan keyfiyatı ile şimdiki halde olan halleri beyanındadır.

3. Talimden asıl maksud ne olduğu beyanındadır.

4. Askeri islâmın ordusuna girib çıkan casusların bulunması ve bilinmesi gayet müşkül bir şeydir. Casuslardan bir devlet nekadardır mutazarrır olur ve casuslardan muhafaza olmıyan nizamsız askerin devleti harabe bais olan keyfiyetini zikreder. Bu madde cümleden akdemdir.

5. İradı cedidi hazinenin vaz'ı niçindir. Ve bu hal nereden cem ve ne mahale sarfolunur.

Mehmet Nahifî efendi

(*Nehc-üs-sülûk fi siyasetülmülûk*)

Birinci bab : Reaya taifesinin mülukü izam hazaratına ihtiyaçları beyanındadır. Reayada unsur ve lisan ihtilâfları olub, nizalarını halledebilmek ancak müşterek bir padişahın kendilerini tanzim ve idare etmesine bağlıdır.

İkinci bab : Edebin fazileti ve edebe riayet lâzımei şanı sülûktdan olduğu beyanındadır.

Üçüncü bab : Edebin kaidesi bilinmesi beyanındadır.

Dördüncü bab : Memleketin kavaid ve erkânı beyanındadır. Memleket bir kaidei külliye üzre bina olunmuştur ki ol kaide cesedi hayvanîde olan baş mesabesinde olub, başı olmıyan cesedin bakası olmadığı gibi kaidesi olmıyan memleketin dahi sebatı olmaz.

(Bundan sonra idare başında bulunanlarda aranacak vasıfları tetkik ediyor).

Zevatı kiramın vasıfları ondur : 1) İlim, 2) Müsin olmak (yaşlı olmak), 3) Emin olmak, 4) Sadık lisan, 5) Hırs ve tamadan âri olmak, 6) Cemi nas ile buğz ve adavet, gayz ve nefretten âri olmak, 7) Hafıza, 8) Zekâ ve fatanet, 9) Ehli havadan olmıya, 10) Ehli kalem ve erbabı kitabetden ola.

(Daha sonra hükümdarların etrafında bulunan beş rüknü izah ediyor).

Birincisi (vezaret) dir. Ki yukarda saydığımız vasıfları haiz olması lâzımdır.

İkincisi (raiyyet) dir. Ki iki kısımdan ibaret dir : 1) Hassadır. 2) Âmmedir.

Üçüncüsü (kuvveti mülûkâne) dir. Bu da üç kısımdan ibaretdir.

1) Nas beyninde kuvveti rütebiyye ve mehabeti şahane,

2) Umuru devleti alâ vechil istiklâl tanzim kuvveti,

3) Umuru memlekette tedbir ve siyaset ve ahkâm şerifi icra.

Dördüncüsü (mal) dır. Beytülmal rüknü azamdır.

Beşincisi (husûn) dur. Ki bu da beş kısımdan tereküb eder : 1) Su, 2) Dağ, 3) Sahra) 4) Kale, 5) Rical.

Beşinci bab mülûk izam hazaratına elzem olan evsafı kerime beyanındadır. Kıvamı devlet ve devamı memleket bu evsafı kerime ile hasıl olur. Ki onbeş vasıftır : Akıl, adl, şecaat, seha, rıfk, vefa, sıdk, refet, sabr, afv, şükr, teenni, hilm, ifaf, vekar.

Yedinci bab : Mülûk hazeratının huzurunda, rikâbında evliyai devletlerinin meratibleri beyanındadır.

Tabakai evvel — Efradı cünudu askeriye
Tabakai sani — Zabitanı askeriye
Tabakai salis — Seraskeran ve vüzera ve rü-
esa, kübera ve kudat.

Onuncu bab: usulü siyasetin marifeti beya-
nındadır.

Reayaya karşı fazilet beşdir [1] 1) merhamet,
2) yakaza, 3) şiddet, 4) fitnet, 5) hazm ve ihtiyat.

Şu üç hal umuru mülkiyede mühlikei azimeye
sebebidir.

1) Sahibi mülkün şehvatı nefsanıyesinin ak-
lına galib olması

2) Vüzera beyninde tehasüd yani birbirlerine
karşı hased eylemeleri.

3) Taifei askeriye'nin ve a'vanı devletin âda
ile muharebeden nükûl eylemeleri.

On birinci bab: Keşfi mezalimi enam zımnın-
da mülûkü izamın tertibi divanı madilet unvan
buyurmaları beyanındadır.

Şam meliki âdil Nureddin Mahmud bin Zengi-
ye intikal etdikde Dımışk kalesi dahilinde bir sa-
rayı âli bina etdirib (Darülâdl) ismile badettesmi-
ye fukaha ve ulemayı cemetmişdir.(burası umumî
mahkeme idi.)

Mahkemede nasdan beş sınıfın huzuru lâ-
zımdır:

1) Eshabı fetva ve fukaha ve ülema

- 2) Kudat ve hükkâm
- 3) Beldenin meşayih ve sadıkûlekval insanları
- 4) Küttab (Katibler)
- 5) Devletin hamiyetli kimselerinden kibar ve rical ve havassı.

MUSTAFA PAŞA

(*Netaicülvukuat*)

§ Sureti idarei arazi: Beş yüz karyeyi şamil olan bir sancağın iki üç yüz köyü icabına göre üçerden seksen doksan tımara tefrik, şecianı müslimine tefviz kılınmış, ve maadası has itibar edilerek iktizası vechile şehzadegâna, vüzera, beylerbeyi, mirliya vesair ümeraya hisse ifraz olunduktan sonra bakıyesi hassı hümayun namile hazinei devlete bırakılmışdır. Zikrolunan has ve tımarlar çiftlik demek olmayıb çünkü her has ve tımarın havi olduğu arazi şunun bunun mütesarrıf olduğu tarlalardan ibaret olarak, eshabı zıraat ve haraset ederler. Ve uşru şer'isini ve ferag ve intikâl arazi de muayyen olan has ve tımarı mütesarrıf olanlara ita ederler ki ıstılahı kanun olarak işbu hazinei devlete ait hukuka mütesarrıf olan has ve tımar ashabına (sahibi arz) denilir ve bazı arazinin işbu sahibi arzlık hukuku, fatihleri olan vüzera ve ümeraya padişah tarafından temlik olun-

makla hasılâtını inşasına muvaffak oldukları hayrata vakf ve tahsis ettikleri gibi sultanlar da kendi cami ve medrese ve sairelerine münasib miktar arazi vakf eylemişlerdir. Menfaatından hisse alacağı cihetle ziraatın ve harasetin tezayüdüne itina ve gayret ve sefer vukuunda mükemmel silâh ve tüvana atı ve haline göre tevabii ile livası altında bulunduğu mirlivanın kumandasında vazife ifa eyler idi.

Ş Arazinin hukuku şer'iyesine mütesarrıf olanlara lisanı kanunda (sahibi arz) denilir. Ahaliden birisi tarlasını satacak olursa sahibi arz huzurunda takrir vermek ve sahibi arzın izni lâhik olmak lâzımdır. (Dirlik) dahi derler ki, (*dirlik*) medarı taayyüş manasına olmakla tarafı devletden verilen her nevi ulûfei yevmiye; has, tımar, ve zaamete (padişah dirliği) itlak olunur.

Sahibi arz, dirliği dahilinde mahlûl olan araziyi ve zirratdan boş olan yerleri tapuyu mislile taliblerine verir. Fakat kendi uhdesinde alıkoyamaz ve aher kaza ahalisine satamaz. Meğerki büyük bir çiftlik olub köy ahalisinin dahi araziye ihtiyacı olmya. Çünkü kendi uhdesinde alıkoyabilse bilâhara köyün çifslık olmasını ve aher mahaller ahalisine satabilse köylünün muzayakai hallerini icab edeceğinden, zikrolunan mahzurları def için bu kanun vazolunmuşdur.

Mukayyed hasılâtı 100,000 akçeden ziyade olan

dirliğe has ıtlak olunur. Her beş bin akçesi için sefer vaktinde bir cebeli götürmeğe borcludur. Hasılâtı 20,000 akçeye kadar olan dirliğe zaamet ıtlâk olunur. Zaametler kaydı hayatla mukayyeddir. Hasılâtı 3,000 akçeden 20,000 akçeye kadar olan dirliğe tımar tabir olunur. (3,000) akçeye kadarına (kılıç tımarı) ıtlak olunur.

İlk 3,000 akçeden sonra her üç bin akçe için dirlik sahibi bir cebeli götürmeğe mecburdur. Tımar sahibinin dirliği dahilinde mütevattın olması meşrutdur. Tımar üç nev'e ayrılmış olup birinci ve en külliyyetlisi eşkinici tımarıdır ki, mütesarrıfları alay beği bayrağı altında; ikincisi müstahfaz tımarıdır ki mensub olduğu kale muhafazasında bulunur; üçüncüsü hizmet tımarıdır ki, bazı hududlarda bulunan camiler ve saray hizmetlerine mahsustur.

§ Arazi üzerinde iki vechile tasarruf cari olup, birisi hakkı zıraatıdır ki tapu senedile mütesarrıf olan kimseler ziraat ve anınla taayyüş ederler. İkincisi o arzın mahsulünün şer'i öşrünü almak mahlüllerini talibine vermek ve ferag ve intikâl vukuunda muayyen olan harcını alarak tapu senedi vermek hakkı olup bu dahi devlete aid olduğundan, saltanat bu hakkını has, zaamet ve tımar sahiblerine ita ve taksim ve hayrat için vakıf olmak üzere tahsis eylemiştir.

Bir tımar ve zaamet mahlül olduğda, mütevef-

fanın barb ve darbe kadir evladı var ise ana verilir. Eğer evlâdı sabî ise, ifayı hizmete muktedir oluncıya kadar cebeli göndermek şartile tevcih olunur. Evlâdsız vefat eden dirlik eshabının tımar ve zeameti cebelilerden müstahak olana dirlik verilmek üzere beylerbeğiler tezkere ita edib ondan sonra İstanbuldan berat ile kendisine verilir.

Ebüssüud efendi

(Fetavayı arazi)

(Kanun namei muteber der ahvali tapu) (kanunu cedid derbeyan ahvali arazi)

Babası ve dedesinden mukaddem fevt olub ve dede yerleri oğlu oğluna nice intikâl eder. Anadan oğluna arazi nice intikâl eder. Derbeyanı ahvali mikdarı tapu. Tapulu yerler nedir? Ve olmıyan nedir? Ve mülk nedir?

Alâsından elli akçe, evsatından otuz ve kırk, ednasından yirmi akçe dam tapusu alınmak kanundur.

Kanunu Osmanı âliden ibtida tevzi menasib eden Osman Gazidir. Yedi yüzbir senesi tarihinde Sultan önü ve Karacahisar sancağı dahi derler. Oğlu Orhana verdi. Ve Eskişehirli Genizalpa ve İnönünü Ilgur alpa ve Yar hisarı Hasan alpa ve İnegölü Turgut alpa vermiştir.

Araziî sultaniyye üç kısımdır : Araziî Haraciye, Araziî uşriye, Arzı Hân dır ki bu kısmı salis Beynennas arzı mirî demekle marufdur.

Nahifi

[*Mesnevî tercümesi*]

Dinle neyden kim hikâyet etmede
Ayrılıklardan şikâyet etmede
Der : Kamışlıktan kopardılar beni
Nalışım zar eyledi merdü zeni
Şerha şerha eyleyim sinem firak
Eyleyim ta şerhi derdi iştiyak
Ney verir bir rahı pürhundan haber
Aşkı mecnun kıssasın takrir eder.
Her kim aşlından ola duru cüda
Rüzgârı vashı ile mukteda.
Ey devayı nahvet ü namusumuz
Sensin Eflâtun ü Calinusumuz.

Dûrdan rahşende manendi hilâl
Gâh zahir geh hafi hemçün hayal
Ruha nisbetle hayal olur nihan
Ol hayalatın biridir bu cihan
Sulh ü cengi ehli dünyanın hayal
Fahr ü nenk ü kibri hod ayni vebal

Aşkdır tarifi illetden cüda
Oldu usturlâbı esrarı huda.
Aşk iki başdan ki balater olur
Âkibet ehli dile rehber olur.
Her ne denlü eylesem şerh ü beyan
Lâl olur aşkın beyanında zeban.
Cümleyi gerçi kalem tahrir eder
Aşka geldikte olur aşüfte ser.
Şerhi aşka aklın olmaz ruhsatı
Yine kendi şerheder keyfiyeti.
Afitaba afitab oldu delil
Sana ondan gayri yok ruşen sebil.

Ben dedim uryan ola canan eğer
Mahvolur cism ü kenarın serbeser
Etmesün matlah tecavüz adeti
Berki kâhin kûhe yoktur takati.

İztirabile gelir hare sebat
Akl ister kim vere andan necat
Ol cehudandan olub şimdi halâs
Olmuşam zennarı bendi ihtisas
Devr İsâ devridir ey taliban
Milletin etmek gerektir harzi can

Zühdile dünyayı her kim terkeder
Ana hizmet etmeğe dünya gider.

(Recana minelcihad il asgar il el - cihad il ekber)

Şîr sanma safları meksur eder
Şîr odur kim nefsinı makhur eder
Çün cihadı asgarı etdik tamam
Kıl cihadı ekber için ihtimam
Deme medhi halkla etmem gurur
Medhi ashabı tama'da yok sürur
Medheden ger hicvin etse aşikâr
Kalbin eyler suzişi gam dagıdar
Tatlıdır medhin görünmez galzeti
Telhdır amma ki kadhın lezzeti
Nefs çok çok medhile Fir'avn olur
Nefsi tezlil etmiyen bi avn olur.
Kadir oldukça kul ol sultan değil
Meskeninde kuy ol çukân değil.
Meyli nuranî niçindir zûlmete
Nur ile zûlmet muhalif ülfete.

Ana derkim sen nesin ey bi sebat
Bir iki gün sana bendendir hayat
Kibr ü nazın sığmaz oldu âleme
Çünkü ben mehur olam bak mateme
Edeler buyu bedinden ihtiraz
Sana aşk izhar eden ehli niyaz
Şöyle bilkim pertevi can tendedir
Pertevi ibdal can hep bendedir.
Anın inkârile hak olmaz hafî
Başını divara çalsın felseî
Felsefî ki münkiri hannanedir.
Evliya hissinden ol bigânedir.

Felsefîdir kim olur sevdayi nas
Murisi vehm ü hayalât ü kıyas
Akseder nefsindeki küfr ü fesad
Eyler inkârı hayalâtın ziyad
Felsefî kim münkiri divan olur.
Kendi bilmez sehrai şeytan olur.
Görmedinse dîvi kıl kendin şühud
Bicünun olmaz cebin üzre kebud
Her kimin şek olsa kalbinde hafî
Oldu âlemde nihan bir felsefî
İtikad izhar ederse gâh gâh
Felsefî ırkı eder ruyun siyah
Siz de olmakdan hazer ey mü'minan
Oldu sizde haddi yok âlem nihan
Sendedir yetmiş iki millet tamam
Vay eğer senden beri etse kıyam
Kimde kim endişei iman olur
Havfla hemçün varak lerzan olur.

Mesnevî tehir olundu bir zaman
Mühlet ister hun ola şîri revan
Ta doğurmaz bir oğul bahtı füzun
Olmadı tahvili şîri safa hun
Çün Ziyaülhak Hüsamüddin âyan
Asümandan eyledi sarfı inan
Matlaı tarihidir ferhunde fâl
Altı yüz altmış ikidir yani sâl

Akl, aklı gayr ile mahir olur
Şule efzun olsa yol zahir olur
Nefs kim bir nefis ile yaran olur
Zûlmet efzun oldu yol pünhan olur
Ey güneş sen terki gülşen eyledin
Taki tahtel arzı ruşen eyledin
Afitabı marifetde yok gurub
Ana meşrik akl ü ervah ü kulûb.

BEDREDDİN SİMAVÎ

[Bedreddin Simavî Edirne civarında Samavna'da doğmuş, yüksek tahsilini Mısır'da yapmış, orada Şeyh Hüseyin Ahlâtî'ye intisab ederek amelî suretde tasavvufa girmiş. Azerbaycan ve Şarkî Anadolu'da telkinlerde bulunduktan sonra Edirne'ye gele- rek Musa Çelebinin kazaskerliğini yapmış ve en mühim eserle- rini o sırada yazmıştır. Çelebi Mehmed tarafından İznik'e nefye- dildi. Varna isyanına sebep olduğu için Çelebi Mehmed tarafın- dan Haydar Herevî fetvasıyla idam edildi.]

(VARİDAT)

Ahiret: Ey hak isteyen! Bil ki, ahiret işleri ca- hillerin farz ettikleri gibi değildir. Zira, ahiret iş- leri emr âlemi, gayb âlemi [1], melekût âlemi, yani ruhlardandır. Avamın zan ettiği gibi şahadet (= mahsusat) âleminde değildir. Bu işlere aid olan peygamberlerin sözleri doğrudur; peygamber- ler o sözlerinde sadıktır. Lâkin iş o sözleri anla- makdadır. Hiç şübhe etmeki gelib geçmiş ve söy- lenmiş olan “cennet, hur, kusur, esmar, enhar, azabı nar., gibi şeyler zahirî manalarından ibaret değildir. Bunların başka manaları vardır ki o ma- naları ancak ruhları arılanmış ve velî olanlar bilirler.

Tapınmanın hikmeti: Tapınmaları anlatmadan maksad, gönüllerin o en büyük varlık ve en eski kalıcıya dönmesi ve bağlanmasıdır. Bundan dola-

[1] Bu suretle Bedreddin, Muhiddini Arabî'nin théosophie' sine bağlan- maktâ ise de bir çok yerlerde ondan daha insicamlı ve vazıhtır.

yı dünya işleri ile dolu bir kalb ile bin sene namaz kılmış olsan hiç bir iyi kazanç ve güzel sevab kazanamazsın.

Cismanî miad: Bu beden için *kalma* olmadığı gibi, kaybolduktan sonra cüzüleri için de eskisi gibi bir daha birleşme yokdur. Oradaki ölülerin dirilmesinden maksad uzvî parçalarının kaybolduktan sonra bir daha birleşmesi ve eski haline gelmesi değildir. Ey gafil! sen nerede, hakikat nerede! Dünya ile meşgul olduğun için hakkı idrâk edemezsin. Mevhumları kemâl farz edersin. Eğer hakikat hali bilib de asıl kemâllerin neden ibaret olduğunu anlasan şübhe yok ki bütün yürek arıklığıle hakka dönecek ve bağlanacaksın. Sen bir çocuk gibisin. Çocuğa okumadan bıkmazsın ve rağbeti artsın diye ilimler ve fenler yemiş vesaire gibi hasselerimize aid tadlarla temsil olunur. Çocuk bu suretle kemâlleri tahsile alışdırır. İşte peygamberlerde çocuk babaları gibi olub size kemâlleri öğretmek için ahiret işlerini bir takım cismanî tadlar ve mahsus şekillerle tasvir etmişlerdir. Sen bu gafil kalbin ile Allahı ve peygamberleri bilirim veyahud kitablar okumakla öğrenirim mi sanıyorsun? Hiç şübhe yok ki sen ders ile uğraşdıkca o nisbetde hakdan uzaklaşırsın.

Allahın emirleri ve diğer bazı Kur'an ıstılahları: Allahın emri zatdan ibaretdir. Telâffuzdan, sarf-

dan ve arab dilinden münezzehtir. Bundan dolayı Allaha şu şeyi emretti demek mutlak varlığın zatı o şeyi öyle iktıza etdi demektir. *Kalem* de her şeyin hakikatından yani mutlak varlıktan ibarettir. Hur, kusur, ilâh... gibi şeylerin hepsi de hasse âleminde tahakkuk eder.

Herşeyde, hatta her zerrede bile bütün âlemler mevcuttur. Görülmez mi ki bir habbede bir ağacın cümlesi kuvve halinde mevcut ve mündemic olduğu gibi habbe dahi tamamiye ağacın her cüzünde kuvve halinde mevcut ve mündemicdir [1]. Çünkü ağaç habbeden, habbe ağacın meyvesinden, meyve ağacın cüzlerinden husule gelmekdedir. İşte âlemler de böyle olub bilcümle cüzüleriyle kendi aslında yani mutlak vücudda, o asıl da âlemlerden herbirinde mevcuttur. Öyle ise bütün âlemlerin her zerrede mevcut ve mündemic olduğu şübhesizdir.

İnsanların tapınmada hataları: İnanlar birbirlerine,yahud dirhemlere,dinarlara veya öğünülecek şeylere, yiyecek ve içeceklere tapınıyorlar da göya Tanrıya ibadet ediyoruz zannında bulunuyorlar[2].

Yer ve göğe arzolunan emanet: (İnna arazna el'emaneti alessemavati vel'arızı velcibal...ve hameleha el'insan innehu kâne zalûmen cehulâ) Ehli tahkik buradaki emanetden maksad Allah bilgisidir dediler.Ben derim ki bu emanetden maksad

[1] Burada Bedreddin ile Leibniz'in monadologie si arasında büyük bir yakınlık görülüyor.

[2] Bedreddin'e isnad edilen komünizm fikirlerini hatırlatacak yegâne satırlar bunlardır.

hakkın sureti (şekli) olmak ihtimali daha kuvvetlidir.

Zira insan hakkın sureti üzere yaratılmışdır. Hakkın sureti“bütün,,olub bu ise başkalarında değil ancak insandadır. İnsan mutlak varlığın suretini almazdan evvel -maddesi itibarile - *zalûm ve cehul* idi. O sureti kabul edince âdil ve âlim oldu demektir.

Melekler : Seni hakka teşvik eden her şey bir melek ve rahman, seni kötülüğe sevkeden her şey de şeytandır. Şuhalde seni hakka meyletdiren kendi insanî kuvvelerin melekler, fitne ve fesad yoluna götüren hayvanî şehvetlerin ve vehimlerin de şeytanlardır. Bundan dolayı sende melekler ve şeytanlar dolu olub, *hükûm* onlardan birinin ötekini yenmesi demektir. Cin, bu ikisi arasında bir takım mutedil kuvvetlerden ibaretdir.

Melekler vasıtasile yağmur yağıdirmek : Yağmur damlalarından her damlanın bir sebebi vardır. Bir damla ancak o sebeble yer yüzüne düşer. Bu sebebe “damlanın düşmesinin tam illeti,, denir. İşte damlayı o yere indiren melek o sebebdendir, o kuvvetden ibaretdir. Yine her damlanın varlığını yapan cüzülere her bir cüzü için dahi bir sebep ve bir kuvvet vardır ki,damla o sebebler ve kuvvetler vasıtasile meydana gelmiştir. Bu halde «her damla için bir melek vardır» ve «her dam-

la için bir takım melekler vardır» sözleri arasında zıdlık yoktur.

Tanrının aykırı mertebelerde zuhuru : Rahmet, elem, lezzet (acı, tad), gibi şeylerin hepsi allahdır. Bunların Allahdan başka bir şey olmamalarına da hiç bir engel yoktur. Çünkü bunlar Tanrının tenezzülleri iktizasından olup nisbî emirlerdendir. Tanrı bunların cümlesinden münezzehdir. Görülmez mi ki insan ve yılandan herbirinin ağzındaki tükrük kendisine uygun ve tatlı olduğu halde, öbirine zararlı ve zehirdir. Halbuki hayvanî hakikat hem her ikisinden de ayrı değildir, hem de o zehir ve zarardan büsbütün dışarı ve münezzehdir. İşte Tanrı da böyle olup hem varlığın mertebelerinin iktizalarından ayrıdır, hem de mevcudlardan ayrı değildir.

Tanrının zuhura meyli : Tanrının gözükmeye uzun bir meyli vardır. Çünkü anın tahakkuku, cüz'ilere bağlıdır. (Küntü kenzen mahfiyyen...) hadsinin manâsı da budur: Gözükmeye uzun bir meylim olduğu için mahlûklar ile ayn ve şein halinde zuhur etdim. Bu mana ile bazı şeyhlerin tasarladıkları mana arasında büyük ayrılık vardır. Düşün de o gibi cahil ve kötü cemaatlerinden kaçın. Hatib, imam,.. gibi bir cemaat başının maksadı (hak) olmazsa o cemaatden ayrılık lâzımdır. Meğer ki anları irşad kasd oluna.

Her mertebenin cisimler âleminde açılması: Bütün mertebeler hep cisimlerde saklı olup onlarda açılmıştır. Hatta cisimler âlemi büsbütün mahvolursa ruhlar âlemi ve mücerredler âlemi bile kalmaz. (Mirsad) sahibi bir misal söylemiş o misalde cisimleri şeker kamışlarına, ruhları da onların usaresine benzetmiş ve bu benzetişle cisimsiz ruhların mevcut ve bâki olabileceğini zımnen söylemiş ise de cisimsiz ruhların vücudu ve bakası mümkün değildir. Çünkü her ikisi arasındaki ayrılık hakikî bir emir değil, belki itibarî bir emirdir. Zira hakikatte ruhlar ile cisimler birbirinin aynıdır. Nitekim insanın bedeni aslında ruh idi. Diğer tabirle hak idi. Yani maddî olmıyan bir cevher ve surî olmıyan bir mevcud idi. Suretlerin birikmesi ve birbiri ardından gelmesile tekasüf ede ede, bir kalıbdan diğer kalıba gide gide, nihayet insan bedeni oldu.

İnsanda iki cihet: İnsan, tesir itibarile hak, teessür itibarile kul ve mahlûkdur[1]. Bundan dolayı bütün fiiller (hak) kın olup suretler hep onun âletleridir. Yani hak insan suretinde temessül etmiş, ve o suret ve âlet vasıtasile faaliyetini icra etmekte bulunmuşdur. Fakat insan bundan gaflet ederek kendisine mahsus irade, ihtiyar, fiil, varlık olduğunu tahayyül eder. İnsanın bu gafleti, bir dülgerin kendi yaptığı bir fiili yine kendinden doğmuş olan âletine isnad etmesine benzer. Şura-

[1] Bedreddin burada Spinoza pantelzminin "nature naturante, ve "nature naturée, telekkisine çok benzemektedir.

sını ihtar edelim ki insanın bu tasavvuru, sırf bir gafletten ileri geldiği için fenadır. Ama, kendisinin hakdan ve hakkın kendisinden başka bir şey olmadığını bilir de ihtiyar fiilini kendi nefesine - hak olduğu cihetle - isnad ederse bu tasavvur yanlış değildir.

İnsanda irade ve ihtiyar : İnsanda irade denilen şey kendinden çıkan bir fiili, bir işi ve onu icad edeni bilmekten ibaretdir. Yoksa dilerse işlemek ve dilerse terketmek manasına değildir. Zira fiillerin yapılması meşiyet ileidir. O da bir takım dahilî ve haricî sebeblerin birleşmesile doğan bir takım suretler ve mertebelerin iktizasıdır. Şu halde mezkûr sebebler birleşince meşiyet zarurî ve vacib olarak zuhur eder. İşte keşf ve ilhamın bana verdiği tahkik bundan ibarettir. Fakat bu tahkik eksik akıllara uygun gelmez.

Mürşidin emrine itaatin lüzumu : Hak talibi hastaya, istenen kemaller sağlığa, cehalet ve nadanlık hastalığa, mürşid ise hazik olan hekime benzer.

Peygamberlerin meslekleri : Peygamberler çocuk velilerine benzerler. Peygamberler de çocuk velileri gibi memur oldukları kavmları bir takım maddî şeyler, mahsus suretlerle kandırarak anları

hakkın kemallerine teşvik eylemişlerdir. Anlar tarafından ümmetlerinin haline uygun olarak söylenen şeylerin diğer manaları da vardır. O manaları ancak ârifler bilirler.

Cismant haşr : Avamın zannettiği gibi cesedlerin haşri mümkün olamaz. Meğer bir zaman gele ki insan nevinden kimse kalmıya. Sonra babamız ve anamız olarak topraktan insan doğarak yine tenasül başlıya.

Rüyanın hakikati : Hakimler rüyanın hakikatini beyan ederken “İnsan ruhu mücerredler âlemine bitişir, oradan kendisine suretler akseder,, dediler. Bunun böyle olmak ihtimali olduğu gibi, görülen şeyin rüya görenin dışında olmayıp anın kendi dimağ hayalleri ve zihnî tasavvurlarından ibaret olmak ihtimali de vardır. Çünkü insan eşyayı uyanıkken tasavvur ettiği gibi, uykuda da tasavvur eder. Şu halde uyuyanın uyku içinde gördüğü şeyin mücerredlerle birleşik bir hâl alması ile doğmuş bir suret ve bir mana olmadığı anlaşılır. Bundan dolayı hakimlerin rüya hakkındaki sözleri kat’ilik hükmünü alamaz. Hatta umarım ki hak benim dediğim gibi olup hakimlerin dediği gibi değildir. Zira uyuyan adam ancak uyanıkken bildiği veya gördüğü yahut işitmediği, tasavvur ettiği veya ona münasip bir şeyi görebilir. Eğer rüya hakimlerin dediği gibi mü-

cerredlere bitişmekle doğan bir şey olsaydı uyuyanın mana âleminde gördüğü şeyler arasında önceden hiç görmediği ve tasavvur etmediği birşey dahi bulunabilirdi

Kalb ve dimağ uyanık halde olduğu gibi, uykuda da faaliyet icra ederek tasavvur ve tahayyül-den boş kalmaz.

Allah nedir ?: Tanrı, “mutlak varlık,, dan ibarettir. Bütün fiiller o varlıkta zuhur ettiği ve bundan dolayı bütün kemalleri toplamış olduğu cihetle ana Tanrı denmiştir. Şukadar ki fiillerin, sıfatların, kemallerin andan zuhuru ancak *mezahir* (mazharlar) vasıtasile olduğundan, mazharların cümlesi ilâhî kemalleri tamamlamış ve onların ayrılıkları yüzünden ayrı ayrı eşya zuhur etmiştir. Bu sebeble çokluğu zahirde değil mezahirde (mazharlarda) dir. Mazharlardan her biri suret itibarile birbirinden ayrı ise de hakikat itibarile birbirinin aynıdır. Bundan dolayı mazharlardan birisi (ben allahım) dese, bu söz hakikat itibarile doğrudur. Çünkü bütün eşya dahi o mazharın asıl ve hakikatinden zuhur etmiştir. Bundan dolayı ilâhların çoğluğu da lâzım gelmez. Çünkü biraz evvel söylendiği gibi, çokluk zahirde değil mazharlardadır. Diğer tabirle asılda değil, suretdedir. Zahir ve asıl hepsinde birdir.

Oyunun manası : Kur’anda (Lehv ü lûub) denildi.

Burada oyun, insanı hakka yönelmekden alıkoyan şey demektir. Dünyada insanı hakka doğru yönelmekden alıkoyduğu için oyun adını almıştır. Fakat madem ki her şeyin hak ve masüva olarak iki ciheti vardır. O halde dünya da bu iki ciheti kendinde topladığından, onunla uğraşmak (hak) la uğraşmak olduğu için mübah, belki de ibadet; masüva ile uğraşmak cihetile de haramdır.

Sülûk sahiblerini birçok sınıflara ayırmak :
Sülûk sahipleri odun gibi birçok sınıflara ayrılır. Odun üç sınıftır. Birincisi kurudur ki bir ateşle tutuşur. Ve bir daha sönmeyib yana yana büsbütün ateş olur. Temiz yürekli bir fakir tekemmül ettikde (Allah) olur. İkincisi son derecede ıslaktır. Rutubeti biraz eksilmedikçe ne kadar uğraşılsa yine tutuşturulamaz. Üçüncüsü orta sınıftır ki bazı kısımları az bir zahmetle tutuşur. Bazı kısımları ise çok zahmetle yanar ve ıslaklığını gidermek için uğraşmak lâzımdır. İşte salikler de böyledir.

Hayat : Bedende husule gelen hayat, terki neticesinde cüzülerin faaliyetlerinden doğar. Konuşmak, gülmek gibi şeyler de böyledir. İnsanla hayvan arasındaki ayrılık da terkipten ileri gelib, hepsinin aslı birdir. Bu tek asıl her mertebede bir şekilde zuhur etmiş ve hususî zuhura hayvan mertebesinde hayvanî ruh, insan mertebesinde

nefsi natıka denmiştir. Yoksa hayavnî ruh başka, insanî ruh da başka bir şey değildir. Hayvan mertebesinde hayvan olan şey ne ise, insan mertebesinde insan olan şey dahi odur. İkiisi arasında ayrılık ancak istidat dolayısıledir.

Tanrının özü: Özü itibarile her şeyden ayrılmış olan (mücerred olan) sırf varlık Tanrının özüdür. Anın üstünde bir mertebe daha yokdur. Sırf varlık her şeyin üstünde olduğundan bütün eşya andan çıkar, bununla beraber o bütün eşyada da hildir. Her şey o, ve o her şeydir. Bu ilk mertebede evvellik, ahirlik, zahirlik, batınlık yokdur.

Tasavvufda nifak: Tasavvuf tamam oldukda, nifak halini alır. Çünkü sufî, hakikî gözlerin görmediği, kulakların işitmediği bir takım haller ve sırları öğrenir. Halbuki onların çoğunu halka söylemez. Belki halkın aklına uygun geleni ve insanların haline münasib olanı açığa vurur, olmıyanı içinde saklar. Çünkü her öğrendiği şeyi açığa vura-
cak olsa, halkın kendisini öldüreceklerini gereği gibi bilir. Şuhalde bir sufî, hakikî münafık olmazda ya ne olur?

Yakının dereceleri: Ey hak istiyen, bil ki hak ilmi üçe ayrılır. Birincisine (ilmülyakin), ikincisine (aynülyakin), üçüncüsüne de (hakkülyakin) derler. Birincisi bir şey hakkında işiderek, öğrenerek

yakin hasıl etmektir. İkincisi doğrudan doğruya görerek yakın kazanmaktır. Üçüncüsü yaşayarak, ondan ibaret kalarak yakın kazanmaktır. Üçüncü derecede *zikir*, *zakir* ve *mezkûr* hepsi birdir. Meselâ: Rüzgâr şiddetle esdiği zaman su bir hususî şekil alır ki ana dalga deriz. Halbuki dalganın o sudan başka bir şey olmadığını her akıllı adam bilir.

Eşyanın hakikatını öğrenmek: Eşyanın hakikatını bilmek beden riyazeti ve iç mücahedesile olur. Fakat zaman ve mekânların değişmesile mücahedelerin nevileri ve tesirleri de değişir. İşte bunun için şeriatlarda farklar, ayrılıklar görülür. Peygamberlerin halleri arasındaki farklar da buna delâlet eder. Çünkü anların şeriatları ferî' itibarile birbirinden ayrı olduğu halde, asıl cihetinden aralarında asla fark yoktur.

Deccal ve kıyamet: Bu hususda bir çok kitaplar yazıldı. Bazıları Deccalın Mehdî zamanında zuhur edeceği ve Mehdînin de yedi yüz ile sekizyüz arasında vukua geleceğini tayin ettiler. Halbuki hicretin sekizinci asrı ortalarına yaklaştığımız halde onların tahayyül ettikleri şeylerden hiç birisi zuhur etmediği gibi bundan sonra daha nice bin şene dahi geçecek ve yine o şeylerden hiç birisi zuhur eylemeyecek, ve yine onların zan ettik-

leri gibi cesedlerin haşri de asla vukua gelmiyecektir.

Peygamberler ve Velîler: Bir peygambere veya velîye kendi zamanında pek az kimse meyil gösterir. Öldükten sonra ise halkın ona sevgisi yavaş yavaş artmağa başlar. Nihayet herkes onun peygamber veya velî olduğunu tasdik eder. Bu da aşağıdaki sebeplerden ileri gelir : Evvelâ bir peygamber veya velînin kendi zamanında hasudları bulunur, çok defa bu hasudlar nüfuz sahibi kimselerdir. Bunlar onun hakkında şurada burada nefretle konuşurlar. Halkın ondan nefret etmesine sebep olacak bir takım sözler söylerler. Halk da bunların sözlerine inanarak o peygamber veya velîye lâîk olduğu ehemmiyeti vermezler. Halbuki onlar öldükten sonra, hasudlar da birer birer vefat ederek, onlar hakkında nefrete sebep olan sözler ağır ağır ortadan kalkar ve ortada yalnız doğru cihetler kalır.

İkincisi : Bir adamı çok görmek ona karşı saygı ve sevgiyi azaltır. Bu cihetle hayatında pek az kimseler peygamber veya velîye tabî olur.

Üçüncüsü : Bir peygamber veya velînin meziyet ve fazileti derece derece zahir olur.

Dördüncüsü : Halk peygamberlik ve velîlik deyince asıl hakikate uymıyan birçok mevhum şeyler düşünür. Yapılması imkânsız hârikalar bekler.

Maddî vasıflardan uzak olduğunu zan eder. İşte avamın kendi zamanlarındaki kâmil insanları inkâr ederek geçmiş zamandaki kâmillere inanmaları bundan ileri gelir.

İbadetler : Avamın ibadeti *âdete*, sülûk eh-
linden yeni başlıyanların ibadeti *korku ve ümide*,
orta derecede olanların ibadeti, *kerametlere ulaş-
mağa*, ulaşanların ibadeti ise *şer'î hududu koru-
maya* istinad eder.

Yine vahdeti vücuda dair bir keşf: Birgün
höcremde oturmuş ve murakabeye dalmışdım. Bu
sırada kendimi muhtarib bir halde gördüm. Nef-
sin, yanıp tutuşmakta olan bu odun parçasından
çıkan alevin sesine benzer bir ses verdiğini işit-
dim. Bunun arkasından kırmızıya bakan beyaz bir
renk gördüm. Sonra zahirî hisse dönerek karşım-
daki ocakda bir odun parçasının tutuşmakta ve
muhtarib olmakda ve kendisinden kırmızıya bakan
beyaz renkde bir alev çıkmakta bulunduğunu ve
o alevin rûyada gördüğüm alev gibi bir alev oldu-
ğunu ve işitdiğim ses gibi bir ses verdiğini gör-
düm. Bunun üzerine murakabe halinde nefsimde
olan şeyin işte bundan ibaret bulunduğunu bildim.
Hükm ettim ki ocakdaki odun benden ve ben de
ondan ibaret olub onun sesi benim ve benim se-
sim de onundur. Arın yanması ve acı duyması

benim ve benim yanıp acı duymam onundur. O gördüğüm renk de işte bu odundan çıkan alevın rengi olub başka bir renk değildir.

Ruh: Bedenin ferdî ve cüz'î teessürleriyle, yine bedende zuhûr eden; bedenîn âletleri vasıtasile muayyen fiiller ve hareketlerin bedenden meydana çıkmasına sebep olan keyfiyete ruh denir. Bazı hakimler ve mütekellimlerin dedikleri gibi ruh, bedenden sonra vücuda gelir ve bir de, misâl âlemi vasıtasile beden suretine girmiş olan şeye de -ki bir nuranî cevherdir - ruh denir. Bu manada anlaşılan ruh, bedenden iki mertebe önce vücuda gelmiş demektir. Zira misâl âlemi bedenden bir mertebe önce olduğundan, nuranî cevherden ibaret olan ruhun bedenden iki mertebe önce olması lâzımgelir. [Burada Bedreddin Kur'anın manasından «istinbat» yapıyor ve bunun için (İnne lilkurani zahran ve batnen velbatn batnen ilâ sebati ebtunin)hadisini zikrederek zahirî manadan başka görünmiyen yedi mana daha çıkarmanın meşruluğunu iddia ediyor.]

Tarikat yoluna girenlerde görülen müdhiş bir hâl: Bir sâlik, küfür mertebesine vasıl olub o mertebeyi katetmeyince, tam müslüman olamaz. Bu mertebe iki İslâm arasında bir berzah olduğundan, orada duran sâlik zındık olur. bu duruşdan Allaha sığınırız. Ben de o mertebeye vasıl ol-

dum ve orada birçok zamanlar kaldım ise de, çok şükür oradan geçerek selâmet kıyısına çıkdım.

Herşeyin mutlak varlık olduğu; Bilmelisin ki akıl, nefs, ruh, kalb, hep mutlak varlıktan ibaretdir. Bunlara varlık namı verilmesi her birinin varlık mertebelerinden bir mertebe ve mazharlarından bir mazhar olmasıdır. Mutlak varlık o şeydir ki tavurlara yayılır, ve bir mertebeden diğer mertebeye geçer. Bazan felek, bazan melek, bazan unsur, bazan madde, bazan nebat, bazan hayvan, bazan insan suretinde zuhur eder. Mutlak varlık o şeydir ki evvelâ, unsurların suretlerinde zuhur etmiş, sonra madenlerin suretinde görünmüş sonra nebat ve hayvan suretlerinde görünerek nihayet insan suretine intikâl eylemiştir. Bundan dolayı bu suretlerin sahibi hep o mutlak varlık olub o da Allahdan ibaretdir.

Aklî istidlâller: Akıl ve nazar yoluyla uğraşmak insan için bir köstek ve bir perdedir. Zira düşünce kuvveti vehim ve hayâl ile karışık ve dolu olduğundan, bir insan fikir ve nazar yoluyla uğraşdıkcâ bu iki kuvvetin kendisine sataşmasından kurtulamaz. Bundan dolayı da, bu yol ile eşyayı olduğu gibi bilmek mümkün değildir. Mütellimlerin mes'elelerinden bir mes'ele hakkında fikir ve nazar yoluyla bilgi edindikden ve onun üzerine karar verdikden bir müddet sonra kendilerin-

de o mes'elenin zıddı meydana çıkarak ondan vaz geçmeleri devamızı isbat eder. Hasılı fikir ve nazarla uğraşması itibarile akla itimad doğru değildir.

Fakat akılda iki cihet vardır: Birisi fikir ve nazar yoluyle eşyayı idrâkdir. Diğeri de batınî tasfiye (içini temizlemek) ile keşfdir. Keşf yoluyle bir şeyin idrâki yanlışlıktan uzak olub, nazar yoluyle idrâki ise bir yığın hayâl ve hata ile karışıkdır.

Ahiretin bir manası daha: Herşeyin evveline *dünya* ve sonuna *ahiret* denir. Meselâ cinsî münasebet, içki gibi şeyler ile önce bir nevi tad olur; sonradan bu tad ve sevincin arkasından bir pişmanlık gelir ki, işte o tada *dünya* ve o pişmanlığa da *ahiret* adı verilir.

Gök ve yer: Allah (Surei Enbiya) da [Evlem yerellezine keferû innessemavati vel'arz] buyurdu. Müfessirler bunu «evvelce gök ve yer bitişik idi. Sonradan biz onları birbirinden ayırdık» diye tefsir eylediler. Ben derim ki: Gökler, melekût âlemi, yer de mülk âlemine işaret olub insanlar işe bu ikisini cemetdiğinden bu ayetdeki gök ve yerden maksad insandır.

Herşeyde iki cihet: Bu âlemden iki cihet vardır. Birisi güzellik (hüsün) ciheti, diğeri de çirkinlik (kubuh) cihetidir.

İmdi; Allah bir kula bir iş işletmek isterse ona o şeyin, o fiilin güzellik cihetini gösterir ve bunun üzerine o kul o işi işler; ve yine bir kula bir işi bırakdırmak dilerse, ana da o şeyin çirkinlik cihetini gösterir. O kul da o işi terkeder. Allah bir insanı kemâl derecesine yükseltmek isterse, ona kemâl sebeblerindeki güzellik cihetini ve zıdlarındaki çirkinliği gösterir. Bunun üzerine o insan da bu sebeblerle uğraşarak zıdlarını bırakır ve dileğine ulaşır. Meselâ daimî zikir kemâl sebepleri arasındadır.

Her şeyin böyle iki ciheti olmasını hiç uzak görmemelidir. Çünkü Allah bunu yapabilir ve bu da büyük bir asla dayanır ki, o da âlemin zerrelerinden her zerrenin zıdları kendinde toplaması (= camiülazdad) dır. Zira Allah cemâl ve celâl sıfatlarile her zerrede tecelli etmiş ve bundan dolayı her zerre ve her şey bu iki sıfatın eserini kazanmıştır. Fiillerimizin iyilik ve kötülüğü de buradan gelir.

Eşref Rumî

[Eşref Oğlu Abdullah dokuzuncu asırda yaşamış ve kâdirîliğinin "Eşrefiye" kolunu kurmuş olan bir türk mistiğidir. Kayın babası (Hacı Bayram Veli) vasıtasıyla evvelâ bayramîliğe girmiş, fakat sonradan (Hüseyin Hamavî) den kâdirîliği öğrenerek ona yeni bir şekil vermiş ve millîleştirmiştir. Burada okuyacağımız tasavvufî eserinden başka bir de divanı vardır.]

(Müzekkii Nüfus)

Matlabı tarihi kitâb ve sebebi telif :

Halbukim, ol zaman Cağferî Sadık zamanı idi. Öyle olıcak bu bizim zamanımız ki şimdi hicretî Resulu Ekremînin sekizyüz elli yılıdır. Ve mübarek ramazan ayının öşrü ahîrî idi. Yani bu kitab bu tarihte cemoldu, demektir. Bize dahi elbet uzlet lâzım oldu. Ve evde isem, oturub halka karışmamak ve bu halka kağı söz gerek ise söylememek elbette lâbüddür. Öyle olsa ben dahi nazar edib gördüm kim bu bizim müridlerimizin ve karındaşlarımızın halleri bir türlü dahi oldu. İçlerinden

kibir ve kin ve gıybet ve nifak ve bühtan ziyade oldu. Ve yalancılar gerçeklerini bozdu. Dünya şıgılı ve muhabbeti üzerlerine galib oldu. Nefsi emmarenin çirkin huyları ile ve hulûkları ile hulûklanmağa başladılar. Bunlara dedim ki gelin! İş bu yaramaz işleri terkedib münafıklığı koyun! Allahdan korkun. Ve Resulünden utanıb ve meşayihin sırrını hazır bilin dediğimde sohbet eder oldular. Çünkü gördüm bu kavmin halleri oraya erişdi. Ben dahi bunların arasından uzlet etdim. Çıkıdım, kendimi uzlete saldı. Ve bu uzlet içinde nice türlü nükteler avamın dilinden işitdim. Ey! Nice tas tas ağuları nadan elinden içdim. Ve nice kere bu din karındaşlarına şefkat nazarile bakdım. Aher bunların necatlarına sebeb olam ve bu kitabı safi türkî dilince cemettim. Tâkim faidesi âm ola ve bu kitabın içinde bazı Kur'andan ve bazı hadisden ve bazı sehabei kiramdan ve bazı meşayihi küberadan, ve bazı ahvalından ki bunlara münasib idi, götürdüm söyledim. Ümit tutarım ki bu halleri duyan karındaşlar bu nefsi emmare bendlerine tutulub esir olan biçareler karşı karşı bu kitaba nazar edeler. Yahud okuyub dinliyeler. Kendilerin hor huylarını cehennem huyu edinen, ve nefsi emmare ne nesne idüğün bu kitapta göreler, anlıyalar. Allahdan korkub, resulünden utanıb ve meşayih sırrlarını hazır görüb ol yaramaz huylarını terk

edib ve nefislerini emmarelikden kurtaralar. Ve nefsi mutmainneye erişdireler. Allahın rahmetine ve Resulün şefaatine ve meşayihin himmetine lâıyk olalar. Ve bu müellifi duadan unutmıyalar. Ve çünkım biavnullâh bu kitab cemoldu. Nefsanı terbiyet edib mutmainneliğe döndürmeğe ve (İrciî!) hitabına kabiliyet kesbettirmeğe, iki bab üzerine tertib kılındı ve kitaba (Müzekkiyetünnüfus) diye ad verildi. Yani nefisler arıdııcı denildi. Zira her kişi kim bu kitabı mütalea kıla veyahud okutub dinliyeler. Ve bu kitab içinde olan nasihatleri kabûl eyliye ve anınla amel eyliye. Heman nefsi emmarelikden halâs olub mutmainneliğe döne. Erciî hitabına lâıyk olub erişe ve her gerçek müridi sadık ki bu kitabı sıdk ile ve ihlâs ile mütalea edib veyahud okudub dinliye. Elbette anın gönlüne tariki meşayihden ve aşkdan bir nur hasıl olakım, ol nur ile kendileri halinden haberdar ola. Ve kendileri ne sıfat üzre oldukların bileler. Ve ol nur bunlara delil olub bunları gözedüb gönüllerini yüzünü iki cihandan döndürüb bir uğurdan hakka teveccüh ettire.

Ve bu kitabın tertibi iki bab üzre kılındı. Evvel babında dünyayı ve dünyanın muhabbetini ve muhabbete sebep nedir ve dünya terkinini ve terke sebep nedir ve dünya sevmenin sebebi ve faidesi nedir ve sevmemenin ve terkinin faidesi

nedir ve dünyanın misali neye benzer ve nefsi emmare sıfatları nedir anı bildirir. İkinci babında bu nefsi emmareye terbiyet etmek gerektir ki mutmainne ola. Ve bir şeyhe iradet götürüb nice mürid olmak gerek, ve tövbe etmek nice olur. Ve nice kişileri arılamak gerek. Ve şeyhlik mertebesi ne makamdır ve mürid makamı nedir ve şartları ve adabları herbirinin kim nedir ve zikrullahla meşgul olmak ne vechile olur ve halvet çıkarmak nice olur. Bunları beyan eder. Ve hazrete kağırlamak nice olur cemi' bunları bildirir.

Yüce dergâhına geldim hudaya
Benim hacatile gönlüm doludur
Veli pendim bu nefsim bedhuludur

Günâh yükümü arkama urırın
Âciz toprağına yüzüm sürürün
Tevazu birle el sana götürdüm
Kapına yüz karasını götürdüm.

Nefs ancak üç makam olub anlarda nefsi emmare ve nefsi levvame ve nefsi mutmainnedir. Nefsi emmareye uyub kendilerini dalâlete koyanlar da üç taife olub biri fasikler biri münafıklar ve biri kâfirlerdir.

[Eşref oğlu münafıklar ismi altında cebrîler, kaderîler, hurufîler, dehrîler ve mübahîleri zikrediyor.] Ona göre bu yanlış yollardan korunmak için baş vurulacak şey irfan yahud marifetdir.

Fakat marifet de birbirine nazaran daha yüksek olan üç derecedir: Marifeti avam' halkın bilgisidir. Marifeti hâs âlimlerin bilgisidir. Marifeti hassül-hâs evliya ve peygamberlerin yani mükemmel insanların bilgisidir. Bu yollardan nefsi terbiye eden mürit hakikate ve kemale ulaşacaktır. Bunun için onun kendinde «Nefsi emmare» namına ne varsa hepsini yok etmesi lâzımdır. Dünyaya ait unsurlardan bu tecerrüt de üç derecelidir: 1) Fenayi suret, burada yalnız haricî olan şeyleri terkedecektir. 2) Fenayı sıfat, burada beşerî evsafı terketmeğe başlayacaktır. 3) Fenayı ruh. Bu biz-zat ruha kadar nüfuz eden en yüksek derecedir. İnsanı sırrî hakikat ile temasa getiren yol akıl yolu değil, fakat ilham yoludur. Fakat ilhamların da bazıları iyi, bazıları şerir olan birçok dereceleri vardır. Birincisi ilhamı nefsanîdir. İkincisi ilhamı şeytanî. Üçüncüsü ilhamı melekî, dördüncüsü ilhamı kalbî, beşincisi ilhamı rabbanîdir. Bunlardan birinci ve dördüncüsü yalnızca ruhî hallere mahsus ve bitaraf, ikincisi şerir olup insanı hakikate yükselten yalnız ilhamı melekî ve ilhamı rabbanî dereceleridir.

Erzurumlu İbrahim Hakkı

[Hicretin 1115 inde Hasan kalede doğdu. 1171 de Erzurumdan (Tillo) ya giderek Şeyh İsmailin torunu ile evlendi, orada onbeş yıl kaldı. Divanı, (Maanululûm) ve bilhassa halk arasında çok yayılmış tasavvufi bir ansiklopedi olan (Marifetname)si meşhurdur. 1186 da öldü]

Marifetname

... Unsurların izdivac ve imtizacından ibtida madenler hasıl olub, andan nebatlar peyda olub, andan hayvanlar vücude gelmiş, ve hayvanlar kemalini buldukda insan zahir olmuştur.

Ve amma hayvanlar ile insan arasında mutavassıtların en zahiri maymundur. Zira ki cümle uzuvları kıl ve kuyruktan gayri içden ve dışdan insana benzer. Bu mütevassıtların varlığında hikmet budur ki her biri kendi mertebesi en aşağısından nihayeti en yukarısına varıb varlıkların mertebeleri, o teselsül üzere tertib edilmiş ola;

ve insan mertebesinde nihayet bula.[1]

*
* *

İlâhî nur ve namütenahî feyz, birlik (ehadiyet) mertebesinden *akıllar* ve anlardan *nefsler* anlardan *felekler* ve anlardan *tabiatler* ve anlardan *unsurlar* ve *toprak* metebelerine alçalır ve feyz verir. Buna *mebde* ve (kavsi nüzûl) derler. Ondan sonra topraktan madene, andan nebata, andan hayvana, andan *kâmil insan* a yükselib ve geri dönerek kâmil insandan Hakka (Tanrı) ya ulaşır. Bu hemen o ilâhî nurdur ki, ibtida o makamdan gelib ve bütün bu makamlardan geçib yine kendi makamına gidib devresini tamam eder. Bu dönüş *miad* ve (kavsi rücu') da derler.

.... Mümkündür ki (vacibülvücud) [varlığı zarurî olan] ile (mümkünülvücud) [varlığı mümkün olan] ı bir daire farz edesin ki onu bir düz çizgi ile iki parçaya böler ve ona mevhum çizgi ve dairenin kutru derler. Pes bu çizgi ile bir daire iki kavis şeklinde görünür. Pes varlığın şekli olduğu gibi bir görünür, ve (kabı kavseyn) sırrı anda bilinür.

*
* *

Yeni hey'etin iktızası olan arz hareketini akıldan uzak görüb kabul etmiyenlere fikir ve mülâ-

[1] Darwinisme'in bu kadar akıç olarak hadsî bir şekilde ifadesine hiç bir yerde rastlanamaz.

haza lâzımdır ki eski heyetin dahi bundan ziyade nice yerleri akıldan uzak görünür. Bunlardan biri ilk muharrikin yani (feleki âzam)ın genişlik ve azametile beraber o garib sür'atidir ki onunla her gün şarkdan garbe olan devrini tamam kılar. Bir başkası da, (feleki âzam)ın yirmi dört saatde kendi içinde bulunan feleklerin hareketleri ve hareketlerinde bulunan sür'atleridir ki herbiri feleki âzama muhalefet ederek kendi tabiatlerine göre garbden şarka hareket eylerken yine (feleki âzam) a uyarak hergün şarkdan garbe bir kere devrî hareketlerini tamam ederler denilmiştir. Halbuki bir tüfenk kurşunu seyrinde bulunan süratden, o günlük hareket ile ilk muharrikin mıntakasında bulunan sür'at üç yüz bin kat ziyade ve şiddetli olmak lâzımdır, ta ki bu müddetde bir devresini tamamlamak mümkün ola.

Bursalı İsmail Hakkı

[Bursalı İsmail Hakkı, 1063 de Aydosda doğmuş; 23 yaşında vahdeti vücuda ait bir meseleden dolayı Tekirdağına nefyedilmiş sonradan Üskübe vâizlikle gönderilmiş ve mühim eserlerini burada yazmağa başlamıştır. Hayatının büyük bir kısmını Bursada geçirdiği için "Bursalı" diye meşhurdur. 125 i bulan eserleri arasında felsefeye alt (Kitab-ün-necat),(Ruhu mesnevi), (Kitab-ün-netice), psikolojiye dair (Nakd-ül-hal), v. s. vardır. Bursada 1137 de ölmüştür,]

İlim hakkında : Malûm ola ki ilim, hak tealânın sıfatı zatiyesidir : Ganî gibi. Cehil de abdin sıfatı zatiyesidir ; Fakir gibi. Ve cümle âlem hak tealâyâ abiddir, abdi mahfûkdur. Mahlûke ilim öğretmek maliki üzerinedir. Anın için hak tealâ ilim ile tecelli edib herkesin haline göre zat, sıfat ve ef'alini tarif eyledi. Bu ilim, hak ile halk arasında rabt oldu ki nimetlerin en büyüğü de ilâhî hazinelerden iptida açılan ilmi bilvücuttur.

Doğma ilim, kazanılmış ilim : Doğma ilim

oldur ki, onun tahsilinde uğraşma ve didinme olmya. Kazanılmış ilim böyle değildir. Anın için ilimlerin mertebe cihetinden en yükseği Allah ilmidir ki veraset ilmidir. Ve bu ilmin çevrelenmiş bir hududu yoktur. Belki ebedî artmaktadır. Ondan sonra ilim nazarî ve istidlâlidir ki, bu ilim filhakika mahduddur. İlmi verasetin alâmeti oldur ki akıl onu iman ile kabul ede.

İlmin dereceleri : İlmi, bir itibar ile, üç kısımdır : İlmi yakın, aynı yakın, hakkı yakın. İlmi yakın delil ile hasıl olan ilimdir ki dahl ve şüphe kabul etmiye. Ve illâ ilim denilmez. Anın için yakine muzaf oldu. Zira yakın ilmin kalbde rûsuh ve istikrarına derler. Nefs ilme demezler. Ulemayı rûsumun vehm ettiği gibi. Aynı yakın müşahade ve keşifle hasıl olan ilimdir. Ve her aynde rûsuh olmadığından bu dahi yakine muzaf oldu.

Hakkülyakın, aynı yakın mertebesinin sırrı ve hakikatidir. Meselâ bir kimse Mekke şehrinde Kâbe olduğunu bilir. Bu hususda asla şüphesi yoktur. Ana ilmiyakın derler. Sonra varıb Kâbeyi müşahade eder, yakini vuzuh bulur. Ana aynı yakın derler. Ondan sonra basiret gözü açılıb Kâbenin hakka muzaf olub Beytullah olduğu sırrını bilse ana hakkıyakın derler.

Alimin sıfatı nedir: Alim olan bir kimsenin sıfatı haşyetdir ki bir nesnenin neticesini öğrenmek-den hasıl olur. Gayrın hali korkudur. Pes âlim, hâzık hekime benzer ki hekimin dediğine itimad edib amel eder. Gerekse ol nesnenin hakikatini bilmesin.

Ne kadar ulûm varsa, hatta ilmi hendese, hesab ve mantık ve emsali, cümlesinde vechi hakka delâlet vardır. Ariflerin bu makule ilimler erbabını zem ettikleri cihet, delâletden gafil olub mücerred resimde kaldıkları içindir.

Her ilim ki insan anı bilir; tezekkür tarikiledir yoksa ibtidayi ilim değildir. Ve lâkin ahvali âlem-den biri tavurlarını değiştirmekle nisyan âriz olmuş ve gaflet perdesinde kalmıştır.

(Ruh-ul-mesnevî. Cild 1, s : 76)

Feylesofların metodlarına dair: Malûm olaki mücerred akılla sülûk etmek feylesofların yoludur. Netekim derler: İnsanın çarpışması ve didinmesi saadet elde etmek içindir. Saadet ise hikmet ile hasıl olur. Hikmet dileği de ya amel veya ilim içindir. Hikmeti ameliye, amelülhayr (iyilik işlemek), ve hikmeti ilmiye ilmülhak (doğruyu bilmek) dir. Ve bu iki kısımda kâmil akıl ve tercih eden rey lâzımdır.

Pes bunlar zan etdiler ki mücerred, Allah il-

mini öğrenmek hakka vusûldür ve istenen saade-
tin aynıdır. Akıl ve rey kuvvetli vasıtalarıdır. Bil-
mediler ki bu akıl, bir köstekdir ve hakikati id-
râkde kısadır. Doğru nazar gerçi hak bilgisini
doğurmüşdür. Zira bir malûmdan diğer malûma in-
tikâl eder. Lâkin tasavvur ve fikir yolunun kıyas-
ları fasid olmaşa bile yine neticesi ihtilâfden kur-
tulamaz. Ülemayı rûsum aklı nazara ve mukadde-
melerin tertibine muhtaçdır. Pes anların ilmi te-
feküridir. Hakikat âlimleri ise bu tertibden ga-
nî dirler. Zira anların marifeti tezekkürîdir.

Velhasıl, insan gücünün yetdiği derecede hak-
ka ulaşmak yalnız akılla ve ilimle hasıl olmaz.
Aşk ve keşfe muhtaçdır. Demişlerdir ki insanın
dileği ilimle sâkin olmaz. Netekim aç olan suya
doymaz; Ve susuz olan da ekmekle kanmaz. Pes
susuz su lâzım olduğu gibi, ilim ehline de ayn
lâzımdır. Ayn ise ilimden serab gibidir. Mâşuka-
nın zatına ve sıfatına ilim, ona vusulün ayni de-
ğildir.

Yalnız ilme, aşk ve şevk lâzım değildir. Belki
mücerred istek kifayet eder. Velâkin malûma vu-
sûl için ifrat derecede aşk ve çok büyük bir şevk
gerekdir. Bu aşktır ki anınla Allah ilmi müşahe-
de ile hasıl olur. Yalnız akıl ile maslahat biter
olsa feylesofların işi biterdi ve zühd yolu hakika-
te götüre idi, zahidler güruhu herkesden önce

vasle yeterdi. Velâkin herkesin vasl, haline göre-
dir. Hicabları birbirine nisbetledir. Ve yalnız ri-
yazet kifayet etse işrakiye taifesi dahi murada e-
rerler ve mücerred kitab mutalâasile vusûl mer-
tebesin bulsa kara yazı okuyanlar da bu zevkî sü-
rerlerdi.

(Kitabünnecat. S: 14)

Vücud (Varlık) meselesi: Malûm olaki vücud ve
zat filhakika bir nesnedir. Velâkin vücud(*existence*) zu-
hur ve zatı (*essence*) bütün itibarile ıtlak olunur (1).
Ve filhakika iki ıtlakdan dahi *zâtı hak* mutlak ve
ilâhî hüviyet müberradır. Belki bu makule ıtlaklar,
anlatmak için kullanılan ibarelerdir. Ve illâ hakda
ıtlak ve takayyüd yoktur. Zira ıtlak ve takayyüd
aklın sıfatı veya keşfin halidir. Zâtı ilâhiyeye akıl
ve keşf sığmaz. Anın için evliyanın kâmilleri de-
diler ki Allahın kendi üzerine mutabık delâlet ile
delâlet eden bir ismi alemleri yoktur. Allah isminin
ona alem olduğu mutlak değildir. Belki sıfatlar
ve manalar itibariledir. Zira bize göre hakkın za-
tını kuşatmak mümkün değildir. Belki hakkı bi-

[1] Vücud ile zâtın birleşmesine Spinozada da rastlıyoruz.
Fakat Muhiddin, v.s. gibi İslâm mistiklerinde *gayb* ve *tecellî* âlem-
leri bunları ayırıyor. Görülüyor ki şark da tasavvuf Eflâtun trans-
cendatalisme'ine bağlı kalmıştır.

len yine hakdır[1].Şu kadar var ki mertebeleri öğretmek ve hakikatleri anlatmak için taayyün itibar ederler ki, taayyün bir nesnenin ilimde veya haricde bazı haller ve vasıflarile gayrıdan temeyyüz bulmasıdır. Ve taayyünü ilâhînin evveli hüviyeti zatiyedir ki ana mutlak hakikat de derler, cemî eşyaya feyzin mebdeidir. Ezelde şöyledir dedikleri bir mebdei muayyen itibariledir, yoksa ezel selbî bir temennidir. Yani Allaha ezelidir demek ibtidası yokdur demektir.

Siyasî ve İctimaî fikirlerine dair: Kıvamı dünya dört nesne iledir. Evvelkisi ilimdir. Zira ilim ya aklın veya keşfin eseridir. İnsanî sıfatların en şereflişi akıldır, ilâhî sıfatların en yükseği ilim olduğu gibi. Zira Allaha âkildir denilmez. Şu sebepten ki akı evvel mahlûkdur. Akıl anın zatî sıfatıdır ki ilim mertebesinden tenezzül etmiştir. Bu cihetden namına akıl denmiştir.

İmdi sen kendi nefsinde hakka muzaf olmyacak, sana muzaf olan ilâhî kemaller dahi hakka muzafdır ve sen o kemalleri kendi nefsine nisbet etmek hatadır. Meğer ki mazharının sırrını bir hoş faş edesin. Ve makamı cem' ve farka riayet eyliyesin. Ve sende seni göresin ve seni o, onu sen demeyesin.

[1] Tasavvufun bu "Ucûb, ve "hayret, mertebesi, bir nevî agnosticisme'e varmakta ise de bunu Spencer deki şekille karıştırmamalıdır. Bektaşî nefeslerinde buna pek çok misâl bulunur.

İkincisi adildir. Adil o dur ki her nesneyi mevziinde vaz'edib eşya arasında tadil, takvim ve tesviyedir ki zıddı zulümdür. Meselâ insanın unsurları arasında tadil olmaşa terki b kabûl etmediği gibi göklerin cevherlerinde dahi takvim bulmasa bu üslûb üzere nizam bulmazdı. Belki kemiyet keyfiyetde ihtilâf zuhur ederdi. İnsanların tabiat ve mizaclarında (ahlâtda) inhiraf vaki olub mizac itidâl haddinden dışarı olduğu gibi peş itidâl makbûl nesnedir ki vücudün sıhaatına baıdır. Tahsili mîaş ve mîad ise mezkûr sıhhata bağıdır. Bu cihetden âlemin aslı, adildir; ve reayanın kıvamı adilledir.

Üçüncüsü tabibdir, yani bedenın hastalıklarına göre ilâç verendir. Zira bedenın inhırafı müstemir olsa dinın inhırafına sebe b olur. Anın için ilim ikidir. Birincisi ilmi ebdan (bedenler ilmi) ikincisi ilmi edyan (dinler ilmi) demişlerdir. Yani din ilmi beden ilmından sonra gelir.

Dördüncüsü hakimdir. Burada hakimden murad hikmeti zevkiye ehlidir ki sâlikleri vasl menziline irşad ederler ve şeriatın zahir ve batını üzere giderler. Pes bir şehirde bunların vücudü dahi lâzımdır. Zira ülemayı rûsum ruh ahvalını bilmezler. Pes tabib hastanın ahvalını teşhis edemese ilâç vermeğe kalkması beyhude olduğu gibi ülemayı zahirin batın hastalığına göre halleri budur. Bu cihetden kıvamı dünya ilme, adle, tıbb ve hikmete mütevakıf oldu.

(Nakdülhal “Pisikolojiye dair,, , Âtîf Efendi

kütübhanesi No. 1515)

Korku nedir? Havf, ya mekruh olan bir şeyin gelmesini ya sevilen bir şeyin kaçmasını duymaktır ki müstakbel zamana göredir. Netekim hüzün zamanı mazi itibariledir.

Bir koyun asla kurt görmemiş olsa gördükde andan firar eder ve mutazarrır olacağını idrâk eyler. Zira Allahı taalâ her mahlûku halk etdiğinde yaradılışında hedef olan manaya hidayet etmiştir. Ve bazı hayvanatı insana karib kılmıştır. Feres gibi ki rûya sahibidir. Ve maymun gibi ki kuvveti idrâki cihetinden talimi kabûl eder. Hatta demişlerdir ki terzilik öğrenir ve paspanlık eder.

[Bursalı İsmail Hakkıya ait olan bu parçalar Mehmed Ali Aynî bey tarafından eserlerinden toplanmıştır: İlâhiyat Fakültesi Mecmuası]

AHİLİK

[Ahîlîge dair eserlerde tasavvuf doğrudan doğruya ameli ahlâk ve sınıf teşkilâtına dair ideolojik esaslar halini almıştır]

(Fütüvvetname)

Bilgil ki, halk etmek ve dahi kasretmek sünnettir. Muvafakat etmek ve ahdetmek ve pîri tarikatin elin alıb, yahud bir kâmilin elinden tövbe etmek ta ki tac ve hırka giymek lâyük ola. Ve ol ehli tarik ol geçen pîrlerin yolunda sadık oldu. Salikler tarikat seccadesine yüz urmak dileseler gerektir ki cemi erkânlarından şeraitinden ve sehivlerinden agâh olalar. Ol kişinin tevellâsı ve beterrası muhkem ola.

Bilgil kim, bu şeddin yedi ismi vardır. Ve şeraiti vardır ve yedi bağlaması vardır. Ve yedi çözmesi vardır. Ve dahi herbir isim gökden ve yıldızdan alınmıştır. Yedi ef'ali zemime bağlamak gerektir. Yedi ef'ali hamîde açmak gerektir. Ev-

vel, gerektir ki buğûl kapusın bağliya ve lûtûf kapusın açâ. İkinci, kahr ve zehr kapusın bağliya ve hilm ve mülâyemet kapusın açâ. Üçüncü, hırs kapusın bağliya, kanaat ve riza kapusın açâ. Dördüncü, tokluk ve lezzet kapusın bağliya. Açlık ve riyazet kapusın açâ. Beşinci, halktan yana kapısın bağliya ve haktan yana kapısın açâ. Altıncı, herze ve hezeyan [ve malâyani] cevablar kapısın bağliya ve marifet ve sıdk kapısın açâ. İmdi her kimin ki bu yedi hacet zatında ola. Ve yedi ef'ali zemime ki bağliya ve bu ef'ali hamîdeki cemî mevcudatın güzidesi ve saykalidir kendüye şıar eyliye. Pes ol kişiye meyan bestelik halâl ve tayyib ola. Ana lâyıktır ki tarikat seccadesine kadem ura ve sülûk eyliye. Yoksa bu yolda kahr ve kezzabdır ve ol şeddi taklid ile beline bağlamış ola. Dahi kaide ve şerait budur ki işitdüğün sakliya, takim zulümlerden necat bula.

Fütüvvet erbabının nesebi: Selmanı Farisî - Ömer bin Ümeyye (peyklerin silsilesi) - Bilâl habeshî(müezzinlerin silsilesi) -Yüreydi eslemî (sancakdarlar silsilesi) - Zünnun Mısırî (tabiblerin silsilesi) - Suheybi rumî (mirahurların silsilesi) - Hasan Basrî (şeyhlerin silsilesi) - Kanber (sayisler ve mekârların silsilesi) Kümeyyil bin Ziyad (bazı şeyhlerin) - Abdullah bin Abbas (müfessirlerin) - Malik (beyler, sipahiler, silâhşurların) - Mehmed bin Ebubekir (yapıcıların) - Cömerd kasab (kasab-

ların) - Cabir ibn Ensarî (nakiblerin) - Ebuzer Gaffarî (palânduzların silsilesi) - Ebu Derdai âmirî (ser halkaların silsilesi) - Ubeydi Huzremî (reislerin silsilesi).

Talib olan kimse tarikat erkânın bir kişiden ihtiyar edekim ol kimse dört fen içinde kâmil ola. Ve ol kişikim kuşak kuşatıb ehli tarik olacaktır. Ol tarikat atası ve yol karındaşı tutuna. Ve ahd âyetin okuyalar ve yol atası ona nasihat eyliye diyekim ey oğul şöyle bilgikim cemi, mahlûka mertebelerine göre riayet lâzımdır. Yani ululara tevkir ve tecil ve hizmet gerektir. Ve hürmet ve izzet gerektir. Ve âkillere tenbih ve tezkir gerektir. Ve cahillere talim ve tefhim gerektir. Gafillere tekid ve teedib gerektir. Ve hâkimlere şer'e muvafık nesnelere tebaiyet gerektir.

Ey talibi fütüvvet, yiğit ve ahi ve şeyh yolu birdir. Yiğitlik heves eylemektir, ve ahilik başlamaktır. Ve dahi şeyhlik tamam kılmaktır. Yiğitlik sakalı gelmektir. Ahilik sakala ak düşmektir. Ve şeyhlik tamam pir olmaktır. Yiğitlik müminlerin yoluna varmaktır. Ahilik evliya yoluna varmadır. Şeyhlik peygamber yoluna varmaktır. Yiğitlik şeriattır, ahilik tarikattır, şeyhlik hakikattir. Yiğitlik ana rahminden doğmaktır, ahilik dünyada düzelmektir. Şeyhlik iman birle dünyadan naklet-

mektir. İmdi yiğitlik ahilik ve şeyhlik birdir (Fütüvvet kelimesini yiğitlik manasına kullanıyor).

Yiğit, ahi ve şeyh birdir. Cümle müslümanlara şeyh dutunmak farzdır ve sünnettir.

Kaç kimseye Fütüvvet değmez : 1) Kâfire, 2) Münafıka, 3) Müneccime, remmale (zira yalancıdır), 4) Sücû içene (rakı), 5) Hamamda işleyen dellâklere, dellâllara, 7) Vâdesinden hûlf eden pişekâre, 8) Kasaba (zira işi kan dökmektir). 9) Cerraha (iş i kan dökmektir), 10) Ameldarlara (yani vergi memurlarına), 11) Sayyadlara (tuzak ve hile yaparlar), 12) Muhtekirlere.

Fütüvvet yolu ikidir : Kavli ve seyfi. Kavli yolu Ebubekire, seyfi yolu Aliye ulaşır.

Fütüvvet kime gerektir : Bir kişi desekim benim atam yiğit başıdır yahud ahi idi yahud şeyh idi. Ben dahi şeyh veya ahi olurum diyebilir mi? Olmaz. Bana ceddinden ve atamdan mirasdır ve vasiyettir demeğe kadir olamaz. Oğul atadan kuşak ve makas kuşanmak dürüst değildir. Eğer atası peygamber dahi olsa anı cennete iletmezler, kendi de olmayınca.

Şeyhin adı ol kimseye halâldır ki anda on haslet ola : 1) Hakka inanmak, 2) Halk arasında insaf ile durmak, 3) Nefsini kahreylemek, 4) Ullara hizmet etmek, 5) Eli altındakine şefkat, 6)

Dostlara naşihat etmek, 7) Dervişlere cömertlik, 8) Âlimlere tevazu göstermek, 9) Düşmanlara hoş durula, 10) Cahile ebsem olmak.

Şeriatın hutbesi dördtür : 1) Yalan söylememek, 2) Zina kılmamak, 3) Sücû içmemek, 4) Uğruluk etmemek.

Üstadın nazarında şakirde suâl olunsa, şakirde ne lâzımdır. Evvel suhandanlık, yani şakird sözünü yerli yerinde söylemektir. İkinci vefa yolunda sabit kadem durmaktır. Üçüncü ehli kerem ve cömerd olmaktır. Dördüncü güldüğü vakit öyle güle ki zahiri ve batını yani içerisi ve dışarısı pâk ola. Beşinci tatlı dilli ola. Altıncı bir kimsenin hakkında gıybet etmiye ve kendi nefesine tekebbür tutmaya.

Eğer sorsalar : Ne yerde revan oldun ? Cevab : Filân makamda filân yerde sadât ve fukara huzurunda ve ser erenlerin nazariyle.

Eğer deseler : Pîrin neyle bağladı ? Cevab : Budur ki kendünün hoşnudluğıle ve erenlerin icazetile.

Eğer sorsalar : Şeddin manası nedir ? Cevab : Teslimlikden vefadır.

Eğer sorsalar ; Şedd kimden kaldı ? Cevab : Şah Merdan Ali el Mürtezadan kaldı.

Eğer sorsalar : Üstadın sana ne verdi ? Ve sen üstadına ne verdin ? Cevab : Üstadım bana

icazet verdi ve ben üstadıma iradet verdim.

Eğer sorsalar : Kangi kapıdan girdin ve kangi kapıdan çıktın? Cevab : İradet kapısından girdim, icazet kapısından çıktım.

Eğer sorsalar : Üstadın sana safa nazar kıldıkda başın kanda idi ve elin kanda idi ? Cevab: Başım elimde idi ve elim başımda idi.

Ve eğer sorsalar: Revan oldun mu? Biiznil-lâhi tealâ ne yerde revan oldun? Cevab ; Siz erenlerin nazarında.

Bir kaç ehli erkân bir yerde cem olsalar, birbirile dava eyleseler,erkân için davası olan kimse-lerin birisi taşra dura,ve birisi kapuya geçüb tercüman okuya ve selâm verüb peymançede dura. Üstad da gördüğü gibi pîr nazarında dura ve pîr bu sualleri eyliye : Evvelâ. Nire selâmin götürürsün? Cevab: Geldüğü vilâyetin ve erenlerin selâmın götüre ve siz erenlere selâm getürdüm. Ümid-dir ki kabûl buyurula. Eğer sual etseler kimin gerçeğisin. Cevab : Herne san'at bilirse ol pirin mübarek ismin haber vere. Eğer diseler san'atı ne arada öğrendin. Cevab : Siz erenlerin ve ihtiyarların nazarında öğrendim. Eğer diseler ki üstadından ne gördün ve öğrendin? Cevab : Siz ihtiyarlara hizmet etmeği öğrendim. Eğer soralar: Pîrin ve üstadın kaçdır. Cevab : Pîr birdir ve üs-

tad hezardır. Eğer sorsalar : Pîrin sana safa nazar etdikde ırağ dibine götürdü m  ? Cevab : Diyekim eyvallah...

Müellifin çıkmış bazı kitapları :

İçtimaiyat hakkında iptidai malûmat (Gaston Richard'-dan tercüme).

Metafizik

Umumî ruhiyat (taş basma).

Aşk ahlâkı

Umumî içtimaiyat

İnsanî vatanperverlik

Türk tefekkürü tarihi (I inci ve II inci cilt) 200

Felsefe yılığı, I (1931 - 1932) 150

Felsefe yılığı, II (1934 - 1935) 150

İlim ve felsefe (M. Schlick den tercüme) 1935 30

Yeni ilmi zihniyet(Gaston Bachelard'dan tercüme) 1935 75

Aristo metafiziki, (I inci kitap) 1935 40

Uyanış devirlerinde tercümenin rolü, 1935 100

Te'lifciliğın tenakuzları, 1933 30

Çıkacak kitapları :

Tarih felsefesi ve yeni ilim

Bugünkü felsefe (yirminci asırda felsefe cereyanları)

Telkin ve kendine telkin (Ch. Baudouin'den)

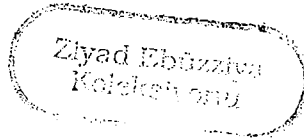
Umumî ruhiyat (ikinci basım)

Türk feylezofları antolojisi, II nci cilt

Müellifin bütün eserlerini Yeni Kitapıda bulabilirsiniz.

İçindekiler :

	<u>Sahife</u>
Önsöz	3
Farabî	5
İbni Sina	44
Şahabeddin Sühreverdi	60
Kınalızade Ali	77
Mevlâ Hasen-ül-kâfî	96
Lutfi Paşa	100
Koca Sekban başı	103
Mehmed Yahîfî efendi	104
Mustafa Paşa	107
Mevlâna (Nahîfî)	111
Bedreddin Simavî	116
Eşref Rumî	134
Erzurumlu İbrahim Hakkı	139
Bursalı İsmail Hakkı	142
Ahilik	150

Doğru-yanlış cetveli

<u>Doğru</u>	<u>Yanlış</u>	<u>Satır</u>	<u>Sahife</u>
cemaat	cemmat	10	22
söylememelidir	söylemelimedir	25	36
nezaket	nezakat	13	41
980	970	4	44
1038	1033	10	44
Elli sekiz	Elli üç	9	44
ikâ'	ika	3	79
Yes'eluneke	Yes'elueke	6	82
fi reddil-avam	fi reddülavam	2	103
edineler	edinen	25	135
İrcî!	Ercî	14	136

Şirketi Mürettibiye Matbaası